

გიორგი ჩუბინაშვილის სახელობის
ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი

70

კრებული შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს:
მარიამ დიდებულიძემ და აუზა ხუსკივაძემ

ტექსტი:

დიმიტრი თუმანიშვილი
† გიორგი ჩუბინაშვილი
† ვახტანგ ბერიძე

რედაქტორი:

დიმიტრი თუმანიშვილი

ტექნიკური უზრუნველყოფა:

აზა ლობჯინიძე

დაკაბადონება:

გიორგი ბაგრატიონი
თეიმურაზ თუმანიშვილი

მასალის მოწოდებისთვის მადლობას ვუხდით ქალბატონებს:

მარინე ალადაშვილს, ნინო ასათიანს, მაია ბერიძეს, მარინე ვაჩნაძეს,
ნინო ზაალიშვილს, ნანა კიკნაძეს, თამარ ნუცუბიძეს, ლალი რჩეულიშვილს,
ციცინო ქოქოსაძეს, ნანა ცინცაძეს, დარეჯან ძონენიძეს, რუსუდან ჯანაშიას

თავმჯდომარეობდა – საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტი
აკად. ნ. მუსხელიშვილი

დაესწრნენ – მათემატიკურ და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა განყოფილების
თავმჯდომარე აკად. ა. ჯანელიძე
საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების თავმჯდომარე
აკად. გ. ახვლედიანი

პრეზიდიუმის წევრები: აკად. ნ. კეცხოველი
აკად. კ. ზაერიევი
აკად. ი. ბერიტაშვილი
აკად. დ. უზნაძე

პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი
ამხ. ნ. ვეკუა
ამხ. ი. ასკურავა
ამხ. ი. საგინაშვილი

საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის მდივანი
ამხ. გ. ტივაძე

საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საქმეთა მმართველი
ამხ. ა. მდივნიშვილი

VII. საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის დაწესებულებათა ხელმძღვანელის
მოვალეობის დროებითი აღმასრულებლის დანიშვნის შესახებ
(მომხს. ნ. მუსხელიშვილი)

მსჯელობაში მონაწილეობა მიიღეს:

აკად. კეცხოველმა, აკად. ბერიტაშვილმა, აკად. ახვლედიანმა, აკად. ჯანელიძემ,
ამხ. მდივნიშვილმა, ამხ. ტივაძემ, აკად. ზაერიევმა

საერთო კრებაზე არჩევნების ჩატარებამდე, აკადემიის დაწესებულებათა
ხელმძღვანელების მოვალეობის ასრულება დაევალოს შემდეგ პირებს:

2. ქართული ხელოვნების ისტორიის სექტორის ხელმძღვანელის მოვალეობის
ასრულება დაევალოს აკად. გ. ჩუბინაშვილს

2011 წლის 1 აპრილს 70 წელი შესრულდა მას აქეთ, რაც ახლად შექმნილი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის გადანყევითილებით დაფუძნდა ქართული ხელოვნების ისტორიის სექტორი (1943 წლიდან – ინსტიტუტი), მის ხელმძღვანელად კი გიორგი ჩუბინაშვილი დაინიშნა.*

საკამათო არ არის, რომ ამ ათწლეულების მანძილზე სწორედ ეს დანესებულება იყო ჩვენს ქვეყანაში სახვითი შემოქმედების კვლევის ნამძლოლი ცენტრი და სწორედ მის მუშაობას უკავშირდება ქართული ხელოვნებათმეცნიერების ძირითადი მიღწევები. უცულობელია ისიც, რომ გ. ჩუბინაშვილმა, მისმა მონაფეებმა, მერე კი მონაფეთა მონაფეებმაც, მათმა ნაშრომებმა თუ პედაგოგიურმა მოღვაწეობამ ხელოვნების ისტორიას როგორც მეცნიერებას ქართულ საზოგადოებაში თვალსაჩინო ადგილი დაუმკვიდრა, წინანდელ და აწინდელ ქართველ ხელოვნათა ნანარმოებები კი მსოფლიოს გააცნო.

2005 წლის მიწურულს ინსტიტუტი ძირითად თანადამაარსებლად შევიდა გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის კვლევის ეროვნული ცენტრის შემადგენლობაში, რომელიც სამართლებრივადაც არის ინსტიტუტის მემკვიდრე და თავისი ღვწის მიმართულებით, ღირებულებითი და მეთოდური თვალსაზრისითაც მის საქმიანობას უშუალოდ აგრძელებს.

წინამდებარე გამოცემის მიზანი გ. ჩუბინაშვილის სკოლის წინაისტორიისა და მის მიერ უკან მოტოვებული, არცთუ იოლად სავალი გზისთვის თვალის გადავლებაა და იმის ჩვენებაც, რომ მას არა მხოლოდ საამაყო წარსული აქვს, არამედ იმედისმომცემი აწმყოცა და – მომავალიც....

* გამოცემაში მოყვანილი ყველა მონაცემი ასახავს 2011 წლის მდგომარეობას (რედ.)

ინსტიტუტის ისტორია

XX საუკუნის პირველი ათწლეულები თანამედროვე ქართული მეცნიერების საბოლოო ჩამოყალიბების, მისი წამყვანი დარგების გამოკვეთის ხანაა. ნიშანსვებად ჩნდება, ამ მხრივ, 1918 წლის 26 იანვარს (8 თებერვალს) თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გახსნა, სადაც იმავეთვე უმთავრესი კვლევითი მიმართულებები იქნა წარმოდგენილი. და სწორედ აქ, იმავე 1918 წლის ბოლოს, ივანე ჯავახიშვილის წარდგინებით, დაფუძნდა ხელოვნების ისტორიის კათედრა, რომლის ხელმძღვანელობა სამეცნიერო საბჭომ გიორგი ჩუბინაშვილს (1885-1973) ჩააბარა, ლაიფციგსა და პალეს ფსიქოლოგიას, პეტროგრადის უნივერსიტეტში კავკასიოლოგიასა და აღმოსავლეთქრისტიანული ხელოვნების ისტორიას დაუფლებულს. კათედრასთან მაშინვე არსებობდა „ხელოვნებათმეცნიერების კაბინეტიც“ – დასავლური საუნივერსიტეტო ინსტიტუტის ყაიდის სამეცნიერო-სასწავლო ერთეული და სახელოვნებათმცოდნეო კვლევა-ძიების პირველი კერა საქართველოში; შემუშავებული იქნა მისი მუშაობის მრავალწლიანი პროგრამაც. მაგრამ მას არათუ დასრულება, გაშლაც არ ღირსებია – 1926 წელს უნივერსიტეტის საბჭოურმა რეფორმამ გააუქმა ქართველი სწავლულების მიერ ჩამოქნილი სასწავლებლის სტრუქტურა. გ. ჩუბინაშვილი, სხვა მეცნიერები, იძულებული შეიქნა ეძებნა ადგილი, სადაც შესაძლებელი გახდებოდა პროფესიული საქმიანობა. მისმა მცდელობამ მხოლოდ 15 წლის შემდეგ გამოიღო სასიკეთო შედეგი.

1941 წლის 1 აპრილს ახლადჩამოყალიბებულმა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიამ მიიღო გადაწყვეტილება ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის დაარსების შესახებ.

ინსტიტუტის დირექტორად გ. ჩუბინაშვილი დაინიშნა, რომლის სახელსაც ის 1973 წლის აქეთ ატარებდა. ისიც და მისი თანამშრომლებიც ჯერ მეორე მსოფლიო ომის, შემდგომ კი გამუდმებული იდეოლოგიური „წმენდის“ წლებში ბევრს და თვალნათლივ წარმატებულად იღვწოდნენ. საამისო საფუძველს XIX საუკუნის და XX-ის დასაწყისის არქეოგრაფოსთა და თავად გ. ჩუბინაშვილის მანამდელი ნაშრომები ჰქმნიდა, რომელსაც საიმდროოდ დაწერილი და ნაწილობრივ გამოცემულიც ჰქონდა თავისი ფუძემდებელი შრომების ძირითადი ნაწილი. ამავე ხანებში მიიღო დასრულებუ-

გიორგი ჩუბინაშვილი

ლი სახე, ეროვნული და მსოფლიო მეცნიერების მიღწევებზე დამყარებულმა, ქართული სახელოვნებათმცოდნეო სკოლის მეთოდმაც.

ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი (1973-1988 და 1996-2000 წლებში მას აკადემიკოსი, პროფესორი ვახტანგ ბერიძე უძღვებოდა, 1988-1996 წლებში – აკადემიკოსი, პროფესორი ნოდარ ჯანბერიძე, 2001-2006 წლებში – ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი თეიმურაზ საყვარელიძე) იმთავითვე გახდა საქართველოში ხელოვნებათმცოდნეობითი კვლევა-ძიების უმთავრესი ცენტრი. მისი მიზანი იყო ქართული ხელოვნებისა და, საზოგადოდ, საქართველოს მხატვრული მემკვიდრეობის (მის მინა-წყალზე შექმნილი თუ აქ შემოტანილი სხვა ერებისა და კულტურების წარმომადგენლების ნაწარმოებთა ჩათვლით) მხატვრულ-ისტორიული თვალსაზრისით შესწავლა, მისი მეზობელი ქვეყნებისა თუ მსოფლიო ხელოვნების ერთობლიობაში წარმოჩენა.

ნიკოლოზ სევეროვი

სხვადასხვა დროის (წინაქრისტიანული, შუასაუკუნოვანი, XIX-XX საუკუნეების) ქართული ხუროთმოძღვრების, სახვით და მცირე ხელოვნებათა ნიმუშებთან ერთად, ინსტიტუტში ინსწავლებოდა ანტიკური, სასანური, ბიზანტიური, სომხური, ისლამური, დასავლეთ ევროპული თუ რუსული ხელოვნების ისტორიის საკითხები.

ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი დაარსების დროიდან მჭიდროდ თანამშრომლობდა ყოფილი სსრკ-ს, ევროპისა თუ აშშ სხვადასხვა სამეცნიერო დაწესებულებებთან. საერთაშორისო თანამშრომლობა განსაკუთრებით გაფართოვდა 1970-იანი წლებიდან – 1974-1989 წლებში ინსტიტუტის აქტიური მონაწილეობით გაიმართა ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი 6 საერთაშორისო სიმპოზიუმი (1974 – ბერგამო; 1977, 1983, 1989 – თბილისი, 1980 – ბარი, ლეჩე; 1986 – პავია და ტორბას მონასტერი).

ინსტიტუტის კვლევითი მუშაობის ერთი უმთავრესი მიმართულება შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრება, კერძოდ, ტაძართმშენებლობა იყო. დაარსების დღიდან მისი დამფუძნებლები იკვლევდნენ როგორც V-VII, ასევე VIII-IX და X-XII საუკუნის არქიტექტურის ნაწარმოებებს, მათ ტიპოლოგიურსა და რეგიონულ ჯგუფებს (გიორგი ჩუბინაშვილი, ვახტანგ ბერიძე, რუსუდან მეფისაშვილი, ლევან რჩეულიშვილი, რენე შმერლინგი, ნიკოლოზ სევეროვი, ნიკოლოზ ჩუბინაშვილი, ვახტანგ ცინცაძე), რაც მომდევნო თაობის მკვლევარებმაც გააგრძელეს (ინა გომელაური, მალაქია დვალი, ვახტანგ დოლიძე, თამაზ სანიკიძე, თეიმურაზ საყვარელიძე). 1940-იანი წლების ბოლოდან მნიშვნელოვან თემად შემოდიხ XIII-XIV საუკუნის ეკლესიათა არქიტექტურა (ვ. ბერიძე, ნ. ანდლუღაძე, ი. გომელაური, თ. სანიკიძე), ხოლო 1960-იან წლებში კი – გვიანი შუა საუკუნეების სატაძრო ნაგებობებიც (ვ. ბერიძე).

რენე შმერლინგი

რაოდენობით ნაკლები, მაგრამ საფუძვლიანი გამოკვლევები დაინერგა საერთო არქიტექტურის (ვ. ბერიძე, ლ. რჩეულიშვილი, ვ. ცინცაძე) თუ ხალხური ბინათმშენებლობის (ვ. ბერიძე, ლ. რჩეულიშვილი, ვ. ცინცაძე, ვ. დოლიძე), ასევე ე. წ. მცირე არქიტექტურული ფორმების (კანკელები, სტელები) შესახებაც (რ. შმერლინგი, ნ. ჩუბინაშვილი).

1970-იანი წლების ბოლოდან მოდის არქიტექტურის ისტორიკოსთა ახალი თაობა, რომელიც ზემოხსენებულ თემატიკასთან ერთად (ქეთევან აბაშიძე, გიორგი მარსაგიშვილი, ლალი ანდრონიკაშვილი, ბესიკ მაცაბერიძე, დავით ცხადაძე, გიორგი ჭილაშვილი) საგანგებოდ ამუშავებს ე. წ. „გარდამავალი ხანის“ და კუთხობრივი სკოლების თავისებურებათა საკითხებს (ირინე ელიზბარაშვილი, დიმიტრი თუმანიშვილი, დავით ხოშტარია, გიორგი ბაგრატიონი, ნიკოლოზ ვაჩიშვილი); დაისვა ისეთი პრობლემებიც, როგორიცაა, მაგალითად ლიტურგიისა და არქიტექტურის მიმართება. თუ „არქიტექტურული ასლი“ ახდა სიმბოლიკა ქართულ მუასაუკუნოვან

ხუროთმოძღვრებაში (ნ. ჩუბინაშვილი, ი. ელიზბარაშვილი, დ. თუმანიშვილი, დ. ხოშტარია, ქ. აბაშიძე, ნ. ვაჩიშვილი).

1950-იანი წლებიდან კვლევის საგნად იქცა XIX საუკუნის (ვახტანგ ბერიძე, ლევან რჩეულიშვილი, გიორგი ბერიძე, თამაზ გერსამია), ისევე როგორც საბჭოთა ხანის არქიტექტურა (ვახტანგ ბერიძე, რუსუდან მეფისაშვილი, ინა გომელაური, ნოდარ ჯანბერიძე, სიმონ კინწურაშვილი, ნინო ასათიანი).

შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრებასთან ერთად ჯეროვანი ადგილი ჰქონდა მიჩენილი ინსტიტუტის გეგმებში კედლის მხატვრობასაც.

პირველ ათწლეულებში უფრო მეტი ყურადღება დაეთმო X-XIII საუკუნის მოხატულობებს (თინათინ ვირსალაძე, რენე შმერლინგი, ნათელა ალადაშვილი, გაიანე ალიბეგაშვილი, ანელი ვოლსკაია, ეკატერინე პრივალოვა, 1970-80-იანი წლებიდან – მარიამ დიდებულიძე, ასმათ ოქროპირიძე, ზაზა სხირტლაძე, ანა კლდიაშვილი, მარინე ყენია, ქეთევან მიქელაძე, მარინე ბულია, გიორგი ლეყავა). შემდგომ გამოიკვეთა ინტერესი პალეოლოგოსთა ზანისა და გვიანი შუა საუკუნეების ნიმუშებისადმი (ლეონიდე შერვაშიძე, ინგა ლორთქიფანიძე, აზუზა ხუსკივაძე, ჯილდა იოსებიძე, მარინე ვაჩნაძე, ფლერ დევდარიანი, ირინე მამაიაშვილი, მარინე ჭელიძე, ანა კლდიაშვილი, ქეთევან მიქელაძე, მზია ჯანჯალია, ნანა ალექსიძე).

თანადროულად „ელასიკურ“ მოხატულობათა შესწავლისას მეტი ადგილი დაეთმო იკონოგრაფიულსა და შინაარსობრივ პრობლემებს (თ. ვირსალაძე, ე. პრივალოვა, მ. დიდებულიძე, ა. ოქროპირიძე, ზ. სხირტლაძე, მ. ბულია, მ. ყენია).

იკვლევდნენ ინსტიტუტში შუა საუკუნეების ქართული ხელნაწერი წიგნის მორთულობას (რენე შმერლინგი), საეკლესიო (გაიანე ალიბეგაშვილი, ლეონიდე შერვაშიძე, ფლერ დედეარიანი, გურამ ჟღენტყი, ნანა კუპრაშვილი) და საერო (გაიანე ალიბეგაშვილი, აუზა ხუსკივაძე) მინიატურას, ჯერჯერობით შედარებით ნაკლებადაა შესწავლილი ხატუნრა, თუმცა გამოკვლევების მთელი რიგი მასზეც მოიპოვება (გაიანე ალიბეგაშვილი, ნინო ჭიჭინაძე, ლეილა ხუსკივაძე).

შუა საუკუნოვანი მქანდაკელობის ძირითადი ისტორიული საფეხურები გ. ჩუბინაშვილს ჰქონდა დადგენილი, უმთავრესად V-VII საუკუნის ეკლესიების რელიეფებისა და IX-XVIII საუკუნის ჭედურობის მიხედვით. მის მიერ მონიშნული განვითარების სურათის შევსებას და გამდიდრებას მიეძღვნა ადრექრისტიანულისა თუ VIII-XI საუკუნის სტელეებისა და ნაგებობათა მამულები კვეთილი გამოსახულებების შესახებ დაწერილი არაერთი შრომა (ნათელა ალადაშვილი, გაიანე ალიბეგაშვილი, ანელი ვოლსკაია, კიტი მაჩაბელი, ლევან რჩეულიშვილი, ნიკოლოზ ჩუბინაშვილი, ლელა შანიძე, 1980-იანი წლებიდან – თამარ ხუნდაძე, 1990 წლიდან ნინო იამანიძე). გვაქვს რამდენიმე ნაშრომი გვიანანტიკური (მარინე მიზანდარი), ადრექრისტიანული (ლ. შერვაშიძე) თუ XII საუკუნის მოზაიკების შესახებ (გ. ალიბეგაშვილი, თ. ვირსალაძე, ლ. ხუსკივაძე).

ქართული ოქრომჭედლობა ცალკე დარგადაც ისწავლება – ქრონოლოგიურ ეტაპებად (XIII საუკუნის – თეიმურაზ საყვარელიძე, რუსუდან ყენია, XVI-XVII საუკუნის – თეიმურაზ საყვარელიძე, ლეილა ხუსკივაძე), თუ რეგიონულად (სვანური სკოლა – რუსუდან ყენია). საკვლევ საგნად იქცა შუა საუკუნეების „მცირე ხელოვნებათა“ სხვა შტოებიც: გლიპტიკა, დროშები (სარა ბარნაველი), ხეზე კვეთილობა (ნიკოლოზ ჩუბინაშვილი), მინანქარი (ლეილა ხუსკივაძე), კერამიკა (ზაქარია მაისურაძე), მხატვრული ქსოვილები და ნაქარგობა (ვახტანგ ბერიძე, მზისთვალა კეცხოველი).

ამჟამად ჯერ ვერ მოხერხდა წინაქრისტიანული ხელოვნების მთლიანი ისტორიის წარმოდგენა. მიუხედავად ამისა, გამოქვეყნებულია წარმართობის ხანის არქიტექტურის ზოგადი მიმოხილვა (გ. ჩუბინაშვილი), წიგნები და წერილები ხუროთმოძღვრების (თამაზ სანიკიძე, კახა ხიმშიაშვილი), ბრინჯაოს ხანისა თუ ანტიკური ხანის პლასტიკის (ნინო გომელაური, მარინე თაბუკაშვილი, მარინე მიზანდარი), გვიანანტიკური ტორეცტიკის შესახებ (კიტი მაჩაბელი).

ძველი დროისა და შუა საუკუნეების ხელოვნების მკვლევართაგან მრავალს XIX და XX საუკუნის მხატვრობასა, გრაფიკასა, სცენოგრაფიასა, ქანდაკებასა თუ დეკორატიულ-გამოყენებით ხელოვნებაზეც უწერია (გ. ჩუბინაშვილი, ნ. ჩუბინაშვილი, თ. ვირსალაძე,

თინათინ ვირსალაძე

ვახტანგ ბერიძე

რ. შმერლინგი, ლ. რჩეულიშვილი, ვ. ბერიძე, ზ. მაისურაძე, ლ. შერვაშიძე, ნ. ალადაშვილი, გ. ალიბეგაშვილი, ა. ვოლსკაია, რ. ყენია, ე. პრივალოვა, კ. მაჩაბელი, ი. ლორთქიფანიძე, ა. კლდიაშვილი). სხვებისთვის ეს კვლევა-ძიების უმთავრესი ასპარეზი გახდა – მათგან პირველნი იყვნენ მერი კარბელაშვილი (ნიგნის და დაზგური გრაფიკა, დაზგური და მონუმენტური მხატვრობა) და ლელა შანიძე (ქანდაკება, გრაფიკა). მომდევნო თაობათა ხელოვნებამცოდნენი იკვლევდნენ XX საუკუნის ფერწერის, გრაფიკისა და სკულპტურის თვალსაჩინო ოსტატების შემოქმედებასა თუ ეპოქისმიერ მოვლენებს (გიორგი ხოშტარია, მარინე მაისურაძე, დალი ლებანიძე, მარინე მეძმარიაშვილი, ნანა მირცხულავა, სოფიო იოსელიანი, ლიანა ანთელავა, სამსონ ლეჟავა, მაია ციციშვილი, მარიამ გაჩეილაძე, ქეთევან კინწურაშვილი, ნინო ლაღანიძე, კარლო კაჭარავა), თეატრის მხატვრობას (ქეთევან კინწურა-

შვილი, ელენე თუშანიშვილი, მარიანა ოკლეი). გამოყენებით-დეკორატიულ ხელოვნებას (მარინე მაისურაძე, ნანა ყიფიანი), ცალკე თემებად გამოიკვეთა XIX საუკუნის მხატვრობა (გიორგი მასხარაშვილი, გიორგი ხოშტარია, მაია ციციშვილი,) და ნ. ფიროსმანაშვილი (გიორგი ხოშტარია).

გარდა ცალკეული გამოკვლევებისა ინსტიტუტში მომზადდა და ქართულად და სხვა ენებზე გამოიცა განმარტებული შრომები ქართულ არქიტექტურასა (ვ. ბერიძე, რ. მეფისაშვილი და ვ. ცინცაძე, ნ. ჯანბერიძე) თუ ქართულ ხელოვნებაზე საზოგადოდ (რ. მეფისაშვილი და ვ. ცინცაძე, ვ. ბერიძე, ა. ვოლსკაია, გ. ალიბეგაშვილი, ლ. ხუსკივაძე).

ინსტიტუტის თანამშრომლები დაარსების დღიდან ეხმარებოდნენ ქვეყნის მხატვრულ სიახლეებს, მონაწილეობდნენ არქიტექტორთა და მხატვართა კავშირების მუშაობაში, არაერთხელ გამოქომაგებიან კიდევ იმ ხელოვანთ თუ ხელოვანთა ჯგუფებს, ვისაც შესაძლებელი იყო უსიაოვნება შეხვედროდა საბჭოელი „იდეოლოგების“ მხრიდან (გ. ჩუბინაშვილი, ნ. სევეროვი, ნ. ჩუბინაშვილი, ლ. რჩეულიშვილი, ვ. ბერიძე, ვ. ცინცაძე, რ. მეფისაშვილი, ს. კინწურაშვილი, ნ. ჯანბერიძე – 1974-1981 მხატვართა კავშირის თავმჯდომარე, ნ. ალადაშვილი, გ. ალიბეგაშვილი, ა. ვოლსკაია, რ. ყენია, გ. მასხარაშვილი, მ. კარბელაშვილი, ე. პრივალოვა, ლ. შანიძე, ი. ლორთქიფანიძე, ლ. ხუსკივაძე, თ. სანიკიძე, ნ. ასათიანი, თ. გერსამია, გ. ბერიძე, დ. ლებანიძე, ლ. ანთელავა, ს. ლეჟავა, ქ. კინწურაშვილი, ნ. ყიფიანი, დ. ხოშტარია, თ. ხუნდაძე, კ. კაჭარავა).

ცალკე მიმართულებად დაისახა ადრინდელი სამეცნიერო-პოპულარული გამოცემების – გაზეთულეების, ბუკლეტების, ხუროთმოძღვრულ ძეგლთა, სახვითი ხელოვნების ნიმუშთა თუ ცალკეულ მხატვართა ალბომების მომზადება (გ. ჩუბინაშვილი, ვ. ბერ-

იძე, რ. შმერლინგი, ვ. დოლიძე, თ. ბარნაველი, ლ. რჩეულიშვილი, რ. შმერლინგი, თ. ვირსალაძე, გ. ალიბეგაშვილი, ნ. ალადაშვილი, რ. ყენია, მ. კარბელაშვილი, ე. პრივალოვა, ნ. ჯანბერიძე, ხ. კინწურაშვილი, კ. მაჩაბელი, ი. ლორთქიფანიძე, ლ. ხუსკივაძე, თ. სანიკიძე, ს. იოსელიანი, მ. ციციშვილი, მ. გაჩეჩილაძე, ნ. ლალანიძე, ი. ელიზბარაშვილი, ნ. ვაჩიშვილი).

1971 წელს ინსტიტუტში შეიქმნა „ძეგლთა ნუსხის განყოფილება“ (1986 წლამდე მას ვახტანგ დოლიძე, შემდგომ კი თამაზ დვალი ხელმძღვანელობდნენ), რომელმაც 1990 წელს გამოსცა კიდევ ძეგლთა აღწერილობის V, 2004-ში კი II ტომები. 1991 წლიდან ამ განყოფილების საფუძველზე შედგა ქართული ხუროთმოძღვრების მიკროფიშების ჯგუფი, რომელმაც აახენის ტექნიკური უმაღლესი სკოლის თანამშრომელ გუნდოლფ ბრუხაუსთან ერთად ჰოლანდიაში დასაბეჭდად 8 ტომი გაამზადა.

ინსტიტუტის სამეცნიერო მუშაობის განუყოფელი ნაწილი იყო ნახაზების არქივი (მცველები სხვადასხვა დროს – რუსუდან მეფისაშვილი, ვახტანგ ყაყელაშვილი, მარიანე ხატიასაშვილი) და ფოტოთეკა (მცველები – ბარბარე ვანჩაძე-ალნიაშვილი, შემდგომ – რუსუდან ფიფია); 1997 წლიდან გაერთიანებული არქივები (მცველი – გურამ ჟღენტაი) და სამეცნიერო ბიბლიოთეკა (გამგებები – ნატალია ელიავა, ნინო ერისთავი, ნინო მაღალაშვილი, რუსუდან მაჩაიძე). 1980-იან წლებში ინსტიტუტს შეემატა გამოთვლითი ტექნიკის ჯგუფიც (ხელმძღვანელები – თეიმურაზ დევიშვილი, ნოდარ მომცემლიძე).

ქართველი ხელოვნების ისტორიკოსები მუშაობისას მუდამ იმეველებდნენ სხვა ქვეყნების ხელოვნებას, გამოუციათ ისეთი ნაშრომებიც, რომელნიც ქართული ხუროთმოძღვრების (გ. ჩუბინაშვილი, ვ. ბერიძე, რ. მეფისაშვილი), მხატვრობის (გ. ალიბეგაშვილი, მ. დიდებულაძე, ე. პრივალოვა, ა. ხუსკივაძე) თუ ქანდაკების (ნ. ალადაშვილი, ლ. ხუსკივაძე) ახლო თუ შორეული მეზობლების მხატვრულ შემოქმედებასთან სხვაობა-ნათესაობის წარმოჩენას ემსახურება. ინსტიტუტის თანამშრომლებს შესწავლილი აქვთ სომხური ხუროთმოძღვრება (გ. ჩუბინაშვილი), საქართველოში თუ სხვაგან დაცული ანტიკური გლიპტიკის (ს. ბარნაველი), ბიზანტიური, ირანული, სირიული. შუასაუკუნოვანი და რენესანსული, დასავლეთ-ევროპული ხელოვნების ნიმუშები (კ. მაჩაბელი, ე. პრივალოვა, ლ. ხუსკივაძე, ა. ხუსკივაძე), საქართველოში მოღვაწე რუსი (გ. მასხარაშვილი) თუ ევროპელი (ნინო ჭოლოშვილი) მხატვრების ნამუშევრები.

ინსტიტუტის თანამშრომლები ყოველთვის მონაწილეობდნენ ძეგლთადაცვით საქმიანობაში – ამუშავებდნენ სარესტავრაციო პროექტებს (ე. ცინცაძე – საქართველოს ერთი ნამყვან რესტავრატორთაგანი, ლ. რჩეულიშვილი, ნ. ჩუბინაშვილი, მ. დვალი), მეთო-

სარა ბარნაველი

რუსუდან მეფისაშვილი

დურ საკითხებს (გ. ჩუბინაშვილი, ვ. ბერიძე ე. პრივალოვა, ლ. რჩეულიშვილი, ნ. ჩუბინაშვილი), თანამშრომლობდნენ ძველთადაცვით უწყებებთან (მ. დვალი, ნ. ალხაზაშვილი, რ. მეფისაშვილი, ე. პრივალოვა, ი. ელიზბარაშვილი, ჯ. იოსებიძე, ნ. კუპრაშვილი), სამეცნიერო მეთოდურ საბჭოსთან (გ. ჩუბინაშვილი, ვ. ბერიძე, ვ. ცინცაძე, რ. მეფისაშვილი, ლ. რჩეულიშვილი, მ. დვალი, თ. ვირსალაძე, ნ. ალადაშვილი, გ. ალიბეგაშვილი, ა. ვოლსკაია, ე. პრივალოვა, ი. ლორთქიფანიძე, ლ. ხუსკივაძე, თ. საყვარელიძე, გ. მარსაგიშვილი, ი. ელიზბარაშვილი, დ. თუმანიშვილი, მ. დიდებულძე, ს. ლეჟავა, ნ. კუპრაშვილი, მ. ჯანჯალია, ნ. ვაჩიშვილი).

უყურადღებოდ არც სამუზეუმო საქმე დარჩენილა – 1970-იან წლებში შ. ამირანაშვილის სახ. საქართველოს ხელოვნების სახ. მუზეუმში მუშაობდნენ: ლ. ხუსკივაძე, თ. საყვარელიძე, ჯ. იოსებიძე, გ. ჟღენტაძე (მუზეუმის მთავარი მცველი 1982-1993 წლებში) და თ.

სანიკიძე – მუზეუმის დირექტორი 1976-1991 წლებში; 1990-იანი წლები – ე. პრივალოვა, გ. მარსაგიშვილი.

განსაკუთრებული ადგილი ჰქონდა დამოუკიდებელი ინსტიტუტის მუშაობაში პედაგოგიურ მოღვაწეობას. არსებობის პირველი წლებიდანვე მას ყოველთვის ჰყავდა ასპირანტები და სტაჟიორები, მაგრამ მისი მუშაკები სხვადასხვა უმაღლეს სასწავლებლებშიც უძღვებოდნენ ხელოვნების ისტორიის სწავლებას: თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახ. სახელმწიფო უნივერსიტეტში (გ. ჩუბინაშვილი, ლ. ხუსკივაძე, გ. ხოშტარია, დ. თუმანიშვილი, მ. ციციშვილი), შოთა რუსთაველის სახ. თეატრალურ ინსტიტუტში (ვ. ბერიძე, ლ. რჩეულიშვილი) თბილისის ივ. სარაჯიშვილის სახ. სახელმწიფო კონსერვატორიაში (ვ. ბერიძე, თ. სანიკიძე – იგი რამდენიმე წელი პრორექტორიც იყო, ი. ელიზბარაშვილი); საქართველოს პოლიტექნიკურ ინსტიტუტში (თ. სანიკიძე). დიდწილად ინსტიტუტის თანამშრომლები იყვნენ თბილისის სასულიერო აკადემიის საღვთისმეტყველო ინსტიტუტის ქრისტიანული ხელოვნების ფაკულტეტის მასწავლებლები (ზ. სხირტლაძე – კათედრის გამგე, ე. აბაშიძე, დ. თუმანიშვილი, მ. დიდებულძე, რ. ყენია, ა. ოქროპირიძე, ი. ხუსკივაძე, მ. ყენია, ქ. მიქელაძე, მ. ჯანჯალია).

საგანგებო კავშირი ინსტიტუტს მაინც თბილისის სამხატვრო აკადემიასთან დაუწყარდა (მისი პირველი რექტორი 1922-1928 წლებში გ. ჩუბინაშვილი იყო). აქ ადრევე ასწავლიდნენ ვ. ბერიძე, ლ. რჩეულიშვილი (1954-1986 წლებში ხელოვნების ისტორიის და თეორიის კათედრის გამგე), ვ. ცინცაძე, რ. ყენია, 1967 წლიდან კი მას ახალ სპეციალობად ხელოვნებათმცოდნეობა შეემატა და ეს განყოფილება გ. ჩუბინაშვილის, ლ. რჩეულიშვილისა და ვ. ბერიძის შთაბანძუებითა და ურთიერთთანადგომით არსებითად ინსტიტუტის სასწავლო ბაზა გახდა. აკადემიის პროფესორები თუ ლექტორები (ზემოთხსენებ-

ულთა გარდა) იყვნენ – ნ. ჯანაბერიძე, გ. ალიბეგაშვილი, ნ. ალადაშვილი, კ. მაჩაბელი, ლ. ხუსკივაძე, ი. ლორთქიფანიძე, ე. ხუსკივაძე, გ. მასხარაშვილი, ე. პრივალოვა, ნ. ანდლულაძე, (პრორექტორი 1983-86 წლებში, კათედრის გამგე 1986-2005 წლებში) გ. ხოშტარია, ნ. ასათიანი, ფ. დედარიანი, დ. ლებანიძე, დ. თუმანიშვილი, ი. ელიზბარაშვილი, ს. იოსელიანი, მ. დიდებულიძე, ა. ოქროპირიძე, ს. ლეჟავა, ა. კლდიაშვილი, მ. ყენია, დ. ხოშტარია, ნ. ლალანიძე, თ. ხუნდაძე, ნ. ჭიჭინაძე, ქ. მიქელაძე, მ. ბულია, მ. ჯანჯალია, ნ. კუპრაშვილი, ნ. ვაჩიშვილი, მ. ხატიაშვილი.

ეკატერინე პრივალოვასა და ჯილდა იოსებძის თაოსნობით 1975 წლიდან მოყოლებული დამყარდა მჭიდრო თანამშრომლობა მოსკოვის ი. გრაბარის სახელობის სამეცნიერო-სამხატვრო სარესტავრაციო ცენტრთან, კერძოდ კი ამ ცენტრის წამყვან რესტავრატორთან ადოლფ ოვინინიკოვთან. წლების განმავლობაში ინსტიტუტის თანამშრომლები (ჯ. იოსებძე, გ. ყლენტი, ა. ოქროპირიძე, მ. დიდებულიძე) გადიოდნენ ყოველწლიურ სტაჟირებას მოსკოვში, შუა საუკუნეების მხატვრობის ტექნოლოგიის შესასწავლად, ხოლო ზაფხულობით ეწყობოდა ფართომასშტაბიანი სამეცნიერო-სამხატვრო ექსპედიციები ქართული მხატვრობის სხვადასხვა ძეგლებზე (აჭის წმ. გიორგის ეკლესია, ბეთანიის მონასტერი, საბერეების მონასტერი, სვანეთის ეკლესიები და სხვ.), რომელთა მსვლელობაში ისინი ეუფლებოდნენ ასლების შესრულებას, ტექნიკური კვლევის მეთოდებს და, ცხადია, ამ ძეგლების სამეცნიერო კვლევაზე ანარმობდნენ. ამ ექსპედიციებმა დიდად შეუწყო ხელი ქართული შუა საუკუნეების მხატვრობის (როგორც მონუმენტურის, ასევე ხატუნების) სამეცნიერო კვლევის გაღრმავებას. გარდა ამისა, ამ ექსპედიციების მსვლელობაში რესტავრაცია ჩაუტარდა მთელ რიგ მნიშვნელოვან ნაწარმოებებს (მაგ. 40 ნამეგბულისა და ლაზარეს აღდგინების ხატებს მესტიის მუზემიდან და სხვ.), ასევე შესრულდა მოხატულობათა კალკები და ასლი-რეკონსტრუქციები.

წლების განმავლობაში უფროს თაობათა მრავალმა მეცნიერმა დატოვა ეს ქვეყანა, ზოგიერთი თანამშრომელი სხვაგან გადავიდა, ზოგიერთმაც – მათ შორის ფრიად ნიჭიერმა, საკმარისია მხატვარი ავთანდილ ვარაზიც დავასახელოთ, – სულ სხვა გზა იპოვა და ისე წავიდა ინსტიტუტიდან, რომ ხელშესახები არაფერი გაუკეთებია და აქ ვერც იქნა დასახელებული.

იცვლებოდა ინსტიტუტის მუშაობის პირობებიც. ჯერ ერთი, 1987 წლამდე მას საკუთარი ბინა არ ჰქონია და ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის რამდენიმე ოთახში იყო განთავსებული, 1987 წლის ზაფხულში მან, ა. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტთან საზიაროდ მიიღო ადმინისტრაციული შენობა ერეკლე II-ის მოედანზე; ხოლო როდესაც ეს სახლი ისტორიულ პატრონს, საქართველოს მართლმ-

ვახტანგ ციქაძე

ლევან რჩელიშვილი

დიდებული ეკლესიის საპატრიარქოს დაუბრუნდა, ინსტიტუტს ლ. უკრაინკას ქუჩაზე მდებარე შინაგან საქმეთა სამინისტროს ყოფილი ნაგებობა გადმოეცა.

თანადროულად საქართველოში დიდი ისტორიული მოვლენებიც ხდებოდა, სასიხარულოც - ეროვნული მოძრაობის აღზევება, დამოუკიდებლობის გამოცხადება და სავალალოც - შეიარაღებული დაპირისპირება თბილისში, საომარი მოქმედებები ცხინვალის რეგიონსა და აფხაზეთში, ნივთიერი გაჭირვება და ა. შ. ყველასთან ერთად გადასატანი გასაჭირის გარდა, ინსტიტუტს საკუთარი სატკივარიც გაუჩნდა - მისი შენობა „თბილისის ომის“ დროს 1991 წლის 29 დეკემბერს გადაიბუგა მთელი ქონებითანად. რაც მთავარია, დაილუპა მისი არქივები, ბიბლიოთეკისა და ხელოვნების ნაწარმოებთა კოლექციის ნაწილი, რის გამოც თანამშრომლებსა და გადარჩენილ წიგნად ფონდებს დროებითი ბინის რამდენჯერმე გამოცვლაც მოუხდათ...

თუმცა ამ, უკიდურესად არასახარბიელო მდგომარეობაში არ შეწყვეტილა ინსტიტუტის თანამშრომელთა მეცნიერული, პედაგოგიური თუ საზოგადოებრივ-საშემსრულებლო მუშაობა. ცხადი იყო ისიც, რომ აუცილებელია საკუთარი შემოქმედებითი ამოცანების ახლებურ საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ვითარებასა და სახელმწიფოებრივი აღმშენებლობის მიზნებთან შეთანადება. ამის კვალად, ხანგრძლივი საზოგადო განსჯის შედეგად და საქართველოს კულტურის, ძეგლთა დაცვისა და სპორტის სამინისტროს თაოსნობით, 2005 წლის 12 დეკემბერს ინსტიტუტი კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტროს დაქვემდებარებულ გ. ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის კვლევის ეროვნულ ცენტრად გარდაიქმნა.

ცენტრის შემადგენლობაში შემოვიდა კიდევ ერთი ცნობილი კულტურული დაწესებულება 1973 წელს გამოჩენილი მხატვრის, სერგო ქობულაძის მონადინეობითა და ღვაწლით და გ. ჩუბინაშვილის და თ. ვირსალაძის თანადგომით შექმნილი ს. ქობულაძის სახელობის ხელოვნების ძეგლთა ფიქსაციის ლაბორატორია (დირექტორი ლია ნილოსანი), სადაც მაღალკვალიფიციური სპეციალისტების (ოთარ ქობალიანი, ოთარ ცეკვიტინიძე, გიორგი გერსამია, ლევან პაატაშვილი, გენო ჩირაძე, გიორგი ხომასურიძე, საბა დემეტრაშვილი, შალვა ლეუვა და სხვ.) გადაღებული საქართველოს მდიდარი კულტურული მემკვიდრეობის უძრავი და მოძრავი ძეგლების ათასობით მაღალხარისხიანი ფართო ფორმატის ფერადი სლაიდი და თავმოყრილი. საუკეთესო თანამედროვე აპარატურა, სერგო ქობულაძის პროექტით დამზადებული სპეციალური ხარაზოები და ლაბორატორიის თანამშრომელთა ჭეშმარიტი პროფესიონალიზმი უზრუნველყოფდა გადაღებული მასალის უმაღლეს დონეს, რის გამოც არა მარტო 1980-1990-იანი წლების,

არამედ ბოლო წლებში გამოცემული წიგნების, ალბომების, ბუკლეტების, პოსტერების უმეტესობა სწორედ ამ ლაბორატორიის კუთვნილი ფოტოებით არის შექმნილი. საბჭოთა კავშირში მსგავსი ფოტოლაბორატორია თითქმის არსად არსებობდა და დღესაც ერთი გამორჩეული კოლექციაა ქართული კულტურის ძეგლების მაღალპროფესიული გამოსახულებებისა, რომლებსაც იყენებენ არა მარტო ქართველი, არამედ უცხოელი სპეციალისტები და მოყვარულებიც.

ცენტრის დირექტორად 2006 წელს დაინიშნა თეიმურაზ ლეყავა, რომელიც 2009 წლის 29 დეკემბერს მარიამ დიდებულისძემ შეცვალა. ცენტრს ამჟამად 77 თანამშრომელი ჰყავს. ამათგან 5 ადმინისტრაციას შეადგენს (დირექტორის მოადგილე ლევან ზედგინიძე, მთავარი ბუღალტერი იზა ბუკია, კანცელარიის გამგე ვალიდა სიმსივე, ოპერატორი ნანა ლარიბაშვილი), 3 დამხმარე პერსონალი (პროგრამისტი ვლადიმერ ოვსი, მძლოლი ივანე მიგრიაული, დამლაგებელი ნანული კალანდაძე) არქივისა და ბიბლიოთეკის სექტორში 5 ადამიანი მუშაობს (გამგე გურამ ჟღენტი, ბიბლიოთეკარი დალი მუხაძე, უფროსი არქივარიუსი ხათუნა ჭურულუია, ბიბლიოთეკარ-არქივარიუსი ნელი კობახიძე, ოპერატორი აზა ლობჯანიძე, მთარგმნელი (მარიანე მარსურაძე). 4 – ძეგლთა აღწერილობისა და სამეცნიერო ინფორმაციის ჯგუფში (ჯგუფის უფროსი თამაზ დვალი, ნუგზარ ანდლულაძე, ფლერ დევდარიანი, რედაქტორ-მთარგმნელი მზია ბაქრაძე) 5 – ხელოვნების ძეგლთა ფიქსაციის ლაბორატორიაში (დირექტორი – შალვა ლეყავა, ლია ნილოსანი, მზია პეტაშვილი, მარინა ფანცხავა, საბა დემეტრაშვილი). ცენტრის სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარეა დ. თუმანიშვილი, თავმჯდომარის მოადგილე – მ. ჯანაჯალია, მდივანი – ქ. მიქელაძე). ცენტრის სამეცნიერო ნაწილი ორი ჯგუფისაგან შედგება – ძველი ხელოვნების განყოფილება (გამგე – დ. ხოშტარია, მთავარი მეცნიერ თანამშრომლები – ლ. ხუსკივაძე, კ. მაჩაბელი, თ. სანიკიძე, უფროსი მეცნიერ თანამშრომლები – თ. საყვარელიძე, რ. ყენია, ი. ხუსკივაძე, ნ. ჭიჭინაძე, ი. ელიზბარაშვილი, ა. ოქროპირიძე, მ. ჯანაჯალია, მ. ბულია, ა. კლდიაშვილი, ნ. გომელაური, თ. ხუნდაძე, მ. ყენია, მ. სურამელაშვილი, ც. ჩაჩხუნაშვილი, მეცნიერ თანამშრომლები – ნ. ალხაზაშვილი, გ. ქანიშვილი, ქ. აბაშიძე, მ. გაბაშვილი, ე. კვაჭაძაძე, ე. გედევანიშვილი, თ. ხოშტარია, ე. ედიშერაშვილი, გ. პატაშური, ნ. ნაცვლიშვილი, თ. დადიანი, მ. ლილუაშვილი, ნ. ციციშვილი); ახალი ხელოვნების განყოფილება (გამგე – მ. გაჩეჩილაძე, მთავარი მეცნიერ თანამშრომლები – ს. ლუყავა, გ. ხოშტარია, უფროსი მეცნიერ თანამშრომლები – მ. მეძმარიაშვილი, ნ. ყიფიანი, ლ. ანთელავა, თ. გერსამია, ლ. ანდრონიკაშვილი, მ. ციციშვილი, მ. მანია, ნ. მირცხულავა, მ. ჩიხრაძე, მ. ოკლეი, ე. თუმანიშვილი, ც. კილაძე,

ნიკოლოზ წუბინაშვილი

მეცნიერ თანამშრომლები – ნ. ჭოლოშვილი, თ. ბელაშვილი, დ. ლებანიძე, თ. ტაბატაძე, ნ. ჭინჭარაული)

ცენტრის მუშაობის ერთი უმნიშვნელოვანესი მიმართულება კვლავაც უძველესი დროიდან დღევანდლამდე საქართველოში შექმნილი, თუ ქვეყნის სახელმწიფო და კერძო კოლექციაში დაცული სხვადასხვა წარმომავლობის ხელოვნების ნაწარმოებთა მეცნიერული შესწავლაა. ხუროთმოძღვრების, ქანდაკების, კედლისა და დაზგური მხატვრობის, გრაფიკის, გამოყენებით-დეკორატიული ხელოვნების ნიმუშების, მათი ჯგუფების, მხატვრულ-ისტორიული მოვლენების და ა. შ. კვლევა ახლაც ქართულ სახელოვნებათმცოდნეო სკოლაში შემუშავებულ მეთოდზე დაყრდნობითა და უახლესი მსოფლიო გამოცდილების გათვალისწინებით, მაქსიმალურად ფართო ხელოვნებისა ისტორიო თუ ინტერდისციპლინარულ კონტექსტში წარიმართება.

1991 წელს საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდგომ საკმაოდ რთულ პერიოდში, როდესაც ძალიან გაძნელდა, როგორც ექსპედიციების მოწყობა, ასევე საერთაშორისო ურთიერთობების გაგრძელება ან დაწყება, ინსტიტუტის თანამშრომლებმა საკმაოდ დიდი აქტიურობა გამოიჩინეს, რათა დარგის განვითარება არ შემწყდარიყო.

1990-იან წლებში, როდესაც თურქეთთან ოდესღაც სრულიად შეუვალი საზღვარი გაიხსნა, სწორედ ინსტიტუტის თანამშრომლებმა (ნ. ალადაშვილი, ე. პრივალოვა, ნ. ანდლუაძე, გ. მარსაგიშვილი, ფ. დედეაიანი, ნ. ჯანბერიძე, დ. ხოშტარია, ნ. ვაჩიშვილი, კ. ხიმშიაშვილი, ნ. ალექსიძე, გ. ბაგრატიონი, მ. დიდებულიძე, ა. ოქროპირიძე, ბ. მაცაბერიძე, დ. ცხადაძე, ქ. მიქელაძე, მ. ჯანჯალია, გ. ლუგავა, მ. ყენია, ნ. კუპრაშვილი, მ. ხატიაშვილი ზ. სხირტაძე, ქ. აბაშიძე, თ. ხუნდაძე და სხვ.) ურთულეს პერიოდში მოახყვეს პირველი სამეცნიერო ექსპედიციები და ძალიან მნიშვნელოვნად წასწიეს წინ ტაო-კლარჯეთის ხელოვნების შესწავლის საქმე. ამის დასტური 1996 წელს მოწყობილი

ზაქარია მასისრაძე

რამდენიმე ექსპედიციის საანგარიშო გამოფენა იყო. ძალიან აქტიურად ეხმარებოდა ინსტიტუტს ექსპედიციების მოწყობაში, როგორც ფინანსურად, ასევე მის ხელთ არსებული მასალისა და ინფორმაციის მოწოდებით გ. ჩუბინაშვილის ყოფილი ასპირანტი პროფ. ვახტანგ ჯობაძე. ერთობლივი კვლევითი ექსპედიციების მოწყობაში არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო ფრანგი კოლეგების ჟან მიჟელ და ნიკოლ ტიერების თანადგომა.

1990-იან წლებში ეკატერინე პრივალოვამ დაამყარა კავშირი ლონდონის უნივერსიტეტის კურტოს ინსტიტუტის სარესტავრაციო დეპარტამენტთან, რამაც, სხვათა შორის, საშუალება მისცა ინსტიტუტის თანამშრომლებს ნ. ჯანჯალიასა და ნ. კუპრაშვილს სტაჟირება გაეწეოთ კურტოს ინსტიტუტში კედლის მხატვრობის კონსრევაცია-რესტავრაციის სფეროში.

2000 წლიდან დაიწყო თანამშრომლობა თესალონიკის (საბერძნეთი) ბიზანტიური და პოსტბიზანტიური ძეგლების ევროპულ ცენტრთან, რომლის ფარგლებში ინსტიტუტის თანამშრომლები (ნ. ჭიჭინაძე, მ. დიდებულიძე, ქ. მიქელაძე) მონაწილეობდნენ სამეცნიერო კონფერენციებში და საერთო პროექტებში (მათგან ერთი ამჟამადც მიმდინარეა).

2002 წლიდან ინსტიტუტის თანამშრომელთა ჯგუფი (დ. ხოშტარია, ნ. ვაჩიშვილი, დ. ცხადაძე, მ. ჯანჯალია, მ. დიდებულიძე) მონაწილეობს მუდმივმოქმედ ექსპედიციაში „ქართველები წმინდა მინაზე“, ცნობილი მეცნიერის თამილა მგალობლიშვილის ხელმძღვანელობით, რომლის მსვლელობაშიც შესწავლილ იქნა წმინდა მინაზე არსებული ქართული კულტურის ძეგლების დიდი ნაწილი და შესრულდა შესაბამისი პუბლიკაციები.

საერთაშორისო თანამშრომლობის თვალსაზრისით აღსანიშნავია ფლერენციის მაქს პლანკის ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტსა და ბაზელის უნივერსიტეტთან გაფორმებული თანამშრომლობის მემორანდუმი (2006; 2011) და ამის საფუძველზე მონაცობილი ერთობლივი ექსპედიციები, კონფერენციები, საზაფხულო სკოლა მაგისტრანტებისთვის და სხვა.

1997-2002 წლებში ინსტიტუტის თანამშრომელთა ჯგუფი (ქ. ხიმშიაშვილი, დ. ხოშტარია, ნ. ვაჩიშვილი, მ. დიდებულიძე, ქ. მიქელაძე, მ. ჯანჯალია), მონაწილეობას იღებდა მსოფლიო ბანკის, ევროსაბჭოსა და საქართველოს მთავრობის ერთობლივ უნიკალურ პროექტში „საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობა“, რომელსაც ახორციელებდა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ფონდი. ამ პროექტის ფარგლებში მიმდინარეობდა როგორც ძეგლების რესტავრაცია, ასევე მათი კვლევა და დარგის განვითარებასთან დაკავშირებული თეორიული საკითხების დამუშავება.

ინსტიტუტის თანამშრომლები დიდწილად უძღვებოდნენ 2005-2006 წლებში ამავე ფონდის მიერ განხორციელებული „ძველი თბილისის რეაბილიტაციის სახელმწიფო პროგრამის შემუშავებასაც (ი. ელიზბარაშვილი, მ. მანია, მ. საურამელაშვილი, ლ. ანდრონიკაშვილი, მ. დიდებულიძე, ქ. მიქელაძე); და ძველი თბილისის ისტორიულ-კულტურული საყრდენი გეგმის შემუშავებაში მიიღეს მონაწილეობა.

ბოლო ოცი წლის მანძილზე ინსტიტუტის (ცენტრის) თანამშრომლები აქტიურად მონაწილეობენ სხვადასხვა საერთაშორისო სამეცნიერო კონგრესებსა და კონფერენციებში (მაგ., ბიზანტოლოგთა XXI და XXII კონგრესები), ხოლო 2011 საიუბილეო წელს თვით ცენტრმა მოაწყო ორი მნიშვნელოვანი საერთაშორისო კონფერენცია.

დიდი ადგილი ეთმობა ცენტრის მოღვაწეობაში კულტურის ნივთიერი ძეგლების დაცვისა და მოვლა-პატრონობის პრობლემებს. ძეგლთა დაცვითი საკითხების თეორიულ

ვახტანგ ჯავახიძე

დამუშავებასთან ერთად, ცენტრში ხორციელდება სარესტავრაციო ობიექტების ხელოვნებათმცოდნეობითი დამუშავება (ი. ელიზბარაშვილი, მ. სურამელაშვილი, ც. ჩაჩხუნაშვილი, გ. ჭანიშვილი, ქ. მიქელაძე, მ. ჯანჯალია, გ. პატაშური), და სარესტავრაციო პროექტების მეთოდური ხელმძღვანელობა, მათი შესრულების შეფასება და მონიტორინგი (ი. ელიზბარაშვილი, მ. სურამელაშვილი, ც. ჩაჩხუნაშვილი, მ. ჯანჯალია). ცენტრი მონაწილეობას იღებს უძრავი და მოძრავი ძეგლების გამოვლენასა, პირველად აღრიცხვასა და პასპორტიზაციაში, (კ. მაჩაბელი, ლ. ხუსკივაძე, მ. ხუსკივაძე, ი. ელიზბარაშვილი, მ. სურამელაშვილი, ც. ჩაჩხუნაშვილი, მ. მანია, ქ. მიქელაძე, ლ. ანდრონიკაშვილი, გ. პატაშური, დ. ლებანიძე, მ. გაჩეჩილაძე, მ. ციციშვილი, ნ. მირცხულავა, ე. თუმანიშვილი, მ. ოკლეი, თ. ბელაშვილი); ცენტრის თანამშრომლები არიან საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის სააგენტოს, საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტროს, საქართველოს საპატრიარქოს, თბილისის მერიის სამეცნიერო-მეთოდოლოგიური საბჭოებისა

ლევან მუსხელიშვილი

და კომისიების, საქართველოს ქალაქების დაცვითი ზონების ურბანული განვითარების, ICOMOS ARSAN საერთაშორისო კომიტეტის წევრები (მ. დიდებულიძე, ლ. ხუსკივაძე, ქ. მიქელაძე, მ. ჯანჯალია, ი. ელიზბარაშვილი, ც. ჩაჩხუნაშვილი, გ. ჭანიშვილი, ქ. აბაშიძე, დ. ლებანიძე, მ. ციციშვილი, თ. გერსამია, ლ. ანდრონიკაშვილი).

თავისი წარმატებული საქმიანობისთვის ცენტრი გეგმაზომიერად აწარმოებს ხელოვნების ნიმუშების ფიქსაციას (აზომა, ფოტო, ვიდეოგადაღება და სხვა) და ქმნის ხელოვნების ნაწარმოებთა ვიზუალურ გამოსახულებათა არქივებს.

ცენტრის არსებითი ამოცანაა ხელოვნების ნაწარმოებთა და მათ შესახებ დაგროვილი ცოდნის პოპულარიზაცია. ამიტომაც სამეცნიერო გამოკვლევების გამოქვეყნებასთან ერთად ის საზოგადოებას აწვდის განსხვავებული ინტერესებისა და მომზადების მკითხველისათვის გათვლილ წიგნებს, ალბომებს, ბუკლეტებს, სხვა ბეჭდურსა თუ ელექტრონულ გამოცემებს.

დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ცენტრი უმაღლეს სკოლასთან კავშირსაც – მისი მრავალი თანამშრომელი, ამავე დროს, ხელოვნების ისტორიის პროფესორი ან ლექტორია (თბილისის სახ. სამხატვრო აკადემია – ა. კლდიაშვილი, ნ. ლალანიძე, ლ. ანთელავა, დ. თუმანიშვილი, ი. ელიზბარაშვილი, ს. ლუკავა, მ. მანია, თ. ხუნდაძე, მ. ყენია, მ. ჯანჯალია, თ. ბელაშვილი, თ. ტაბატაძე, ე. კვაჭატაძე, ც. კილაძე, ივ. ჯავახიშვილის სახ. თსუ – მ. ციციშვილი, გ. ხოშტიარია, ნ. ჭოღოშვილი; ილიას სახ. უნივერსიტეტი – ნ. ჭიჭინაძე, ე. გედევანიშვილი, ნ. ყიფიანი, მ. ოკლეი, მ. გაბაშვილი; თბილისის სასულიერო აკადემია – დ. თუმანიშვილი, მ. დიდებულიძე, ა. ოქროპირიძე, ქ. აბაშიძე; სოხუმის უნივერსიტეტი

– ა. ოქროპირიძე; ნმ. ანდრია პირველწოდებულის სახ. ქართული უნივერსიტეტი – გ. ჭანიშვილი; საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი – თ. სანიკიძე; სკოლის პედაგოგთა გადამზადების ცენტრი – თ. ბელაშვილი; მისი ბიბლიოთეკა და არქივები ემსახურება სხვადასხვა უმაღლესი სასწავლებლის მაგისტრანტებსა და დოქტორანტებს. 2011 წლის 27 ივნისს იურიდიულად, მემორანდუმის სახით გაფორმდა თანამშრომლობა ცენტრსა და ა. ქუთათელაძის სახ. თბილისის სამხატვრო აკადემიას შორის.

ინსტიტუტის, ამჟამად კი ცენტრის პერიოდული გამოცემებია – ქართული ხელოვნება – Ars Georgica (1942 წლიდან), ლიტერატურა და ხელოვნება – 1990-2004 წლები (შოთა რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტთან ერთად), საქართველოს სიძველენი – 2002 წლიდან.

დაარსების 70-ე წლისთავს ცენტრი ახალმოსახლეობით შეხვდა – 2010 წლის 12 იანვარს საქართველოს ხელისუფლებისა და თბილისის მერიის გადამწყვეტილებით მას ბინად გიორგი ათონელის №9 შენობა მიეჩინა. ეს დიდად შეუწყობს ხელს მისი საქმიანობის წარმართვასა თუ შემდგომ გაფართოებას, ქართული ხელოვნებათმცოდნეობის წარმატებასა და მის მიღწევათა ქართული თუ საერთაშორისო საზოგადოებისთვის გაზიარებას.

მასალაში ბიოგრაფიისათვის¹

მე დავიბადე 1885 წლის 21 ნოემბერს (ძვ. სტილით) პეტერბურგს. ჩემს უფროს ძმებს სახელები ორთავე პაპის – დავით ჩუბინაშვილისა და ალექსანდრე ჯაჯანაშვილის – პატივსაცემად დაარქვეს, მე კი ჩვენი თავდაპირველი გვარის, გიორგიშვილის, მიხედვით – გიორგი. როდესაც 1891 წლის ივნისში გარდაიცვალა პაპაჩემი, მამა სამთავე ვაჟიშვილით გადაბარგდა მისეულ ბინაზე დაქვრივებულ დედასთან, ეკატერინე პეტრეს ასულთან (ქალიშვილობაში სერგოვსკაია) რომელიც ჩემი აღმზრდელი შეიქნა.

სკოლამდელი ჩემი ბავშვობა გამორჩეულად ხალისიანი იყო, უღრუბლო, მხიარული. ათიოდ წლისა ვიყავი, როდესაც შემოდგომით, მამასთან სეირნობისას, მან მკითხა, უფროსი ძმებივით სკოლაში სიარული ხომ არ გინდაო, მეც ვთხოვე და ჩვენ მაშინვე შევიარეთ სკოლის, გერმანული „რეფორმატორული სასწავლებლის“, დირექტორთან. მე მიმიღეს მოსამზადებელ კლასში და მეორე დღესვე დავეინყე სიარული სკოლაში, სადაც მეცადინეობა ცოტა ხნით ადრე დაწყებულიყო. სასკოლო საგნებისთვის ბებიამ მომამზადა – ნელნელა, შეუმჩნევლად, გერმანული ენა კი, რომელზედაც, მოსამზადებელი კლასიდან მოყოლებული, ასწავლიდნენ ყველა საგანს, ჩვენთან ცხოვრებმა გერმანელმა ბონნამ, ასევე შეუმჩნევლად. სკოლის დროინდელი ბავშვობაც ხალისიანი, მხიარული იყო, ინტერესებიანი, სიცოცხლით აღსავსე. სკოლაში, ამხანაგებთან ცოცხალი და მოძრავი ვიყავი, ცელქი, ყოველნაირი ცულულტობისა და ცელქობის მომგონი, მხიარული დასვენებისა და ყურადღებიანი გაკვეთილების დროს, ხოლო შინ მშვიდი, ჩუმი, მეცადინეობისა და კითხვისას – გულისყურიანი. ასეთი ცელქობა, სიანცეც კი ზოგიერთი მოხუცებული, ფორმალისტ-მში ჩავადნდიო მასწავლებლების გაკვეთილებზე, ასევე ჩხუბი და სიბრბილი დიდ დარბაზში დასვენებების დროს, სადაც წესით დინჯად, დაწყვილებულებს, წრეზე უნდა გვევლო, მეოთხე კლასამდე გაგრძელდა. საზოგადო კარგი მოსწრებისას ჩემი ყოფაქცევის ნიშანი 4 იყო, ერთ მეოთხედში კი 3,5 ჩამოვიდა, რაც გაუგონარ ამაბად ითვლებოდა. ამ მეოთხედში თითქმის ყოველ კვირა დღეს 2 საათი (პირველიდან სამ საათამდე) სკოლაში ვიჯექი დასაჯილი და რაიმე დავალებას ვასრულებდი. ჩემდა ბედად, შინ ამას არ მოყვებოდა არც სიმკაცრე, დაღვრემილობა და არც მორალური ქადაგებანი, ირონიულად თუ მკითხავდნენ: „რაო, ისევე ყავაზე ხარ დაპატიჟებული?“ ამავე დროს, ეშმაკობასთან ერთად, მევე ვყოფილვარ კარგი წამოწყებების მოთავეც. აი ერთი მაგალითი, როდესაც მეორე კლასში ჩვენი დამრიგებელი ჰ. ჰენკელი (H. Henkel), რომელიც ჩვენი ლათინურის მასწავლებელიც იყო, ავად გახდა და მთელი ნახევარი წელი ყელის საგანგებო მკურნალობის გამო ნეაპოლს დაჰყო, მე შევთავაზე კლასს გაგვეგზავნა მისთვის ლათინური წერილი, თვითონ დავწერე იგი ჩემი უფროსი ძმების დახმარებით, ხოლო მისი შესწორება, მათივე რჩევით, ვთხოვე გეოგრაფიის მასწავლებელს, რომის ადრეული ისტორიის კრიტიკული გამოკვლევების ავტორს ენმანსს. მან გამართა წერილის ლათინური; პასუხი ჩვენ ნეაპოლიდან ლათინურადვე მივიღეთ და იგი დამრიგებელს უნდოდა შესანახად პირველი მოსწავლისათვის გადაეცა, მაგრამ ამას წინ აღუდგა კლასი და მოითხოვა, რათა იგი ჩემთვის მოეცათ.

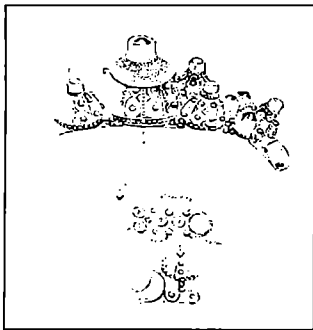
¹ დაბეჭდილია რუსულად. საქართველოს მუზეუმის მოამბე, 39-ბ. თბ., 1978, გვ. 156-192.

სხვა დროს, უკვე მესამე კლასში, რუსული ენის დასწავლებელი მასწავლებლის, ა.ი. ლიამშენკოს (საბჭოთა ხანაში იგი მეცნ. აკადემიის ბიბლიოთეკაში მუშაობდა) პასუხში ჩვენ წერილზე, მომართვა კლასისა და ჩემდამი იყო, რადგან იგი მიხვდა თუ თაოსნობა ვის ეკუთვნოდა.

ჩვენი სკოლა, ერთი გერმანულ სკოლათაგანი მაშინდელი პეტერბურგისა, დააარსა XIX საუკუნის დამდეგს (1818 წ. ახლოს) როგორც ფრანგულენოვანი, თვალსაჩინო პედაგოგმა მარგომ, ფრანგული ენის იმ სახელმძღვანელოს შემდგენელმა, რომელთაც ჩვენც გვასწავლიდნენ; იგი იყო (ვგონებ) მისი პირველი დირექტორიც. დაარსებულ იქნა იგი ქალაქის სამი რეფორმატორული ეკლესიის – ფრანგულის, გერმანულისა და ჰოლანდიურის – ხარჯით. მარგოს შემდეგ, ძირითადი თანხა გერმანული თემიდან შემოდიოდა და სკოლაც, რომელიც ითავსებდა გიმნაზიასა და რეალურ სასწავლებელს (გაყოფა მე-2 კლასიდან იწყებოდა), გერმანული გახდა. მოსწავლეთა შემადგენლობა ინტერნაციონალური იყო, ძირითადი ნაწილი – რუსები და გერმანელები, მაგრამ მათთან ერთად ებრაელები, პოლანდიელები, იტალიელები, ფრანგები, ამერიკელები და ა. შ. თუ მოსამზადებელსა და პირველ კლასში 40-მდე მონაწილე იყო, გიმნაზიურსა და რეალურ განყოფილებებზე გაყოფის შემდეგ გიმნაზიურში 15-ოდე კაცი დარჩა, განთესვა და ჩამორჩენა მერეც ხდებოდა, ასე რომ, როდესაც ვამთავრებდი, კლასში სულ რვაი ვიყავით. სკოლაში სწავლის დროს, სახაზინო გიმნაზიებისგან განსხვავებით, არა გვექონია რაიმე გამოცდა, კლასიდან კლასში ბოლო მეოთხედის ნიშნების მიხედვით გადავყავით (ზოგჯერ ერთსა თუ ორ საგანში „საშემოდგომოს“ გამოყოფებით). სკოლაში შესვლისასაც კი მე გამოცდა არ ჩამიბარებია. პედაგოგიური პერსონალი, როგორც ახლა მესმის, გამოირჩეოდა ჩვეულებრივი სახაზინო გიმნაზიების მასწავლებელთა შემადგენლობისაგან; ეს იყვნენ უმთავრესად მოწინავე შეხედულებების ადამიანები, კარგი, გამოცდილი პედაგოგები, რომელთაგან ზოგიერთმა მეცნიერებაშიც შესაძენივე კვალი დასტოვა; ისინი მიზნად არა მარტო ჩვენი ცოდნის გამდიდრებას ისახავდნენ, არამედ ჩვენში მაღალი მორალური მოთხოვნების და პასუხიმგებლობის გრძნობის აღზრდასაც. ასე, ღრმა შთაბეჭდილება მოახდინა ა. ი. ლიამშენკოს გაკერით ნათქვამმა, ანდაზა „არა შეჯდა მწყერი ხესა“ და მისთანანი მორალურად მიუღებელია, როგორც სოციალურად უარყოფითი მოვლენების გამომხატველი და მხარდამჭერი. იგივე ა. ი. ლიამშენკომ მხარი დაუჭირა, გვებ კიდევაც ბიძგი მისცა, მიიღო რა მონაწილეთაგან რამდენიმე კარგი ნაშრომი, აზრს, გამოცემულიყო ამ ნაშრომების კრებოლი, რაც მართლაც განხორციელებულ იქნა. ამ კრებულში გამოირჩეოდა ჩემი ამხანაგის, შემდეგ კი მეგობრის – ჯუზეპე კაფფის ნაშრომი ნეკრასოვის ლექსთწყობაზე. ლიამშენკო მითითებებს იძლეოდა, ვიდრე გასავლელი იყო სხვადასხვა ინსტანცია დასაბეჭდად ნებართვის მისაღებად, გვეხმარებოდა ანაწყობის კორექტირებისას, დაგვისახელა გარკვეული სტამბა. მთელი ამ საქმის სულის ჩამდგმელი კაფფი პირველად იქ შესვდა მებეჭდავებს, რომელთა შორისაც მოგვიანებით, 1905-წ წლები რევოლუციის დროს, მუშაობდა ბოლშევიკების პარტიიდან „ამხანაგ ანდრეას“ ფსევდონიმით.

კრებული ჩვენი ხარჯით დაიბეჭდა. ბოლო კლასებში ა. ი. ლიამშენკო შესცვალა ნ. ი. კორობკამ, უკრაინული ფოლკლორისა და რუსულ მწერლობაზე შრომების დამწერმა; მე მოსმენილი მაქვს მისი დიდი მოხსენება გოცკზე (მისი ამბავი მე შემთხვევით შევიტყე) პეტერბურგის გარეუბნის ერთ-ერთი ქარხნის მუშებისთვის ნაეთხთხი. თუ გერმანული ლიტერატურის გაკვეთილებზე მასწავლებლების მხრივ ასეთი მორალური თუ სოციალური ყიდის ექსკურსები დამახასიათებელი არა ყოფილა, თვით გაცნობა არა მხოლოდ

„ნიბელუნგებზე სიმღერისა“ თუ სიმპლიციუს სიმპლიცისსიმუსზე რომანისა, შილდერი-სა და გოეთეს ფირითადი თხზულებების, არამედ დამინდელი თანამედროვე გერმანული მწერლობისაც – ფრაიტაგის, შტორმის, ზუდერ ზულდერმანის და ჰაუპტმანის – ნინ ნა-მოსწევდა ეთიკურსა და სოციალურ საკითხებს. შვეიცარიიდან ჩამოსულმა ფრანგული ენის სულ ახალგაზრდა მსანავლებელმა კოზანდუმ კი თავისუფალი თემების შემოთავაზე-ბით გამოჩინა სურვილი მომეზადებინა ჯერ ნარკვევი ბერანჟეს სიმღერებზე, შემდეგ კი ვაჟა ფშაველაზე, ბუნებაზე მისი მომცრო პროზაული ნაწერების თარგმანების დართვით, რაც გავაკეთე კიდევაც, რასაკვირველია, სხვისი დახმარებით, რაზედაც ქვემოთ იქნება საუბარი. კოზანდუმ მთხოვა ეს მოზრდილი ნაშრომი მისთვის დამეტოვებინა, ეტყობა, მის გამოყენებას ვარაუდობდა. ისტორიის მასწავლებელი, რომლის გვარი ვერ გამიხსენებია,

დალესტური ნაკეთობა
(რენე შმერლინგის ჩანახატი)

არსებითად აფართოვებდა და აღრმავებდა სახელმძ-ღვანელოში მოტანილი მსჯელობის ფარგლებს, ხოლო საფრანგეთის რევოლუციის გასაგებად ისტორიული მა-ტერიალიზმის თვალსაზრისით თეზისებიც კი გვიკარ-ნახა. არ შემიძლია არ გამოვხატო მადლიერება ძველი ენების მასწავლებლების, ვირთისა და რუსტის მიმართ. ლათინურს ჩვენ მე-2 კლასიდან ვსწავლობდით, კვირაში 6 საათს და დამამთავრებელ კლასში ვკითხულობდით ჰორაციუსსა და ტაციტუსის „გერმანიას“, ბერძნულს კი მე-3 კლასიდან და მე-8 კლასში ვახერხებდით სოფოკლეს „ოიდიპოსის“ კითხვასა და თარგმანს, ასევე ჰომეროსი-საც – *livre ouvert*. ამასთანავე მასწავლებლების განმარტე-ბები ავლენდა ნაწარმოებების უთარგმანად თავისებურე-ბებსა და სილამაზის, ხალხური ეპოსის თავისებურებას ჰომეროსის ენაში. სრულყოფილი განსაკუთრებული, ღრმა შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზე ლათინისტ Wirth-თან, სამეცნიერო გამოკვლევების ავტორთან, სტუმრობამ. მე

შემიძღვნე მის კაბინეტში, სადაც ის იჯდა სანერ მაგიდასთან, მასზე წიგნები იყო დახ-ეკებული, ზოგი – გადაშლილი, თვითონ კი, მაგიდას დაცილებულს, ხელში კიდევ რაღაც ტომი ეჭირა, სათვალესთან ახლოს მოტანილი (ისინი, ვინაიდან იგი ძლიერ ახლომდებდელი გახლდათ, გასაოცრად სქელი იყო) და კითხულობდა; კაბინეტის ყველა კედელზე ნიგნებით იყო მოფენილი; მე იქ დავინახე კიდევ ერთი კაბინეტი მეცნიერისა, შინ რომ ვიცოდი, ისეთი. მანამდე კი მეგონა, მასწავლებლები – მხოლოდ და მხოლოდ მასწავლებლები.

მოსწავლეებისა და მასწავლებლების ურთიერთობის სასიათს განსაზღვრავდა საერთო ხელმძღვანელობა, დირექტორი ლანგესი, რომელსაც ეხერხებოდა მხიარული ხუმრობით მოსწავლეების სათანადოდ წარმართვა და აღზრდა („*wonach soll der Mensch riechen, wenn er nicht partümeriert ist*“ ანდა ჩემს შესახებ უფროს ძმას: „*dein Bruder scheint ein grosser Tangeuichts zu sein*“). ეს საერთო კილო განსაზღვრავდა, როგორც ჩანს, პედაგოგების შერ-ჩევასაც. დირექტორი არტურ ბროიდი, რომელმაც ლანგე შესცვალა, მე რომ, მეონი, მე-5 კლასში ვიყავი, მანამდე ნეყინის ინსტიტუტის პროფესორი იყო: თავი მას სერიოზულად ეჭირა და უფროს მოსწავლეებთან ურთიერთობას უფრო ღრმად უფიქრდებოდა. მისობას

2 „კაცს სურნელი რანაირად აუვა, თუკი სუნამო არ იცხი“; „შენი ძმა დიდი ყალთბანდი ჩანს.“

სკოლა განახლდა, გადავიდა საგანგებოდ აგებულ ნაკვეთის ფასადით მოიკაზე გამავალ კორპუსში (მეოთხე სახლი ნევის გამზირის კუთხიდან), მანამდე კი ეზოში იყო განლაგებული. ალზრდის ხასიათი მთლიანად იყო მიმართული ყოველი მოსწავლის ინდივიდუალურ მიდრეკილებათა რაც შეიძლება სრულად, თავისუფლად განსავითარებლად. ამასვე უწყობდა ხელს სხვადასხვა, სასწავლო გეგმით გაუთვალისწინებელი ღონისძიებანი.

უკანასკნელთაგანი იყო ზემოთ უკვე ნახსენები წერილების კრებული. ნავარაუდევო იყო, ოღონდ განუხორციელებელი დარჩა, მეორე კრებულაც, რომლისთვისაც მე დავიცე კომპილაცია მაშინ ჩემთვის მისაწვდომი გერმანულად ნათარგმნი და ფრანგულად მოთხრობილი „ვეფხისტყაოსნისა“, რუსთაველზე მ. ჯანაშვილის წიგნის, პაპას, ნ. გულაქისა და სხვა წერილების მიხედვით. ამავე რიგისა იყო რუსული ლიტერატურის რეფერატები, რომლებიც საღამოობით, მეცადინეობისგან დამოუკიდებლად, იკითხებოდა და თან სდევდა მსჯელობა, არა მარტო მასწავლებლის, არამედ დირექტორის თანდასწრებითაც; დამამხსოვრდა კაფენის მოხსენება ლერმონტოვზე, სადაც იგი მის შემოქმედებაში დასახულ ცვლილებებს ლექსოლსტიისას ადარებდა. დიდად სცდებოდა პროგრამას სიმებიანი კვარტეტები, რომელთაც ხელმძღვანელობდა ერთი მასწავლებელთაგანი, ჟიდე (მოგვიანებით, საბჭოურ ხანაში ამავე სასწავლებლის დირექტორი). იგი ჩემსას კი არა, უმცროს კლასს ასწავლიდა, სადაც მოწაფეთაგან ერთი ვიოლინოზე უკრავდა, მეორე – ჩელოზე, თავად კი ალტზე. ჩემი მონაწილეობით შედგა სიმებიანი კვარტეტი. ყოველ შაბათს, ასე ორი საათით, ჩვენ შეყოვნდებოდით ხოლმე სკოლაში გაკვეთილების შემდეგ და ვასრულებდით ჟიდეს ხელმძღვანელობით ჰაიდნისა და ბეთოვენის კვარტეტებს, ზოგსაც სხვა რასმე. ეს ჩემი სკოლაში ყოფნის ბოლო ორი წელი იყო, მე – პირველ ვიოლინოს ვუკრავდი. შილერის გარდაცვალების ასი წლისთავზე სკოლაში გაიმართა ორი საღამო, სადაც მოსწავლეები კითხულობდნენ შილერის ნაწარმოებებს, მუსიკალურ განყოფილებაში კი გამომდიოდნენ მოსწავლეები, ვინც როიალსა და საკრავზე უკრავდა, მათ შორის მეც დავუკარი ბეთოვენის რომანსი ერთ-ერთი ამხანაგის როიალზე თანხლებით. მაშინვე დირექტორმა ბროკმა მოიწვია გერმანიაში, უნივერსიტეტში ეს-ესაა სწავლადამთავრებული და პეტერბურგს დაბრუნებული ოსკარ ვალდგაუერი, შემდგომ ანტიკური ხელოვნების დიდად ცნობილი მკვლევარი და ერმიტაჟის მუშაკი, უფროსი კლასების მოსწავლეთათვის ანტიკური ხელოვნების შესახებ ლექციათა სერიის ნასაკითხად. ამ ლექციებთან დაკავშირებით ვალდგაუერმა შესთავაზა განსაკუთრებით დაინტერესებულ მსმენელებს ჩამოეყალიბებინათ რაღაც პროსემინარული მეცადინეობის მსგავსი და ჩაატარა ელდეც ისინი (ბერძნული ქანდაკების შესახებ) თავის ბინაზე.

შინ მე ვიზრდებოდი პაპას, დავით ჩუბინაშვილის ხსოვნისადმი პატივისცემითა და მოწინებით. 10-12 წლის ყმანვლი ვიყავი, როდესაც მამას, ადრე კი კაბინეტიკოს, სადაც იდგა კარადები ნაბეჭდი წიგნების, მრავალენოვანი ლექსიკონების, და ა. შ. მისიული ბიბლიოთეკით, ასევე პაპას გამოცემათა ცალებით (ქართული გერმანიკა და სიტყვარი) და მათი დახმარებით ჩემით შევისწავლე ქართული წერა-კითხვა. რასაკვირველია, საიდუმლოდ მრჩებოდა, თუ როგორ გამოითქმის პაპას მიერ რუსულად კვ, ტც, დრ (ძ, ჯ) ტრანსკრიბირებული ბგერები, რა განასხვავებს ორ კ-სა და ორ პ-ს. ამას არაფერი მშველა, როდესაც დასახმარებლად მივმართე პაპას ბიძაშვილისშვილს, ივანე ამბაკუმის ძეს, იმხანად სააზოი დეპარტამენტის მთარგმნელს, რომელიც სტუდენტობის აქეთ ყოველდღე ჩვენთან მოდიოდა სადილად. ჩემი ეჭვები ვერ განაქარვა და ვერც ქართულის ცოდნა შემმატა ქართული ენის თვითმასწავლებელმა, უფრო, როგორც მახსოვს

ტურისტებისთვის შედგენილ წინადადებების კრებულს რომ ჰგავდა და რომელიც ჩემი ხევნა-მუდართი ჩამომიტანა კავკასიაში მეუღლის ნათესავების მოსანახულებლად გამგზავრებულმა მამიდამ.

მესამე კლასი რომ დავამთავრე და მეოთხეში გადასასვლელი ნიშნებიც მივიღე, მე ხელი მიყვავი, ვიდრე სააგარაკოდ წავიდოდით, ერთ-ერთი წიგნის კარადის ქვედა განყოფილებაში დაცული პაპასეული ხელნაწერებისა და ქალღვრების გარჩევას. აქ მე, სხვათა შორის, აღმოვაჩინე, საქართველოს ისტორიისა და ქართული მწერლობის ისტორიის მისი ლექციების ჩანაწერები, ალბათ 1850-იანი წლებისა: ამ საკითხებს მაშინ პირველად გავეცანი და ამან აღმიძრა დაუოკებელი ინტერესი წიგნების კითხვისა, და არც თუ მარტო პაპასეული ბიბლიოთეკის წიგნებისა; ამის შედეგად არსებითად შეიცვალა ჩემი სკოლაში ყოფაქცევაც მომდევნო სასწავლო წელს: პირველ ორ მეოთხედში გაკვეთილებზე რომ არ ვცდებოდით, დაჯერება უჭირდათ და 4,5 დამინერეს, მესამეში კი ინამეს, გარდატეხა მოხდოდა და ხუთიანი დამიძვრა. პაპას ქალღვრებში აღმოჩნდა რამდენიმე სტუდენტური ნაშრომიც – ილია ოქრომჭედლიშვილისა, დავით ყიფიანისა და სხვათა; შემდგომ, ხელნაწერი (ერთი დასტა აკლდა) საქართველოს ისტორიის მოკლე ნარკვევისა, თხრობისდა მიხედვით, ალბათ, დავით ბატონიშვილისა. ვწუხვარ, მაშინ რომ არ ვიცოდი, იგი დასტამბული თუ იყო, თორემ შეიძლებოდა შემეჯერებინა და დამედგინა მნიშვნელობა, მთელ ბიბლიოთეკასთანა და სხვა ქონებასთან ერთად 1917 წელს თბილისის გადმოხვედრისას დაღუპული ამ ხელნაწერისა. მე ვცდილობდი ამ საკითხების ირგვლივ რაღე ახალი შემოეტყო, ასევე ქართული სალაპარაკო ენა ცოტა მაინც შემეთვისებინა ქართველი ახალგაზრდა სტუდენტებისგან, რომელნიც ჩვენთან კვირაობით იყრიდნენ თავს – ჩვენთან მათი მისვლა-მოსვლა ნათესავ-სტუდენტებთან ერთად ჩემი უფროსი ძმების სტუდენტობამდეც კი დაიწყო. აღარაფერს ვამბობ პეტერბურგს ჩამოსული ამა თუ იმ ქართველი მოღვაწეების ტრადიციულ სტუმრობაზე, ადრე პაპას ოჯახში რომ დაიარებოდნენ, ახლა კი იმავე პატივისცემით ბეზიასა და მამას ეწვეოდნენ ხოლმე.

განსაკუთრებით ძვირფასი იყო ჩემთვის იმის ნახვა, რა მოწინებთა და პატივისცემით ეკიდებოდა პაპას სახელს, როდესაც 1901 წელს, კისლოვოდსკიში ჩემი მკურნალობის შემდეგ, მამამ შემისრულა თხოვნა და ჩვენ საქართველოს სამხედრო გზით ერთი კვირით ჩამოვედით საქართველოში სადაც თბილისში, მამას მამამდაშვილმა, გენერალმა ვ. დ. გაბაშვილმა გვისტუმრეს. ეს მოხდა ივლისში, ამ თვის 20-ს კი ილია ჭავჭავაძე ყოველწლიურად იხილდა საგურამოში თავის დღეობას: ქალაქში გაიგდეს მამას ჩამოსვლის შესახებ და მასთან მოვიდა პროფ. პ. მელიქიშვილის ძმა და დაგვპატიჟა ილიაობაზე საგურამოში. ფაქტობრივად ჩვენთან ერთად ივანე ამბაკოს ძეც გაემგზავრა. მამა სტუდენტობის აქეთ იცნობდა ილიასა და მის მეუღლეს, როდესაც პეტერბურგის ყველა მოსწავლე – ქართველი და საზოგადოდ კავკასიელი დაიარებოდა პაპას სახლში და შემდეგაც ყოველ ჩამოსვლაზე აკეთებდა. ილიას ძალზე ესაიამოვნა ჩვენი სტუმრობა, მისმა მეუღლემ დამიყვავა, ბეზიას ამბავი გამომკითხა და ა. შ. ჩვენ ლოგინი ზედა სართულის ოთახში გავვიშალეს, საიდანაც კავკასიონი მოჩანდა, სადღესასწაულო სუფრაზე კი, როგორც საპატიო სტუმრები, დაგვსხეს მედლეობის გვერდით მაგიდის თავში, რომელსაც შემოსდომოდნენ ქართველი ინტელიგენციის წარმომადგენლები. მათ შორის დამამასხროვდა ადვოკატი ოსიკო ბარათაშვილი, რომელიც მღეროდა სხვადასხვა ქართულ სიმღერასა და რომანსს და თვითონვე აყოლებდა თარს. სუფრა, ასე 40-კაციანი ბაღში იყო გაშლილი, ჩინარის ქვეშ, ახლაც რომ დგას, მეორე მხარეს კი, თითქოს სუფრის ხაზის გაგრძელებაზე, ასევე იხსდნენ, ოღონდ

მიწაზე, საგურამოელი ღვლები. ჩემთვის ეს სტუმრობაცა და თვით ზემოც შუუდარებელი ალტაცების წყარო იყო.

პაპა მე მხოლოდ შემთხვევით დამინახავს, როდესაც იგი, სიცოცხლის ბოლო წლებში თითქმის მუდამ სანოლს მიჯაჭვული, სასადილო ოთახში თეთრ კაფელის ღუმელს ჩაუვლიდა ხოლმე, ასე რომ ჩემს ხსოვნას შერჩა მხოლოდ ფიგურის გაბუნდოვანებული მონახაზი. პაპას გარდაცვალების შემდეგ აღმოსავლური ენების ფაკულტეტის სტუდენტები ჩვეულებრივ მამასთან მოდიოდნენ ხოლმე: ის ჩუქნიდა მათ პაპას მათთვის საჭირო გამოცემებს და სხვ. მახსოვს როგორც გვესტუმრა და საღამოს ჩაის სუფრასთან როგორ ისაუბრა ივ. ჯავახიშვილმა, რითაც ჩემი დიდი ინტერესი აღძრა. დასასრულ, გვონებ 1903 წელს, ერთ-ერთმა ჩვენმა ნათესავმა-სტუდენტმა, რომელსაც ვთხოვე ჩემთვის ქართული ესწავლებინა, მითხრა, შენთან მეცადინეობაზე პეტერბურგის აღმოსავლურ ფაკულტეტზე დოორპტიდან³ გადმოყვანილ გოგლო ყაზახაშვილს მოველაპარაკეო. ეს ჩემთვის ნამდვილი საუბრე იყო.

რაკი სიტყვების ყველა ფორმა და სახეცვლილება პაპას გრამატიკიდან ვიცოდი, გოგლო ქართული გრამატიკის გაკვეთილებზე ყურადღებას, ერთი მხრივ, ევროპულ ენებთან შედარებით წინადადების განსხვავებულ აგებაზე ამახვილებდა, ზმნის ორივე ძირითადი სახესხვაობისა და მათ შიგნით ყველა რთული მიმართების საგულდაგულო განხილვით, მეორე მხრივ კი, ასე ვთქვათ, პრაქტიკულად მამეცადინებდა მხატვრული ნაწარმოებების გარჩევისა და თარგმნის მოშველიებით. ასე გავიცანი კარგად ვაჟა ფშაველას შესანიშნავ პანთეისტურ ნაწარმოებებს, გრიგოლ ორბელიანისა და ნიკოლოზ ბარათაშვილის საქართველოსადმი მიძღვნილ ლექსებს – ესენი იყვნენ მისი უსაყვარლესი ოსტატები. ფრანგულის მასწავლებლისთვის ზემოხსენებული ნაშრომი ვაჟა ფშაველაზე მე მის თხზულებათა ერთგომიგულიდან გოგლოს შერჩეულ თხზულებებზე დაყრდნობით დაწერე, რომელნიც ვთარგმნე ფრანგულად და მგოსნის მსოფლგაგების მხატვრული მხარის განმარტებით დაურთე. მაგრამ საქმე არ იფარგლებოდა ენის სწავლებითა და მხატვრული ლიტერატურის გაცნობით, იგი მიზიარებდა იმ ქართველთმცოდნეობით სიახლეებს, უნივერსიტეტში რომ მუშავდებოდა, უპირატესად კი მიაბობდა მისი სამშობლო კუთხის, კახეთისა და მისი მთიანეთის – ხევსურეთის, ფშავეთის, თუშეთის (იქ მას დიდხნობით უცხოვრია ნათესავებთან) ხალხის ცხოვრებაზე. იგი მიყვებოდა ხალხურ ნეს-ჩვეულებებზე, რწმენა-წარმოდგენებზე, ცრურწმენებზე, ცხოვრების ხასიათსა და ჭირ-ვარამზე, ზნეობაზე, ხალხური მმართველობის გადმონაშთებზე, ბუნებასა და მის მშვენიერებაზე. ასე გამოიკვეთა ჩემი მისადმი დამოკიდებულებაც – მე მას არათუ პატივს ვცემდი, მალე შემეყვარდა კიდევ და ვცდილობდი დავმსგავსებოდი. ესმოდა რა, რომ სალაპარაკო ენის ნამდვილად დაუფლებას მხოლოდ პრაქტიკა შველის, გოგლო შეუთანხმდა ერთ იმ სტუდენტთაგანს, კვირაობით ჩვენსა რომ მოდიოდნენ, ზაფხულში თავის მსოფლში ჩემი წყევანის თაობაზე. ასეთი მოწვევა მე მართლაც მივიღე და 1903 წლის საზაფხულო არდადეგებზე ქართლს გავემგზავრე. მართალია, ამ პრაქტიკამ სასურველი შედეგი არ გამოიღო, მაგრამ სამაგიეროდ მაშინ გავიცანი მე ჩემი მომავალი მეუღლე, რომელთან განუწყრელად გამოვიარე მომდევნო წლების ყველა განსაცდელი, სიხარულიც, გასაჭირიცა და მწუხარებაც, ახლა კი ერთად, განუწყრელადვე ვუახლოვდებით ცხოვრების აღსასრულს.

გოგლო ყაზახაშვილი (გიორგი ალექსის ძე, 1870-1907 66.) თავის თავსა და თავისი-

დალესტნური ნაკეთობა
(რენე შმელინგის ჩანახატი)

ანებზე არაფერს ამბობდა, მე კი, რა თქმა უნდა, გამოკითხვა ვერ გამებედა. მხოლოდ ის ვიცი, რომ გლეხთა-განი იყო; მისი ოჯახი თელავში დიდი ხნის წინად დამკვიდრებულიყო: ორსართულიანი სახლი მრგვალ სვეტებზე დაყრდნობილი აიგნითურთ, რომლის სხვენზე ნივნივები – პაპამისის გადმოცემით – XIX საუკუნის დამდეგს, აჯანყების დროს უბრალო რუსის ჯარისკაცს გაერუჯებინა, მე ვნახე გაცილებით გვიან, უკვე 1920-იან წლებში, როდესაც გაცივანი მისი სამი და – ერთიც, პეტერბურგს ჩამოსული, მან თავად გაგვაცნო. მან დაამთავრა თბილისის ქართული სათავადაზნაურო გიმნაზია და შევიდა დოორპტის უნივერსიტეტში, სადაც ძირითადად ფილოსოფიას სწავლობდა. მეცადინეობა, როგორც ჩანს, მას ნაკლებად აქმაყოფილებდა, იგი არასდროს გამოეკიდებოდა ხოლმე თეორიულ ფილოსოფიურ პრობლემებს, ეთიკურ საკითხებში კი მკაცრი, მტკიცე და ცალსახა იყო. ვგონებ, დოორპტის (იგივე ჟურაფეის) უნივერსიტეტში შესვლა იმ ვითარებაში ერთი მცირერიცხოვან შესაძლებლობათაგანი იყო კავკასიის მკედრთათვის უნივერსიტეტში სწავლისა. მესამე კურსიდან იგი გად-

მოვიდა პეტროგრადს, აღმოსავლეთის ფაკულტეტის სომხურ-ქართულ-სპარსულ განყოფილებაზე. გოგლო აშკარად გამოხატული საზოგადოებრივი მიდრეკილებების პიროვნება იყო. ეს სულ სხვადასხვა რამეში იჩენდა თავს. იმხანად პროფ. ა. ცაგარელი ბეჭდავდა მეორე ტომს ნიგნისა „Грамоты и другие исторические документы XVIII века“ და გოგლომ შეუდგინა ანბანური საძიებელი, რომლის კეთება თვით ცაგარელს დაეწყო, მაგრამ ისე უშწეოდ და მოუხერხებლად, რომ სიამოვნებით გადაუღოცა სხვას. გოგლო აღნიშნავდა, როგორ გამოირჩეოდა, ამ მასალებით, გიორგი XII-ის დიპლომატიური უნარი და, პირუკუ, ერეკლე II-ის სწორხაზოვნება და მხედრული სიქველე. ცაგარელს გამოცხადებული პქონდა მედლის მისაღებ თემად ისტორიულ-ლიტერატურული შრომა „არჩილიანის“ შესახებ, რომელიც დანერა, ხელნაწერთა მოშუალებით, გოგლომ; ამ ნაშრომისთვის მას ოქროს მედალი მიანიჭეს. როგორც მოუყოლიათ ჩემთვის განსვენებულის დებს, იგი აპირებდა ამ ნაშრომის ქართულად თარგმნას დასაბეჭდად, რაც არ დასცალდა და დებმა ის თბილისის უნივერსიტეტის დაარსების შემდეგ პროფ. კ. კეკელიძეს გადასცეს. საზოგადოდ, პეტერბურგის უნივერსიტეტში გოგლომ პირადი ურთიერთობა მხოლოდ ცაგარელთან დაამყარა. ნ. მარრის დავალებით კი მან ქართულად თარგმნა მოსე ხორენელის მესამე ნიგნი; ხოლო როდესაც გაირკვა, რომ ის ველარ ჩამოვა სწავლის გასაგრძელებლად, მან მე დამავალა მისთვის გადმომეგზავნა თარგმანის ხელნაწერი მარრის დასკვნით. ეს იყო ჩემი პირველი შეხვედრა მარრთან; მარრმა თარგმანი მოიწონა, ოღონდ თქვა, გამოსაცემად ალაგ-ალაგ შესწორებააო საჭირო. არ ვიცი, მონიშნა თუ არა მან ეს ადგილები, არც ის ვიცი, სად არის ახლა თავად ხელნაწერი თარგმანისა. ერთხელ, მეხოტბეობზე ლექციის შემდეგ, რომელთაც მარრი დასაბეჭდად ამზადებდა, გოგლომ მომიყვა, როგორი მისილა მარრი ლექციაზე და აღშფოთებით ილაპარაკა პაპას ლექსიკონზე, იქ საჭირო სიტყვები არ იძებნება და როგორ გინდა ასეთ პირობებში ტექსტების დამუშავება და თარგმნაო – ექსპანსიური

მარისთვის ამგვარი აღზოფოტბა იშვიათი რამ არა ყოფილა. მას მაგალითად მოუყვანია რუსთაველთან პრეფიქსის განმეორება სხვა სიტყვასთან შეერთებით რიტმისთვის საჭირო ადგილას. გოგოლო ამის შემდეგ იმუშავა და ამოკრიბა რამდენიმე ნიმუში ანალოგიურად აგებული სტრიქონისა, გამეორებული გამოყოფილი პრეფიქსებით, რისი ადგილი ვერ იქნებოდა სიტყვარში, სადაც ისინი იძებნებოდა დამატებითი ნაწილაკების გარეშე და ეს ნუსხა მარსს გადასცა. მოგვიანებით, როდესაც დაიბეჭდა „მეზოტენი“ აღმოჩნდა, რომ ეს ნუსხა მარმა გამოიყენა, მაგალითების დაუმატებლად. როგორც აშკარად გამოხატული საზოგადოებრივი მიდრეკილებების ადამიანი, გოგოლო აქტიურად მონაწილეობდა ქართული სათვისტომოს საქმიანობაში, ცდილობდა ცალკეული წევრების უარყოფითი მოქმედების გაქარწყლებას, ზოგჯერ მაშინდელ ქართულ პერიოდიკაში მწერლების ნაწარმოებებზეც კი მსჯელობდა (მახსოვს დიდი ფელეტონი ევდოშვილის ლექსების შესახებ, ხელმოწერილი ფსევდონიმით „დედისერთა იონათან“). მან გამართა და დადგა პეტერბურგში (ერთ-ერთი როლი თვითონვე შეასრულა) ცაგარლის ერთ-ერთი კომედია, ერთხელ კი ბებიჩაშის დღეობაზე, 24 ნოემბერს, რომელსაც პაპას დროსაც და მერცხ ზარ-ზეგით ვიხდით, ცეკვებით, დიდი სტუმრობით, მან შეასრულა მთელი რიგი კომიკური ინსცენირებებისა, ცეკვებისა და სხვ., რითაც ყველა გაახალისა. მოგვიანებით, 1906 წელს, მან შემოიყვანა წვერად წერა-კითხვის გამავრცელებელსა და დრამატულ საზოგადოებებში, რათა დაეხმარებინე ამ ეროვნულ კულტურულ დაწესებულებებთან, რომლებთანაც თვით იგი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული. მის პოეტურ ნიჭსა და საზოგადოებრივი ცხოვრების თემებში იზიდავდა. მას ჩაეფიქრებინა რიგი პოემებისა, რომლებსაც უნდა აესახათ ცხოვრების სხვადასხვა მხარე. პირველი პოემა მას დაენერა კიდევ, მას მთავარი გმირის სახელი, „იმედ“ ერქვა. მასში, სხვათა შორის, მოყვანილი იყო ხალხური ლექსი („ნეტავი, გოგოვ, მე და შენ“) და მკაცრ პასუხს აძლევდა ანონიმური ხალხური პოეზიის მშვენიერების ვერ-დამფასებელთ, აღწერილი იყო „ალავერდობა, ნახევადნაწარმოებული მსხვერპლმწიფრით და სხვაც მრავალი, დასასრულ კი აღწერილი იყო აღფრთოვანება პაპისა, რომელსაც ხელში შეილიშვილი უჭირავს. სამწუხაროდ, როგორც შევითყვე, ეს პოეზია ჯერ კიდევ მისი სიცოცხლის ბოლოს დაკარგულა. მისებრი ბუნების კაცი რევოლუციისწინა წლებში მოახლოებული გამოსვლებისგან განზე ვერ დადგებოდა. მაგრამ თვითონ იგი ამის შესახებ არაფერს ამბობდა, მე კი, როგორც იტყვა, კითხვის მიცემას ვერ ვებედავდი, ისიც კია, 1905 წლის 9 იანვარს მან შემომიარა, ჩვენ ვიხტავით პეტერბურგში, ვაკვირდებოდით სისხლიანი დღის შემდეგ ადამიანების განწყობილებასა და სამხედრო პოსტებს. მაშინ ის მეუბნებოდა, რომ წინა დღეებში დასწრებია რაიონებში მუშაკთა კრებებს და შეუნიშნავს გაორებული განწყობილება გაპონის გამოსვლებისა და მონოდებების გამო, მაგრამ იგი რომ რალაც ნაციონალისტურ იატაკქვეშა ორგანიზაციებთან იყო დაკავშირებული, იქიდან ვასკენი, რომ ერთხელ ის თითქმის ერთი თვით წავიდა ბალტიისპირეთსა (დოროპტი) და პოლონეთში; ისიცაა, მას დაბრუნებისას არც ამჯერად უთქვამს რამე.

რუსულ სოციალისტურ პარტიებს მაშინ არ შეეძლოთ პასუხის გაცემა ეროვნებათა საკითხის გამო; სტალინმა იგი ბევრად გვიან დაამუშავა; ქართველი ფედერალისტების პარტიის შეხედულებები კი თითქმის უმრავლესად ბურჟუაზიულ-მემპილუარი იყო, ასე რომ მისი გზავრობა დოროპტსა და პოლონეთში ეგებ დაზეგოფითი ხასიათისა იყო. 1905-1906 წლებში იგი აქტიურად მონაწილეობდა მინის მიმთვისებელი გლეხებისათვის დახმარების აღმოჩენაში, ინერდა მათ ნაუბარს, სხვათა შორის, ხეცსურებისაგან ლექსად გამოთქმულსაც. ყველა ეს ჩანაწერი, როგორც მან მითხრა, ლალისყურში მის დასთან შეენახა – რა

ბედი ეწიათ შემდგომ, ვერ გავარკვევ. 1905 წლის ამბებმა ხელი შეუშალა მას პეტერბურგს დამამთავრებელ კურსზე ჩამოსვლით და დაემთავრებინა უნივერსიტეტი; იგი ქართული გიმნაზიის ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებელი გახდა.

15 წლისა ვიქნებოდი, გვონებ, როდესაც პირველად ჩაუფუჭირდი უთანასწორობის საკითხს. რამ მიბიძგა აქეთკენ – არ ვიცი. შესაძლოა, სტუდენტების შფოთმა და გაფიცებებმა, რომლებიც, ფიქრობ, 1899 წელს დაიწყო, შემდეგ წლებში კი ხან მიწყნარდებოდა, ხანაც ისევ იფეთქებდა. ჩვენსა „მსახურების“ მიმართ დამოკიდებულება ამის საბაბს არ იძლეოდა. ჩვენთან ცხოვრობდა გადია ანნა ვასილის ასული (გვარი არა ჰქონდა), დედის მხრივ ჩემი ბებიის ოლიმპიადა სტეფანეს ასულის გლეხთაგანი; ბებია ლერმონტოვის ქალი იყო, მგოსნის გარეშე ნათესავი, კავკასიის და ქართველების მოტრფიალე. გადიამ გაზარდა დედაჩემი, ყველა მისი და-ძმა, დედას გათხოვების შემდეგ კი ჩვენს ოჯახში გადმოვიდა, სამთავე ძმას გვიძიძავა და ჩვენთან დარჩა კიდევაც „ჩვენს მოსახედად“. ეს იყო მადლიანი, ნამდვილი, ჭკვიანი ადამიანი, მართალია, წერა-კითხვის უცოდინარი („ჭკუა არ მიყიდა“) – იტყოდა ხოლმე), ასე რომ სოფლად მის დასთან და მრავალრიცხოვან, სხვადასხვა რიგის ნათესავებთან გასაგზავნ წერილებს მე ვუწერდი და პასუხებსაც ვუკითხავდი. ოჯახში იგი ყველას უყვარდა, მას ანგარიშს უწევდნენ და პატივს სცემდნენ. იყო კიდევ ლოლთა – ბე-ბიჩემის ეკატერინე პეტრეს ასულის „მოახლე“. დედამისი ყოველდღე მოდიოდა ჩვენთან და ბებიას უკერავდა („კერავს და არღვევს“) გაიხურებდა ხოლმე მამაჩემი). ლოლთა დამამთავრა ქალაქში სასწავლებელი, ბებიას კი კიდევ განვითარდა – დაიწერესდა თეატრი (ოპერა) და მწერლობით. მის ზრს ახალ ოპერებსა და მომღერლებზე სერიოზულად ეკიდებოდნენ. ლოლას პრივილეგია იყო მომსვლელი დამხმარე შეერჩია. 1913 წელს მამას გარდაცვალების შემდეგ, ჩვენი მამინ უკვე გაყოფილი ოჯახის ორივე ამ ხნიერ წევრს სამთავე ძმამ „პენსია“ და მომცრო უფასო ბინა მიეუწინეთ, ბოლოს კი ჩვენვე დავასაფლავეთ. ასე რომ, შინაურ ყოფაში წინააღმდეგობა, შემანუხებელი დისონანსი არ იყო, იგი „დიდი“, ოჯახის გარეთ მიმდინარე ცხოვრებამ შემაგრძნობინა. ეს საკითხი მაშინ ზოგიერთი ჩემი თანაკლასელების წინაშეც წამოიჭრა; გაირკვა, რომ ისინი სხვადასხვა სოციალისტურ პარტიებს ეკედლებოდნენ, „ბუნდულებსაც“⁴ კი, ამან გამოიწვია სჯა-ბაასი, კამათი, ბუნებისმეტყველებით დაინტერესებულ ამხანაგთა მიერ სოციალიზმის საკითხების მეცნიერულად გადსაწყვეტად მაშინდელი უახლესი თეორიების მოხმობა. მე კი გამაჰვირდა, რომ სოციალიზმის თეორიას არ ჰქონდა, როგორც მეჩვენებოდა, ეთიკური დასაბუთება, მე კი ყველაზე მეტად და უწინარეს ყოვლისა სოციალიზმის ეთიკური მხარე მზიბლავდა, მაფიქრებდა. რომ წამოვიზარდე, ლეგალურად მისანდომ ლიტერატურასთან ერთად სხვადასხვა გზით ეშოულობდი თითო-ორიოლა დღით იატაკქვეშა გამოცემებს, მომცროვებს, მაგ., „კომუნისტური მანიფესტი“, და დიდტანიანებსაც, როგორიცაა ანარქისტ პ. პ. კროპოტკინის მოგონებები. მისმა, სხვა, მგონი, ლეგალურად გამოცემულმა, წიგნმა „ცხოველებისა და ადამიანების ურთიერთდახმარება“ გააფართოვა არა მარტო სოციალისტური მორალის გაგების ფარგლები, არამედ თვით თვალსაწიერიც. თანდათან იკვეთებოდა ადამიანებისა და საზოგადოებისადმი დამოკიდებულება, მოვლენებისა და ამბების შუფასება სოციალისტური მორალის თვალსაზრისით. გადაუჭრელ საკითხად რჩებოდა მტკიცება, თეორიულად ეჭვმიუტანელი, რომ სილატაკეს ბოლოს „ქველმოქმედება“ კი არა, საზოგადოების სოციალისტურ საფუძველზე გარდაქმნა მოულებდა, მაშინ

4 ებრაელ სოციალ-დემოკრატთა ორგანიზაცია

როდესაც ფაქტობრივად მრავლად იყო არათუ ლარიბები, სილატაკის გამო სიკვდილის პირას მისული: მათხოვრებთან, ხეიბრებთან შეხვედრისას მე მუდამ დანაშაულის გრძნობა შემიპყრობდა ხოლმე.

მე-4 კლასის მოსწავლე რომ ვიყავი, მე გადავიკითხე პაპას ხელნაწერი საქართველოს ისტორიაზე; დამამახსოვრდა, რომ ვახტანგ გორგასლის მეფობის დასასრულს იგი ვახუშტიზე ბევრად გვიან მონიშნავდა, VI საუკუნეში უფრო აქტო გადმოჰქონდა და საამისო მოსაზრებებიც მოჰყავდა. ვიყიდე ღუბროვისის წიგნი „გეორგი XII და საქართველოს რუსეთთან შეერთება“, რომელიც მაღაზიის ვიტრინაში შევნიშნე. როდესაც მე იგი მინ მივიტანე, ძია კუმამ (ივანე ამბაკუმის ძემ) მითხრა, ის ხომ პაპას ბიბლიოთეკაშიც არისო. მე შევუდექი მის ძებნას, გადავიკითხე სხვადასხვა რუსულენოვანი წიგნები საქართველოს ისტორიაზე, რაც კი პაპას ბიბლიოთეკაში მოიპოვებოდა, შემდეგ წელს კი უფროს ძმასთან ერთად აღწუნსხეთ მამას კაბინეტის მთელი ბიბლიოთეკა და ე.ი. პაპას ნაქონი ბიბლიოთეკაც. მთელი ბიბლიოთეკიდან მე მხოლოდ თბილისში შემთხვევით ჩამოტანილი კატალოგი შემომჩრა. დაიღუპა გადმოგზავნისას, 1917 წლის ნოემბერში იქ მყოფი რამდენიმე ხელნაწერიც. შემდგომ მე ნავიკითხე პაპას ხელნაწერი ქართული ლიტერატურის ისტორიაც. მომდევნო სასწავლო წლიდან (1900-1901 წწ.), მე, მე-5 კლასის მოსწავლე გახდი და 1905 წლის მაისში გიმნაზიის დამთავრებამდე მუდამ ვიყავი მკითხველი საჯარო ბიბლიოთეკისა, სადაც მე გადამეხსნა ამოუწერველი განძი წიგნებისა რუსულსა და უცხო ენებზე.

საჯარო ბიბლიოთეკაში მე სკოლაში მეცადინეობის დამთავრების შემდეგ მივდიოდი, 3 საათზე (შაბათობით კი 2-ზე, ვიდრე არ დაიწყო ჩვენი საშაბათო კვარტეტები, რომლის მერეც პირდაპირ შინ მივდიოდი ორ ამხანაგთან, კვარტეტისტებთან, ერთად, ჩვენს მეზობლად, იმავე ეკატერინეს, ახლა გრიბოედოვის, არხის პირას რომ ცხოვრობდნენ). აქ ვმეცადინებოდი საათის ხუთამდე, მერე კი, სადოვაიათი, კონკით, მივიჩქაროდი შინისაკენ. საჯარო ბიბლიოთეკის სიმდიდრე გარეგნულად, ასე ვთქვათ, ხელშესახები მას მერე შეიქნა, როდესაც, გაცილებით გვიან, გოგლომ წამიყვანა მე მის დათვალიერებაზე, რაც კვირაობით ტარდებოდა. ორი საათის განმავლობაში ბიბლიოთეკის ერთ-ერთ თანამშრომელს მიჰყავდა ექსკურსია, რომელზედაც წინდანა უნდა ჩანერილიყავ, ყვევობა საჯარო ბიბლიოთეკის ისტორიის, მისი რიცხოზობივი შენადგენლობის, დაყოფისა და ორგანიზაციის შესახებ, დაგატარებდათ წიგნთსაცავის ძირითად განყოფილებებს, გიჩვენებდათ მათ შედგენილობასა და განსაკუთრებით საყურადღებო ექსპონატებს, როგორიცაა, მაგ., ვოლტერის ბიბლიოთეკა და სხვ., ერთი უძველეს ყურანთაგანი – უშველებელი გადაშლილი წიგნი in folio ფორმატისა, მისი კითხვისას მოკლული ხალიფა ომარის (ვეგონა) სისხლით შესერილი ყუთი; მახსენდება, შემდგომ, სამწახნაგ ვიტრინა აკად. ნ. პ. კონდაკოვის გამოცემული გამოკვეთილი ზვენიგორდისკის კოლექციის მინანქრებზე, რომელიც სამ ენაზე 300-300 ცალად დაიბეჭდა და კი არ გაყიდა, არამედ თვით ზვენიგორდისკის მიერ დაეგზავნა საჩუქრად დანესებულებებსა და კერძო პირებს; თანაც მითითებული იყო, თუ როგორ მზადდებოდა გამოცემა, სად განხორციელდა, სად დაბეჭდეს ტაბულები და რამდენი დაჯდა ეს ყოველივე; აჩვენებდნენ ისეთ რამეებსაც, როგორიც, მაგ., ძველი ხელნაწერების ყდებიდან ამოღებული ფრაგმენტები. თვით სვლა წიგნით სავსე უამრავ დარბაზსა და ოთახში, უზარმაზარ მთაბეჭდილებას ახდენდა. ახლა, თითქოსდა, ბიბლიოთეკის ასეთი ექსკურსია-დათვალიერებანი აღარ ტარდება. სამაგიეროდ მკითხველთა რაოდენობა იმდენად გაიზარდა, რომ ერთი, იმხანად ახალი,

სამკითხველო დარბაზის მაგივრად, რომელიც სამ ქუჩაზე ნახევარწრედ გამავალი საჯარო ბიბლიოთეკისთვის – მისი პირველი დირექტორი მეიგავარაჟე კრილოვი ყოფილა – მიუშენებინათ, საჭირო გახდა რამდენიმე დასპეციალებული დარბაზის შექმნა და ისინი მუდამ ხალხითაა სავსე, რასაც ნახევარი საუკუნის წინ ვერ ნახავდით.

საჯარო ბიბლიოთეკაში მე, პირველ ყოვლისა, გადავათვალიერე ტომები პროფ. ა. ხახანაშვილის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ნარკვევებისა, რომელთაც, თუმცა, ვერ დამაჰყავოფილეს ახალი ნაკვეთების გადმოცემის ხასიათით, ძველი დროისათვის კი არაფერი აღმოჩნდა ისეთი, რაც პაპას ძველ ლექციებში არ ყოფილიყო. შემდეგ საქართველოზე დაწერილ წიგნებს, ძველი და ახალი ჟურნალების წერილებსაც კი, თანდათან შეემატა სხვა თემატიკის მოსათხოვნი წიგნები, თანაც მე შეეყრევი კატალოგებითა და ბიბლიოგრაფიებით სარგებლობასაც. მასსოვს, როგორ მომინდა პაპას ბიოგრაფიისა და ა. ცაგარელის მიერ იქვე დაბეჭდილი სხვადასხვა მასალების კითხვისას მთლიანად ამოშვითხა ბესიკის ემიგრამა, ცაგარლის მიერ ნაწილობრივ გადმოღებული ნაბეჭდი ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ საჯარო ბიბლიოთეკის ცალიდან. წიგნის მოსაძებნად მე მიხმეს თავად წიგნთსაცავში, სადაც მე შევუდექი თაროებზე ამ ცალის მოძიებას შესაბამისი განყოფილების მცველთან ერთად, რომელიც პროფესორი იყო, მაგრამ ქართული კითხვა, რა თქმა უნდა, არ იცოდა. მაშინვე ენახე იქ პაპას ხელით ნაწერი ბარათებიანი კატალოგი.

საკითხბა წრე ფართოვდება, მოიცვა სოციალური საკითხის ლეგალური ლიტერატურა, შემდეგ კი ფილოსოფია და მასთან დაკავშირებული ფსიქოლოგია. გადააწყდით უწნდის შრომებს და მანამდე ნაკითხული ა. პოტებნას, აპოლონ გრიგორევისა და ა. შ. წიგნების სხვადასხვა დებულებათა შეერთებით შევუდექი პასუხის ძებნას ხალხური შემოქმედების, მისი გამორჩეული თვისებების, სხვადასხვა ეროვნებების თავისებურებების საკითხებზე. ველარ ვიტყვი, თუ ნიშანდობლივ როგორ მივეუდექი ამ საკითხებს, რომელთაც მაშინ გერმანელი ვილჰელმ უნდლტის მიერ ლაცარუს შტაინთალისგან ნასესხები ტერმინით „Völkerpsychologie“ აღნიშნავენ და ძალიან კი გავიხარე, ხელში უუნდლტის „Völkerpsychologie“-ს პირველი ორი ტომი რომ ჩავიგდე, რომლებშიც საუბარია ენის როგორც საკაცობრიო კულტურის ელემენტის განვითარებაზე სანყისი საფეხურებიდან მოყოლებული ვიდრე თანამედროვე კულტურული ენების განვითარებულ ფორმებამდე. მე მიზიდავდა ცოდნის ეს დარგი, თან სულ იმას ვფიქრობდი, როგორ დამეკავშირებინა მასთან ჩემი საქართველოს შესახებ მტუდიები. თუ როგორ – ცხადია, სრულებით გაურკვეველი იყო. მეორე მხრივ, მე მესახებოდა, რომ ამ გზით სოციალური უსამართლობის აღმოცენებისა და მის შემდგომ განვითარებასაც მივაღწევდით თვალს.

1905 წლის გაზაფხულზე მე დავამთავრე სკოლა, მივიღე სიმწიფის ატესტატი და მისი დამატება, რომელიც უფლებას მაძლევდა უმაღლესი განათლება მიმელო, თავისებური მოწმობა „კეთილსამიერობისა“, მაგრამ მე იგი არ გამომიყენებია – მე მნადლა, ერთი მხრივ, „ერთა ფსიქოლოგია“ შემიხანაღლა, მეორე მხრივ კი, ქართულ ენას დაუფლებოდი; პეტერბურგის უნივერსიტეტში შესვლა კი არც ერთის საშუალებას მომცემდა და არც მეორის. მთავარი კი აი რა იყო – მე ბუნებით არ ვიყავი აქტიური რევოლუციონერი და, ამდენად, მხოლოდ პასიურად მივიღებდი მონაწილეობას სტუდენტურ გაფიცვებში და დრო და დრო სწავლას თავს მივანებებდი ხოლმე. მხოლოდ ცოტა მოგვიანებით, როცა პეტერბურგს გაიხსნა პროფ. ლესგაფტის ჩამოყალიბებული თავისუფალი უმაღლესი

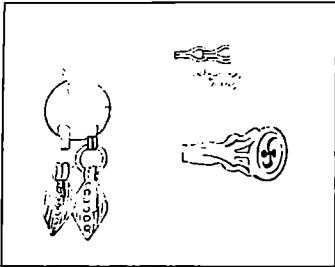
კურსები (საბჭოთა დროს ისინი, ვგონებ, მისი სახელობის ფიზიკულტურის ინსტიტუტად გადაქცევა), სადაც ლექციებს კითხულობდნენ მ. კოვალევსკი, დ. ს. ფესანინიკოვ-კუ-ლიოვსკი – ლიტერატურის საკითხებზე, მ. ი. ტუგან-ბარანოვსკი – ფილოსოფიის ისტორიის შესახებ (მისი კურსი „თანამედროვე სოციალიზმის ისტორიულ განვითარებაში“ ცოტა ხანში ცალკე წიგნადაც გამოიცა), მე მათი მსმენელი გავხდი. 1906 წლის ივნისში კი, სახელმწიფო საათობროს გარეკვამდე, მე საქართველოს მივაშურე ქართული მეტყველების დასაუფლებლად. 1907 წლის იანვარში მე პეტერბურგს დავბრუნდი, ხოლო მარტსა და აპრილში გავმეგზავრე ლაიფციგს საგაზაფხულო სემესტრის დასაწყისისათვის და იქ, ზოგიერთი ფორმალბობის მოთავეების შემდეგ – სტუდენტებად ცოლიანებს ოფიციალურად არ ღებულობდნენ – იმატრიკულირებულ ვიქენ და იქ ვცხოვრობდი და ვმეცადინეობდი 1912 წლის აგვისტომდე.

ფილოსოფიის ფაკულტეტი აერთიანებდა ყველა მეცნიერებას, საბუნებისმეტყველოსაცა და ჰუმანიტარულსაც, განსხვავებით იმ ფაკულტეტთაგან, რომელნიც ამზადებდნენ ექიმებს, მოხელეებს (იურიდიული) და პასტორებს (თეოლოგიური). რაიმე-ნაირი დადგენილი სამეცადინო გეგმა, ე. ი. სავალდებულო საგნები და კურსები აუცილებელი თანმიმდევრობითა და გამოცდებით, არა ყოფილა. სტუდენტი თვითონ ირჩევდა იმ კურსებს და მეცადინეობებს, რაც სურდა, ეწერებოდა მათზე და იხდიდა სათანადო ჰონორარს. ერთადერთი, რაც აუცილებელი იყო, ფილოსოფიის ჩაბარება სადოქტორო გამოცდაზე სამთავან ერთ საგნად და, შესაბამისად, ფილოსოფიის ისტორიის ზოგადი კურსის მოსმენა. ყოველ სემესტრში იბეჭდებოდა იმ კურსების, სასემინარო და პრაქტიკული მეცადინეობების განრიგი, რომელთაც განიზრახავდნენ ცალკეული პროფესორები და დოცენტები. კურსებისა და თემების შერჩევის თავისუფლება ისეთ დიდ უნივერსიტეტში, როგორიც იყო ლაიფციგისა, სადაც დიდი რაოდენობით იყო პროფესორები, თანაც უმრავლესად თვალსაჩინო სპეციალისტები, თუ არა მსოფლიოში სახელგანთქმულნი, როგორებიც იყვნენ ვუნდტი, ლამპრეხტი, ბუხერი, რიმანი, ზიერის არჩევანის დიდ ასპარეზს იძლეოდა. მე ამით მართლაც მეტის-მეტად გაუფრთხილებლად ვისარგებლე და ერთ-ერთ სემესტრში ისე გადავიტვირთე, რომ უნივერსიტეტში ყოფნა დილის 8-დან საღამოს 9 საათამდე მიწევდა ხანმოკლე შესვენებით სასადილოდ 3 საათზე. ასეთი ექსპერიმენტების შემდეგ მე შემოვიფარგლე მხოლოდ აუცილებელი ლექციებით, ვითვალისწინებდა რა მომავალი სადოქტორო გამოცდის საგნების სავსება. მე ვისმენდი ლექციებს ფილოსოფიასა და ფსიქოლოგიაში, ევროპული ხელოვნების ისტორიაში, გერმანიის ახალ ისტორიაში, ეთნოგრაფიაში, პოლიტიკონომიაში და სოციალურ საკითხებზე. ზოგჯერ მიხდებოდა ორი საინტერესო ლექციიდან ერთი ამერჩია, რადგან ისინი ერთსა და იმავე დროს იყო დანიშნული.

გადაწყვეტილება ლაიფციგს წავსულიყავი მიკარნახა სურვილმა გავყოლოდი ერთა ფსიქოლოგიას. მართალია, ვუნდტს ასეთი კურსი არ გამოუცხადებია. სამაგიეროდ, მეორესა თუ მესამე სემესტრისათვის ლაიფციგს დაბრუნება ფელიქს კრუეგერი და გამოაცხადა სემინარული მეცადინეობანი Völkerpsychologie-ში.

პროფესორმა ფელიქს კრუეგერმა (Felix Krueger, 1874-18...) უნივერსიტეტი მფუნხნში დაამთავრა Hans Cornelius-თან. ლაიფციგში, ვუნდტის ფსიქოლოგიის ინსტიტუტში მან თავი გამოიჩინა ექსპერიმენტული პრობლემა Tonpsychologie-ში, რომლებიც სპეციალურ საკითხებში დაუპირისპირდა მტუფმსა და მის მონათვეებს და ამასთანავე შემოიტანა ახალი თეორიული ცნება განცდის Komplexqualitāt-ისა. მოგვიანებით იგი აწარმოებდა დაკვირვებებს სიმღერისა, საუბრისა და მოსმენისას ორგანიზმის თანმდევ მოძრაობებზე (Mitbewe-

გუნგენ), შეაჯამა მათზე მსჯელობა და მათი საკუთარი ახსნაც წამოაყენა. შემდეგ მან მიიღო – მინევეა დროებით, ორი წლით ნასულიყო (Austausch-პროფესორად) ბუენოს-აირესის უნივერსიტეტში, სადაც ესპანურად ასწავლიდა. იმავე დროს იგი მოგზაურობდა პამპასებში, ეცნობოდა ცხოვრების თავისებურებებს და ა.შ. ლაიფციგში დაბრუნებულმა მან ჯერ ხელი მოჰკიდა სემინარებს Völkerpsychologie-ში, შემდეგ კი კითხულობდა ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის ლექციებს. კრაუცერი პედაგოგად იყო დაბადებული. მას მოგვიანებით თავად უთქვამს ჩემთვის, მუდამ მიტაცებდაო სტუდენტებთან მუშაობა. არდადეგების თვეებს იგი მომდევნო სემესტრის ლექციებისა და მეცადინეობების მოფიქრებასა და მომზადებას ანდომებდა. ასე, მაგ., თავისი ნაშრომი „Über Entwicklungspsychologie“ მან 15 წლის შემდეგ ვერა და ვერ გადაამუშავა, თუმცა ამას გამომცემლობაც თხოვდა, რაკი ნიგნი დიდი ხნის გაყიდული იყო და მკითხველებიც მოითხოვდნენ. 1911 თუ 1912 წელს მან მიიღო ორდინარული პროფესორის წოდება ჰალკე-ვიტენბერგის უნივერსიტეტში და მაშინ წამოიწყო სერია „Arbeiten zur Entwicklungspsychologie“, შემდგომ არჩეულ იქნა primo et unito loco უნდტის მეგვიდრედ ლაიფციგს და დაარსა სერია ზოგად ფსიქოლოგიაში „Neue psychologische Studien“⁸, რითაც, ერთი მხრივ, ხაზგასული იყო მეგვიდრეობითობა უნდტის გამოცემული უკანასკნელი სერიის მიმართ, მეორე მხრივ კი ის სიახლე, რაც თვით მან შემოიტანა ფსიქოლოგიაში – ცნებები Komplexualität, Ganzheit, Gestalten. ახალი სერიის ყოველი ახალი ტომი, რომელიც რეეულებად გამოდიოდა, ერთ პრობლემას ეთმობოდა. იმ ტომებს, რომელთაც თვითონ რედაქტორობდა, იგი საერთო შესავალს წარუძმდვარებად ხოლმე, ზოგს ინსტიტუტის იმ მუ-

დალესტური ნაკეთობა
(რენე შმერლინგის ჩანახატი)

შაკებს ავალებდა, ვინც იქ ჯერ კიდევ ე. უნდტის დროს თანამშრომლობდნენ. 1928 წელს მან ჩამოაყალიბა გრძნობის თავისი თეორია, წამოაყენა დებულება გრძნობათა სიღრმისა, მათი მრავალფეროვნებისა, ადამიანის ყველა განცდის განუყრელობისა გრძნობისაგან, გრძნობით შეფერილობისა. თავის ამ ახალ ფსიქოლოგიურ თეორიას მთლიანობისას (Ganzheitspsychologie) ის უპირისპირებდა წინამორბედ ეტაპს Elementen – ფსიქოლოგიისა. მის მიერ ბუენოს-აირესიდან დაბრუნების შემდეგ პირველსავე სემესტრში გამოცხადებული Völkerpsychologies სემინარები privatissime et gratis უნდა ყოფილიყო, ე.ი. მსურველს ჯერ უნდა ესაუბრა პროფესორთან მის ბინაზე და ჩაენერა მაშინ შეეძლო, თუ მის მოთხოვნებს დააკმაყოფილებდა და თანხმობას მიიღებდა, რაც გულისხმობდა მონაწილეთა შეზღუდულ რაოდენობასა და მუქთად მეცადინეობას. მე იმ მცირეოდენათაგანი ვიყავი, ვინც თავიდან მივიღე, მოგვიანებით კი 15-მდე კაცი შეგროვდა, მეცადინეობას კრაუცერი სემესტრიდან სემესტრში აგრძელებდა და ყოველ მათგანს სხვა თემას უძღვნიდა – ევოლუციის სამეურეო ფორმებისა, შრომისა, ოჯახისა და საზოგადოებრივი ორგანიზაციისა, რელიგიური კულტებისა და რწმენა-წარმოდგენების განვითარება და ა.შ. სემესტრის დასაწყისში

6 განვითარების ფსიქოლოგიის შესახებ (რედ.)

7 შრომები განვითარების ფსიქოლოგიის შესახებ (რედ.)

8 ახალი ფსიქოლოგიური რკვევანი (რედ.)

მოინიშნებოდა და მონაწილეთა შორის ნაწილდებოდა რეფერატების თემები. ასე, მე დამუშავე დიდძალი მასალა რუსული ეთნოგრაფიული ლიტერატურის მიხედვით სასოფლო თემში შრომის ორგანიზაციის თაობაზე (პერიოდისა და ლიფციეში მოიპოვებოდა, მუზეუმში, ნიგნებს კი პეტერბურგიდან მამა მიგზავნიდა); რელიგიის ევოლუციის შესახებ სემინარში კრუგერმა დამავალა კრიტიკული განხილვა ვუნდტის თეორიის იმის გამო, რასაც ვუნდტი Völkpsychologie-ში პრიმიტიულ ანიმიზმს უწოდებს, რადგან ეს იყო საწყისი ფორმა – მაგიური-რელიგიისა, რაც ვუნდტს არ გამოეყვანა. მაშინვე ჩაისახა გადანეწყეტილება სადოქტორო დისერტაციის თემაზე ამელო ციმბირული შინაარსის ფუნქციების განხილვა მისი ფსიქოლოგიური სახის ევოლუციის კუთხით, რაც ამ საკითხზე არსებული უმდიდრესი რუსული ეთნოგრაფიული ლიტერატურის დამუშავებით უნდა შემესრულებინა.

კრუგერთან, უბრალო, იუმორით დაჯილდოვებულ ადამიანთან, ურთიერთობა სასიამოვნო და სახალისო იყო, იგი არც თავგომწონე იყო, არც თანამდებობის მოტრფიალე; ერთხელ სტუდენტებთან ქალაქგარეთ სეირნობის დროს, იგი აღშფოთებით გვესაუბრებოდა გერმანიაში პროფესორებისადმი მიღებულ მიმართებაზე Geheimrat¹-ობითა და არა პროფესორობით; ლექციების შემდეგ მას მოსწონდა შინისკენ ჩვენთან ერთად წამოსულიყო, ლექციის თემაზე საუბარი გაეგრძელებინა, გამოეკითხა, ყველაფერი ნათლად და გასაგებად გადმოეცა თუ არა. ასე მყარდებოდა ჩვენს შორის პირადი ურთიერთობა. ძირის-ძირამდე გერმანული კულტურის მოამბე პატრიოტი, იგი მუდამ გულლია იყო ჩვენს, უცხოელების, მიმართაც.

„განვითარების ფსიქოლოგიის“ (ასე უწოდა კრუგერმა ვუნდტისეულ Völkpsychologie-ს) თანადროულად მე ვისმენდი ყველა ლექციას ლაიფციგის უნივერსიტეტის სახელოვნებათმცოდნეო ინსტიტუტში და ვმონაწილეობდი იქაურ სემინარებში. ინსტიტუტს ხელმძღვანეობდა პროფ. აუგუსტ შმარზო, რომანული და გოთური ხელოვნების, იტალიური რენესანსისა და ბაროკოს თვალსაჩინო მკვლევარი, ავტორი მონოგრაფიებისა ამ საკითხებზე, ასევე ნიგნების სახვითი ხელოვნების თეორიის შესახებ. როდესაც გაცილებით გვიან მე ჩამომივიდა მისი პირველი მსოფლიო ომის დროისა და მის შემდგომ დასტამბული ნიგნები შუა საუკუნეების ხელოვნებაში კომპოზიციის კანონებზე, მე ძალიან გაკვირვებული დავრჩი და ახლაც არ ვიცი, მოსმენილი მქონდა სწავლების დროს მისი ფუძემდებელი დებულებები ხუროთმოძღვრების შესახებ და ისე შევისისხლხორცე, რომ ამას ვეღარ ვაცნობიერებ, თუ თავისთავი შევიმუშავე ანალოგიური შეხედულებანი, რომელთაც ვაცნობდი ჩემს მსმენელებს თბილისის უნივერსიტეტისა და სამხატვრო აკადემიაში. ტრეჩენკოს მხატვრობისა და გრაფიკის ისტორიის სემინარები მიჰყავდა დოცენტს, მოგვიანებით გოტინგენის უნივერსიტეტის პროფესორს გრაფს ფიტცტუმ ფონ ექსტენდტს. მე ვისმენდი აგრეთვე მის ლექციებსაც, ასევე მარტინ ვაკერნაგელისას, ყველა ლექციის დროს ხდებოდა სერაბზე წინდაწინ მომზადებული, შინაარსის შეთანხმებული დიაპოზიტების ჩვენება. სემინარებისათვის (მონაწილეთა მცირე რაოდენობით) რიგდებოდა რამდენიმე ცალად დაბეჭდილი ფოტოსურათები. ასე ვთქვათ, შესავალი კურსი მე მოვისმინე ანტიკური ხელოვნების ცნობილ მცოდნესთან, თეოდორ შრაიბერთან; იგი იკითხებოდა უნივერსიტეტის პირისპირ, ქუჩის გადაღმა მდებარე სახვითი ხელოვნების მუზეუმში თანამედროვე ხელოვნების ნაწარმოებების, უპირატესად მაქს კლინგერის ქანდაკებების

9 საიდუმლო მრჩეველი, ერთ-ერთი უმაღლესი სამოხელეო ხარისხი გერმანიასა და რომანოვების ზეობის დროის რუსეთში (რედ.)

(„ბეთხოვენი“ და სხვ.) მოშველიებით. ბერლინს ერთ-ერთი ჩასვლისას ჩემმა მეგობარმა კაფუფიმ, ბერლინელმა სტუდენტმა, შემიყვანა არა მარტო მეცნიერად, არამედ ლექტორადაც სახელგანთქმული პროფ. ჰაინრიხ ფოლფფლინის მორიგ ლექციაზე. ეს იყო ერთ-ერთი ლექცია ციკლისა დჟურერის შესახებ, რომელშიც იგი აჩვენებდა, თუ როგორ ააგო დჟურერმა გრაფურა „რაინდი, სიკვილი და ეშმაკი“ და თავის დებულებებს განამტკიცებდა მომზადებული საილუსტრაციო მასალის, თვით 1498 წლის აკვარელის ეკრანზე ჩვენებით. მეორედ მე მოვისმინე ფოლფფლინის ლექციები გერმანიაში 1927-8 წლების სამეცნიერო მივლინების დროს, კვლავ ბერლინის უნივერსიტეტში, სადაც იგი ასაკობრივი საზღვრის გამოსობით ლექციებს კითხულობდა როგორც პრივატ-დოცენტი. იგი ეძღვნებოდა შედარება-შეპირისპირებას იტალიელებისა და გერმანელების ფორმის შეგრძნებისა შუა საუკუნეების ხელოვნების მასალაზე, რასაკვირველია, ამჯერადაც შერჩეული და გაანალიზებული მაგალითების მოხმობით.

სხვა საგნების ლექციებს მე ვირჩევდი ჩემთვის საინტერესო თემატიკის თანახმად. ფსიქოლოგიის ზოგადი კურსი მე თვით უნდთან მოვისმინე. მისი, ისევე როგორც ლამპრეხტისა და ბოუზერის ლექციები ამფითეატრიან auditorium maximum-ში იკითხებოდა, რომელიც 500 კაცს იტევდა და ყოველთვის გადატენილი იყო. პროფესორი რომ შემოვიდოდა აუდიტორიაში, კარი გასაღებით იკეტებოდა და დაგვიანებულთაგან მასში ვერავინ მოხვდებოდა. ფსიქოლოგიის ინსტიტუტში მე გავიარე ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის კურსი და მონაწილეობა მივიღე რომელიღაცა თემის ექსპერიმენტებში, როგორც ეს იმათ მოეთხოვებოდათ, ფსიქოლოგიას ვინც მიყვებოდა. თავიდან ისე იყო გადაწყვეტილი, რომ კრწუგერთან მომზადებულ დისერტაციებს უნდვტი მიიღებდა; მხოლოდ 1911-12 წლებიდან, მას აქეთ რაც კრწუგერი პალლე-ვიტტენბერგის უნივერსიტეტის ორდინარუსი გახდა, მანაც შესძლო დისერტაციების დასაცავად მიღება. ასე მოხდა ჩემს შემთხვევაშიც. მოვისმინე კიდევ რამდენიმე სხვა სპეციალური კურსიც, მათ შორის ე. შპრინგერთან ხასიათის ფსიქოლოგიის ბოლო სემესტრი, ფილოსოფიის ფაულტეტის სტუდენტთათვის დანესებული ფილოსოფიის ისტორიის ზოგადი კურსი მოვისმინე ბერიკაც ჰაინტცესთან (Heinze) და, ამას გარდა, რაულ რიხტერთან, ეგებ სხვაც რომელიმე, აღარ მახსოვს. სპეციალური კურსებიდან მახსენდება რამდენიმე განსაკუთრებით საინტერესო: Bralms-ისა, რომელიც მან ბუნებისმეტყველების საკითხთა ფილოსოფიურ გააზრებას უძღვნა და შეეხო ფიზიკის საფუძვლელთა მაშინ დაწყებულ გადააზრებას; კურსი Mentz-ისა შემეცნების თეორიის საკითხებზე, სახელდობრ, Husserl-ის შრომათა განხილვითურთ, რომელიც ბოლომდე ვერ გამეგო, იმჟამინდელი ჩემი მოუზადებლობისა გამო; უმცროსი Lipps-ისა ესთეტიკის საკითხებზე; კურსი კანტის პრაქტიკული გონების კრიტიკისა და სპინოზას ფილოსოფიის კურსი, Paul Barth-ის წაკითხული, სპინოზას ეთიკის ლათინური ტერმინოლოგიის საგულდაგულო თარგმანითა და ანალიზითურთ – ეს ორი საკითხი მე ჩემი სადოქტორო გამოცდისთვის შევარჩიე; შემდგომ, უაღრესად საინტერესო ლექციები ბერიკაცის Johannes Volkelt-ისა ტრაგიკულისა და კომიკურის ესთეტიკაზე, რომლის დასასურათებლად, გამოქვეყნებული ნიგნისგან განსხვავებით, მაგალითებად მხატვრული მწერლობა კი არა, სურათების მოზრდილი ფოტოები მოჰქონდა ხოლმე; მისივე ლექციები გოეთეს „ფაუსტის“ ფილოსოფიურ საფუძველზე, გარდატეხაზე დასაწყისსა და შემდგომი ნაწილის პირველიდან მორაზე გადასვლისა, რისთვისაც ბუნებრივად იკითხებოდა ნაწარმოების მოზრდილი მორაკებით, დასასრულ სემესტრი, მძღვნილი ნიცშეს „Also sprach Zarathustra“-ს განმარტებისადმი მისი დღიურის (Ecce homo) გამომცემელ Raul Richter-

თან. პირველსავე ლექციაზე მან გამოგვიცხადა, პირველი სამი წიგნი ფილოსოფიური შინაარსის გასაგებად სირთულეს არ წარმოადგენს, ეს მხოლოდ და მხოლოდ მხატვრული ნაწარმოებიაო, ამიტომაც იგი შეუდგა პირდაპირ ბოლო წიგლის გარჩევას, თანაც, სხვათა შორის, აღნიშნავდა წმინდა პოეტურ მხარესაც, როგორცაა, მაგ., ზარატუსტრას შესვენება გზად შუადღისას, – ტექსტს იგი ოსტატურად კითხულობდა სწორედ როგორც მხატვრულ ნაწარმოებს.

რადგან ლაიფციგში ჩემი ყოფნის დასასრულის მოახლოებისას სადოქტორო გამოცდის მესამე საგნად მე პოლიტიკური ეკონომია ავირჩიე, რომლის ერთი მონაკვეთის, სოციალური საკითხის გამო მე უკვე მოსმენილი მყავდა რამდენიმე პროფესორი (Eulenburg, Plöncz, Salomon) და რომელიც საზოგადოდაც მაინტერესებდა, მე დავუთმე სამი სემესტრი სახელგანთქმული კარლ ბაუხერის ლექციების მოსმენას. ის ყოველდღიურად ერთ საათს კითხულობდა და თანაც უადრეს საათზე – ზაფხულში, როგორც მახსენდება, 7-დან 8-მდე, ზამთარში 8-დან 9-მდე; პირველი სემესტრი – თეორიული პოლიტიკონომია, მომდევნო – პრაქტიკული და მესამე კი – ფინანსთა მეცნიერება. ვგონებ, რაღაც სემინარებსაც ვესწრებოდი, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს ასეთი თვითშეზღუდვისათვის მოთმინება არ მეყო. მე ამ გადწყვეტილებაზე ხელი ავიღე და როდესაც გამოცდა (უკვე პალლეში) კარს მომადგა, მესამე საგნად მქონდა, კრეუგერის რჩევით, ციმბირის ეთნოგრაფია მისი გეოგრაფიითურთ. ეთნოგრაფიის ერთი თუ ორი კურსი მე მოვისმინე აფრიკის ეთნოგრაფიის თვალსაჩინო მკვლევართან კარლ ვოლესთან (K. Weule). იგი იყო, როგორც იტყვიან, „ბურშიკოზული“¹⁰ პროფესორი, სიამოვნებით გაურევდა ხოლმე უწმინდეს სიტყვას, სტუდენტებთან ერთად საბილიარდესა და ლუდხანაშიც წამოვიდოდა, იმასხრებდა კიდეც და ა.შ. მის სავესე აუდიტორიაში იმდენად თავისებური სულისკვეთება სუფევდა, რომ იქ მოსწავლე ქალებს არ დაედგომებოდათ. ლაპრეხტთან მე მოვისმინე წყაროთმცოდნეობის კურსი, გავეცანი ყველა დამუშავებულ ხერხს შესწავლისა, კრიტიკისა, გამოყენების, გამოქვეყნებისა და ა.შ.

ლაიფციგის უნივერსიტეტი იმხანად ერთი ყველაზე ძლიერი და მედგარი მეგრძოლი იყო სტუდენტთა კორპორაციების (სათვისტომების) წინააღმდეგ. ამ კორპორაციებს თითქოს მნიშვნელოვანი პატრიოტული როლი ეთამაშათ ნაპოლეონის საწინააღმდეგო განმანათვისებელური ომების დროს. მაგრამ ერთ საუკუნეში ისინი გადაგვარდა და კორპორანტები ჩვეულებრივად მრავალ წელს ყალბაბანობდნენ, ღრეობდნენ, აწყობდნენ პატარ-პატარა დუელიებს, თან ჭრილობებს ხელოვნურად აქცევდნენ ნაიარევად, მუშაობდნენ კი მხოლოდ რამდენიმე ბოლო სემესტრს, რათა უნივერსიტეტი დაემთავრებინათ, ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ზოგჯერ ვინმე მათგანი შეიძლება თვალსაჩინო მეცნიერიც დამდგარიყო, როგორც, მაგ., ეთნოგრაფი პროფ. ვოილიე. ლაიფციგის უნივერსიტეტში ბურშების ამ გაერთიანებათა წინააღმდეგ ბრძოლა გამოიხატებოდა სხვადასხვა ღონისძიებებში, სამეცნიერო ყაიდის ფერანების¹¹ ჩამოყალიბებაში. Freie Studentenschaft აერთიანებდა სტუდენტთა შემადგენლობის ნახევარზე მეტს, მათი საერთო რაოდენობა კი, თუ არა ვცდები, ხუთათასს აღემატებოდა. ზემოხსენებული სემინარების მონაწილენი და, კაცმა რომ თქვას, ლექციების მსმენელებიც კორპორაციებში არ შედიოდნენ, არა-

¹⁰ Bursch – სიტყვასიტყვით „ყმანვილი“; ასე უწოდებენ გერმანიაში შფოთისთავ, აყალმაყალს ამტეხ სტუდენტებს

¹¹ Verein – გაერთიანება

მედ სპეციალისტებს მიხედვით წრეებში ერთიანდებოდნენ. სტუდენტური ფილიალური ფერაინი კვირამი ერთხელ იკრიბებოდა დათქმულ დღეს, საღამოს 8 საათზე რომელიმე რესტორნის ერთ-ერთ ოთახში და აქ ლუდის კათხით ხელში ან კითხულობდნენ მოხსენებას და მსჯელობდნენ მასზე ან იმართებოდა დისკუსია რაიმე თემის ირგვლივ. ზოგჯერ იწვევდნენ პროფესორებსაც; მასხოვს, როგორ კითხულობდა ლექციას ბერლინიდან მოწვეული პროფესორი გეორგ ზიმმელი, ლაიფციგელებიდან – ფელიქს კრუგერი და რაულ რიხტერი. ამრიგად ხდებოდა მონაწილეთა სპეციალური ცოდნის გაღრმავება, ხდებოდა საჭირობორტო სპეციალური საკითხების განხილვა.

რამდენად შეიცვალა სტუდენტთა ყოფა პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ, აშკარა გახდა კოლეგების სასხვათაშორისო შენიშვნებიდან 1927-1928 წლების გერმანიაში ჩემი სამეცნიერო მივლინების დროს. სასწაულო წელი მაშინ 9 თვის მაგივრად 7 თვე გრძელდებოდა – ზაფხულში სამი თვე და არა ოთხი, როგორც ჩემსობას იყო, ზამთარში ოთხი ხუთის ნაცვლად, რადგან აღარ იყო უზრუნველყოფილი სტუდენტები და სწავლის გასაგრძელებლად მათ ან უნდა ნაემუშვათ საარსებო თანხის მოსაპოვებლად ან შრომით აენაღილაურებინათ საწარმოთაგან მიღებული თანხა. დისერტაციები მანქანაზე დაბეჭდილი სახით უნდა წარედგინათ და არა, როგორც ომამდე იყო, დასტამბულად. ეს წესი, როგორც ეტყობა, ახლაც ძალაშია.

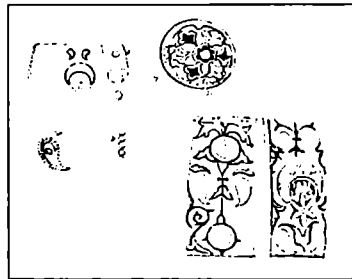
განვითარების ფსიქოლოგიის საკითხებისა და არქიტექტურის, ქანდაკების, მხატვრობისა და გრაფიკის გაღრმავებული ანალიზი თანაბრად იზიდავდა ჩემსა და ჩემი მეუღლის ყურადღებასა და ინტერესს; ეს ხელს უწყობდა ყველა ამ საკითხზე შინ მსჯელობასა და მუზეუმებისა და ხუროთმოძღვრების ძეგლების ნაყოფიერ დათვალიერებას, ნანახზე აზრთა გაცვლა-გამოცვლას. ლაიფციგში ცხოვრების დროს ჩვენ არდადეგებზე დაშორებულ ადგილებში მივემგზავრებოდით ხოლმე, უქმე დღეებში კი სადმე ახლო-მახლო. ისეთი მსოფლიო მნიშვნელობის კოლექციების დათვალიერება, როგორებიცაა ბერლინში, მუნხენში, ვენაში, ამდიდრებდა ჩვენს ცოდნას, აფართოვებდა გავების უნარს, არსებითად ავსებდა ერმიტაჟში მიღებულ შთაბეჭდილებას. ამას ემატებოდა სხვა ქალაქების მუზეუმებიც, რომელთაგან ყოველს ჰქონდა ესა თუ ის სრულად წარმოდგენილი განყოფილება, ზოგს კი რამდენიმეც; ასეთები იყო გერმანული მუზეუმი ნაუმბურგში, მუზეუმები აუგსბურგისა, ფრანკფურტისა, ლაიფციგისა, ალტენბურგისა, შპაიერისა, კოლმარისა და სხვანი.

შუა საუკუნეების, რომანული და გოთური, ხუროთმოძღვრების ძეგლთა გაცნობამ მალე წამოსწია წინ რომანული არქიტექტურა, იშვიათად მდიდარი ფიგურული და ორნამენტული კვეთელობით, ზოგი ძეგლი კი ამასთანავე გამორჩეულად შთაბეჭდილად რთულ ქანდაკვან ანსამბლებსაც შეიცავდა. ფეხით ექსკურსიების წყალობით ჩვენ მოვახერხეთ საკმაოდ დანვრილებით გავცნობოდით ზოგიერთი კუთხის რომანულ ძეგლებს, ნაწილობრივ კიდევაც ვცხოვრობდით ამა თუ იმ ალაგას და ვითავისებდით ძველი ქალაქური ანსამბლების თავისებურებებს. როგორც ითქვა, რომანულმა ძლიერ დამაინტერესა და ძალიან გაგმხარადა, რომ ფიტცტუმიამა გამოაცხადა რომანული ხელოვნების კურსი, რაც უზრუნველყოფდა მასალის თანაბრად და სისტემატურად გაცნობას. მეუღლესთან ერთად მე დავათვალიერე როგორც ლაიფციგის ახლომდებარე ალტენბურგი, ნაუმბურგი Wechselburg, Schulpfort-ი, ასევე ჰარცსა და ტაურინგიაში განლაგებული Quedlinburg-ი, გერნროდე, გოსლარი, ჰალბერშტადტი, ჰილდესჰაიმი, ბრაუნშვაიგი, ვიყავით შორსაც – ბამბერგში, ნაუმბურგში, რეგენსბურგში, აუგსბურგში, მუნხენში, ვენაში, კონსტანცაში, რაინისპირა ქალაქებში – ლანის ლიმბურგი, მაინის ფრანკფურტში, მაინი, ეორმსი, შპაიერი, ელზასისაში – კოლმარი, მურბახი, შლეტმტადტში, სტრასბურგი. ყველგან ვეც-

ნობოდით ძველ ხუროთმოძღვრებას – პირველ რიგში, რომანულს, რომელიც განსაზღვრავდა კიდევ დასათვალისწინებელი ადგილების შერჩევას, მაგრამ, რა თქმა უნდა გოთურსაც, რენესანსულსაც, ბაროკულსაც, ძველ საცხოვრებელ უბნებსაც. ყურადღების გარეშე არც ქალაქების მუზეუმები გვჩვენებოდა. ეს ყოველივე მე კიდევ არსებითად შევავსე უცხოეთში ორი მივლინებისას 1927-1928 და 1930 წლებში. რომანული ხუროთმოძღვრება უნებლიედ ბადებდა სურვილს შედარებისას მშობლიურ ქართულ ძეგლებთან, რომლებზედაც მაშინ მე მხოლოდ ბუნდოვანი წარმოდგენა მქონდა, შთაბეჭდილებანი თუ დამგროვებოდა, თუმცა ჩემი მეუღლე უკვე მაშინ მუდამ მინინასწარმეტყველებდა სწორედ ხელოვნების ისტორიის საკითხებზე მუშაობას.

ვასენებ აქვე, რომ უნივერსიტეტში შემოღებული იყო წესი: ზაფხულობით სამეგობოს ერთკვირიანი არდადეგების დროს პროფესორისა და მისი უახლოესი მსმენელების ერთობლივი Austlug-ები¹². საექსკურსიოდ ამოირჩევენ ხოლმე ლამაზ ადგილს, უფრო ხშირად კი ხუროთმოძღვრულ ძეგლს. მასხენდება გასვლები ნაუშვრგსა და შულშფორტაში პროფ. ლამპრეხთან ერთად, რომელიც უაღრესად საგულისხმო შედარებით განმარტებებს გვაძლევდა. კარლ ლამპრეხტი – იმ დროს დაარსებული მსოფლიო ისტორიისა და კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორი, იმავე დროს შუა საუკუნეების ხელოვნების ისტორიის დიდი მცოდნეც იყო; მან ერთმა პირველთაგანმა შეისწავლა ადას ჯგუფის კაროლინგური ხელნაწერების სამკაულები. მთელი დღის განმავლობაში ასეთი ლალი სეირნობისას ბუნებრივად გაიბმებოდა ხოლმე საინტერესო საუბარი, სპეციალობას ახლო სამეცნიერო თემებზე.

ადრევე გამიტაცა მე დიურერის შემოქმედებამ. მე ვამუშავებდი ლიპპმანის მიერ, მართალია უსისტემოდ, 4 თუ 5 ტომად (in folio) გამოცემულ მის ნახატებს; ისიცაა, რომ დასუგუფებლობა და დიურერის მიერ დაუთარილებელი ნახატების უთარილობა ბადებდა ამ მუსიკალის მოშველიებით სხვადასხვა თემების დამუშავების სურვილს. ამასთან დაკავშირებით მე მთელი ჩემი ოჯახით, ორი პატარა შვილითურთ, ორგზის გავემგზავრე ვენას, სადაც მიზიდავდა არა მხოლოდ მისი სურათები, არამედ ალბერტინაში დაცული აკვარელები და ნახატებიც. უკან საგანგებოდ პრაღაზე გამოვლით დავბრუნდი, რათა შუალედში ორ მატარებელს შორის მივსულიყავი გალერეაში, სადაცაა დიურერის „Madonna mit Schwertlilie“¹³, რაც განვახორციელე კიდევ. პრადის გალერეის ეს ძლიერ დაშავებული სურათი (1508 წლისა) მაინტერესებდა, რადგან ვფიქრობდი, რომ იგი ერთგვარი გადაშვავებაა მადონას ფიგურისა რამდენიმე წლით ადრე შესრულებული აკვარელიდან („მარიამი მრავალრიცხოვანი ცხოველებით“). ამ აკვარელის გამორჩეული პოეტურობა დაედო საფუძველად ამ სურათს, რომელიც, თუმცა თავად დიურერის კი არა, მისი სახელოსნოს ნამუშევრად ითვლება. არსებობს ამ კომპოზიციის კიდევ ერთი განმეორება კერძო ინ-

დალესტური ნაკეთობა
(რენე შმერლინგის ჩანახატი)

12 გასვლები (რედ.)

13 ღმრთისმშობელი შროშანი (რედ.)

გლისურ კოლეჯიკაში, აგრეთვე ძლიერ დაზიანებული. სურათის კომპოზიციაში, რომლის ცენტრს შეადგენს დედა ჩვილი ბავშვი, ბაღში მჯდომარე და ხეიარა ვაზით გარემოცული, საგულდაგულოდ გადმოცემული ზალახ-ბულახითა და ყვავილებით, მათ შორის შრომანითაც, რამაც შეარქმევინა კიდევ მისთვის სახელი; მის ზედა მარცხენა კუთხეში მართლაც მონაგანი შეთანხმების გარეშე შეთავსებული კედელი და ჭიშკრის ღიობი, რომელიც სურათს თითქოს ზერელად ამჩნევიაო.

მარტოკას მომიხდა მოგზაურობა იტალიის ზოგიერთ ქალაქში. გოგლოს გარდაცვალების ამბავმა ჩემზე ძალზე ძლიერად იმოქმედა და ჩემი მეუღლის დაჟინებით გავემგზავრე ჩრდილო-იტალიური ლუგანოს ტბის პირას, სადაც, ალბათ, ორიოდ კვირა დაყავი, მერე კი ვინახულე მილანი, ფლერენცია, ბოლონია, რომი, ნეაპოლი, პომპეა და გენუა, სადაც ვათვალიერებდი და ვეცნობოდი მუზეუმებს. ვენეციისა და რავენის ნახვას, ისევე როგორც სხვა ევროპული სამუზეუმო ცენტრებისა, მოგვიანებით ვაპირებდი ჩემს მეუღლესთან ერთად. ეს განზრახვა განაქარგა 1914 წლის ომმა.

იტალიაში ამ მოგზაურობის დროს ეწევი პირველად მუხნენის პინაკოთეკას, სადაც აღმაფრთოვანა სიღრმით ალბრეხტ დიურერის ცნობილმა ავტოპორტრეტმა – არაფერი ვიცი ამ ნაწარმოებზე ღრმა, მნიშვნელოვანი, წარმტაცი. შესაძლებელია, მის საწვდომად ჩემი მაშინდელი მდგომარეობა დამეხმარა, ოღონდ ასევე იმოქმედა მან ჩემზე 1928 წელს, სამეცნიერო მივლინების დროს ნახვისასაც. იმ წლის 5 იანვარს მე ვენერდი ჩემს მეუღლეს მოუხსენიდან: „მონაგანი ცხოვრების შთაბეჭდილება ამ ავტოპორტრეტში ისეთივე მაქვს, როგორიც ადრე მქონდა! ალბათ ამ ნამუშევარს უნდა ვუმადლოდე, რომ „ხელოვნების ისტორიკოსი“ გავხდო! განა ვდარდობ, გამარჯვებას ვზეიმობ! იმგვარადვე როგორც მაშინ, ამ ავტოპორტრეტს პირველად რომ გადავაწყდი (იტალიაში მოგზაურობის დროს – ზუსტად 20 წლის წინ!) ახლაც უნებლიედ წარმომიდგა სახე (ეგებ მხოლოდ ჩემი წარმოდგენილი) ბარუხ სპინოზასი, მისი ღრმა ნათქვამით „არა ტირილი, არა სიცილი, არამედ გულისხმაყოფა“. ე.ი. კი არ განიძო გახლებულმა, ყველას და ყველაფრის დამეცნეებულმა, სამოსელი თვისი, კი არ იცინოს, დასაციინადა თუ, ისევე ყველასი და ყველაფრის უგულვებელყოფით, თვითკმაყოფილ ტკიპობასა და განხორციელებულ სიხარულში დასანთქმელად, არამედ შეიცნო ყოველგვარი ნუხილიც, ტანჯვაც, სიხარულის მთელი სიღრმეც, მიიღო ისინი, მოიცვა, გაამართლო და მიუტევო. სხვაგვარად რომ ეთქვა, ის სიდიადე, თითქმის არააღმადმანური, რომელიც შეუძლია, ძალა შესწევს ერთგვარი „სიმშვიდით“, გაგებით მიუდგეს სრულებით განსხვავებულ მოვლენებს, ეგებ თითქმის ურთიერთსაწინააღმდეგოსა და შეუთავსებელთ, რასაკვირველია, იმ პირობით, რომ ესაა გამომჟღავნებული, გამომივლინებული სრული, მთლიანი მშვიდნიერი სტრუქტურისა, ე. ი. სრულფასოვანი გამოვლინება და არა რაღაც ნუთიერი მოსურვება, შემთხვევითი გატაცება. შესაძლებლობა ამნარად დაიტიო (სწორედ „გაიგო“) ცხოვრებისეული ხასიათების (სწორედ „ხასიათთა“) წინააღმდეგობა, და არა ნუთიერი გატაცებების, ოღონდ კი მათ პატიოსნად, წრფელად, საფუძვლიანად ააშკარავებდნენ. სწორედ ესაა გამოთქმული, როგორც მე მეჩვენება, უბრალოდ, გულუბრყვილობამდე უბრალოდ, დიურერის ავტოპორტრეტში. უნებლიედვე, უკვე გაღრმეიდან გამოსულს და თითქოს შთაბეჭდილების შესაჯამებლად, წარმომიდგა ანალოგიური სულის შემძვრელი სხვა შთაბეჭდილება – რემბრანტის ვენური „ავტოპორტრეტი“ რაოდენ საკვირველია, რომ იქაც პორტრეტი, სრულ ეი face-ად, ცენტრალური განლაგებით; და ისევე, როგორც დიურერთან, ხელების ჩვენებით (წელამდე). რა თქმა უნდა, რემბრანტს არასოდეს უნახავს დიურერის ეს პორტრეტი და მასზე არაფერი

სცოდნია. უბრალოდ ერთნაირმა სიღრმემ, გასაოგნებელმა სიღრმემ ორივე მიიყვანა ერთ-გვაროვან მხატვრულ-კომპოზიციურ გააზრებამდე. და ეს ორ სტილურად სრულყოფილ განსხვავებულ ხანაში კლასიკა – და ბაროკო! ორივემდე, სახელდობრ, ხელი არის ერთ-ერთი ელემენტი, მომენტის მხატვრული გაფორმებისა. და როგორ განსხვავდება ისინი მსგავსებისდა მიუხედავად, ასე ვთქვათ, გარეგნულადაც და შინაგანადაც. დიურერს ჯერ კიდევ შეეძლო (რა თქმა უნდა, მიამიტურად) გაეფორმებინა სამყაროსადმი თავისი მიმართება „სინმინდის“ ფორმებით, როგორც ჩემთან საუბრისას უნდა ამას – ვფიქრობ, ძალიან კარგადაა შეინიშნული – სტრიოვსკიმ და შენიშნა, დიურერი არსებითად ქრისტიან თავს იძლევაო, თავის ნაკეთებში გაუცნობიერებლად მას აქსოვსო. (საქმე, რასაკვირველია, ეს არ არის; ეს მხოლოდ ძალიან ზედაპირული, გარეგნული, ფორმალური ახსნაა; სინამდვილე – ის სპინოზასებრი დამოკიდებულებაა, რომელზედაც ზემოთ ვისაუბრე). რემბრანდტი-სათვის ყველაფერი, ასე ვთქვათ, მიწიერადვე რჩება; იგი ჩერდება მომზდარი, გადატანილი ელდის, დარტყმის, მწუხარების კონსტატირების საფეხურზე, ისინი რაღაცნაირად (თითქმის ბერძნული ტრაგედიის კათარზისივით) განწმენდნენ ადამიანს, სინათლეს, ადამიანობას ჰმატებენ მას. ის, თითქმის დამატებითი ღვთაებრივი თვისება, უნარი, რომელიც აქვს დიურერის პორტრეტს, რემბრანდტს ალარა ჰქონია. თუმცა თავისი არსებით მისი განცდებითაც ასეთივეა, ასეთივეა მისი ადამიანებისადმი დამოკიდებულებაც. ეს ყოველივე რა დიადა!"

მუხნებში რაკი ასეთი რამ ვიხილე და განვიცადე, გასაგებია, თუ რა განსხვავებული ყურადღებით ვითვისებდი, უკვე იტალიაში, ლირიკულ ხიზლს დიურერის „მოგვთა თაყვანისცემისა“ უფფიცის ტრიბუნაში თუ მისივე „12 წლის ქრისტე მწიგნობრებსა და ფარისევლებთან“ რომის ბარბერინის გალერეაში; ეს უკანასკნელი მოგვიანებით, 1934 წელს ახალ მფლობელს, ტისსენს მიყიდეს ლუგანოში. ეს ხუთ დღეში დაწერილი (opus quinque dierum), შედარებით მომცრო სურათი (ფართობი მისი მიახლოებით 65X80 სანტიმეტრია), გამ-ოირჩევა ყველა ნახევარფიგურის ფსიქოლოგიური დახასიათების სიღრმით; მან ცხოვლად გამახსენა 1905-1906 წლების რევოლუციის დროინდელი მშფოთვარე თავყრილობების სურათები, როდესაც სივინროვეში სხვადასხვა პოლიტიკური პარტიების წარმომადგენლები ბჭობდნენ საჭირობოროტო თეორიული საკითხების თაობაზე – მთავარ მოკამათეთა ირგვლივ ბნელი მასა ამა თუ იმ მხარის მომხრეთა, სექპტიკოსთა, მოწინააღმდეგეთა, დიქტებულთა, რწმენამოციემულთა და ა.შ. კომპრომიზიის სირთულე და დასრულებულთა დიურერიისთვის სრულებით ახალი გადაწყვეტიასა – ნელამდე ფიგურებით, წერის მსაღალი, დასრულებული ხელოვნება ამ შედევრს მის სხვა დიდებულ ქმნილებათა რიგში აყენებს. სპეციალურ ლიტერატურაში კი შეიძლება ამოიკითხოთ ამ ნაწარმოების ქედმაღლური შეფასება, იგი ვითომც კურიოზი იყოს დიურერის სურათებს შორის, რაც მე სრულებით უსაფუძვლო და არასწორი მგონია. თუკი დიურერის სხვა საკუთარი ნახელავი სურათთაგან განსხვავებით, რომლებიც თეოტიკთი იხატებოდა, იგი ხუთ დღეში დახატულადაა მოხსენიებული – რა მიზეზით მოხდა ეს, ჩვენ არ ვიცით – მოსამზადებელმა მუშაობამ საკმაოდ დიდხანს გასტანა. ამას გვიჩვენებს რამდენიმე ეტაჟი ნატურიდან ისეთი ნაწილებისა, როგორიცაა ქრისტეს ხელები, მისი თავი, ბერიკაცების ხელები წიგნებითურთ, თანაც უკანასკნელთა ერთ-ერთი ვარიანტი არცაა გამოყენებული, სურათზე მოძრაობა გადასხავრებულია წიგნის ხელში სხვაგვარი მოქცევით. ეს უკანასკნელი გარემოება გვიდასტურებს სურათის გაღრმავებულ შემზადებას და იმასაც გვეუბნება, რომ შემორჩენილი, გულდასმით დამუშავებული მოსამზადებელი ნახატები სამისო მასალების მხოლოდ

ნაწილია ე.ი. ფეიქრობ, დაურეკმა ამ სურათის შემუშავებისას იგივე შემოქმედებითი გზა გამოიარა, რაც სხვა დროს, სახელდობრ: ჯერ ზოგადი კონცეპცია, სწრაფად მოხაზული, მთელი კომპოზიციისა ნერვული, სწრაფი ხაზებით დატანილი, სადაც უმთავრესი შტრიხებით ნაჩვენები იყო ჟესტიკულაცია, განწყობილება, ფორმები: ასეთი მონახაზი იმ-თავითვე ყველაფერს მონიშნავს და განსაზღვრავს საგანგებოდ შერჩეული ნატურიდან დეტალების შემდგომ შტუდირებას, თანაც ამ შტუდიების დროს იგი აზუსტებდა კიდევ კომპოზიციურ გადაწყვეტასა და სხვ. მნიგნობრებითა და ფარისევლებითურთ 12 წლის ქრისტეს ამ გამოსახულებისთვისაც უეჭველად ჯერ ზოგადი მონახაზი გაკეთდა, შემდეგ კი მუშავდებოდა ნაწილთა ცალკეული დეტალები. კომპოზიცია დასრულებულია, გადაჭდობილი ხელების ორი წველით ცენტრში, ქრისტეს ფიგურით შუა ლერძზე, მის ირგვლივ კი სხვადასხვა ფსიქოლოგიური ტიპის ექვსი ფიგურით: მოფარისევე ოპო-ნენტი, გამალებულად მოძრავი, ქრისტეს სიტყვას რომ აწყვეტინებს, ორი თმაქალარა ბერიკაცი, წინ ერთმანეთს გვერდით მჯდარი, რომელთაგან ერთს, ვინც ქრისტეს სი-მართლედ იწამა, წიგნი დაუბურავს, მეორე კი ახალა იგუებს მას და ნახევრად დახუ-რული წიგნი მუხლებზე მექანიკურად შეუტრიალებია (სწორედ ამ მოძრაობამ შეცვალა სხვა, გადარჩენილ ესკიზზე რომ არის – იქ წიგნის დახურვას ვხედავთ); კიდევ ერთიც მოკამათეთა ნაუბარს წიგნით ამონებებს – იგი არ ენდობა ახალ სიტყვას; მის გვერდით სიახლით შემონებული კიდევ ერთი გონებაშეზღუდული მსმენელია და, დასასრულ, უკა-ნასკნელი, მხოლოდ იმით დაინტერესებული, კამათს ვინ მოიგებს და არა მისი საგნით, ე. ი. კამათის არსების მიმართ გულგრილი.

1913 წლის ზაფხულში (ლაიფციგში დისერტაციის გაშლაშინების გამო დროებით ჩას-ვლის შემდეგ) მე გავემგზავრე ჩემი მეგობრის, კაფფის მოსანახულებლად, რომელიც ჩვენ სხვა ყოფილ თანასკოლელ, ფრანგ ბურგესთან ერთად წიგნზე მუშაობდა. პარიზის გავ-ლით, სადაც მხოლოდ Notre Dame-ში შევიარე, მე მივედი ავალიონში, სადაც ისინი ცხოვ-რობდნენ, რამაც მომცა საშუალება მენახა სენ-ლაზარის ეკლესიის მშვენიერი რომანული პორტალი და ავალიონიდან ნავსულიყავ ვეზელეში, მაგდალინელის ეკლესიის საოცარი პლასტიკის სანახავად. უკან მე, კაფფის რჩევით, ნანსის გამოვლით წავედი, სადაც ვნახე სასახლის საინტერესო მოედანი ქალაქის შუაგულში, რომლის მხრიდან ყველა ქუჩა ღამ-ღამობით სახიანი ჭიმკრებით იკეტებოდა, როგორც ეს XVIII საუკუნეში იყო.

1927-1928 და 1930 წლის მივლინებაში ყოფნისას მე, როგორც იტყვა, დავათვალიერე ზოგიერთი სხვა რომანული ტაძარი და სამხატვრო მუზეუმი, სახელდობრ: დესსაუ, ვაიმ-არი, კასელი, მარბურგი, კილი (Kiel), მუნსტერი, ესენი, ჰაიდელბერგი, ფრანკფურტი, ტრირი, აახენი, კოლნი, ბონნი, ანდერნახი, მარი ლახი, შვარცჰაინდორფი, ბოჰმარდი, ზინციგი, ბახარახი, მანწაიმი, კარლსრუე, დარმშტადტი.

ლაიფციგი იმხანად გამოირჩეოდა როგორც ქვეყნის მუსიკალური ცხოვრების ცენ-ტრი. Gewandhaus¹⁴-ის სახელგანთქმულ კონცერტებს, რომელნიც დააარსა XIX საუკუ-ნის შუა ხანაში კომპოზიტორმა მენდელსონ-ბარტოლდომ, იმხანად უძღვებოდა ევროპის უთვალსაზრისო დირიჟორი – არტურ ნაკიმი. საკონცერტო დარბაზის ყველა ადგილი აბონირებული იყო წლიით-წლობით ერთი და იმავე ოჯახების მიერ. სამაგიეროდ ოთხშა-ბათობით, კონცერტის წინდღეს დღისით იმართებოდა გენერალური რეპეტიცია, საზოგა-

14 სიტყვასიტყვით: „ტანსაცმლის სახლი“, ასე ეწოდა იმის გამო, რომ ფეიქართა ჰამქრის ნაქონ შენობაში იყო დაბინავებული (რედ.)

დოებისთვის მისაწვდომი: სტუდენტები დაკლებულფასიან ბილეთებს ყიდულობდნენ. მე და ჩემი მეუღლე მათ არასოდეს გამოვაკლებოდით ხოლმე. ჩვენ მოვისმინეთ უზარმაზარი პროგრამა კლასიკური მუსიკისა და საგულისხმო თანამედროვე კომპოზიტორებისა – მრავალფეროვანი, კარგად შერჩეული და ჩინებულად შესრულებული. იმავე გვეცნაუშში იყო მცირე დარბაზიც კამერული მუსიკისათვის. საკვარტეტო შეკრებები, ვგონებ, თვეში ერთხელ ტარდებოდა, ყოფილა სხვაგნით ჩამოსული სახელოვანი ანსამბლების საკვარტეტო შეკრებებიც. მასხენდება პეტერბურგიდან ლეიხტენბერგის კვარტეტის ჩამოსვლა, რომლის ალტისტი იყო ჩემი ვიოლინოზე დაკერის მასწავლებელი ა. ა. ბორნემანი, ფაქტიური ხელმძღვანელი კვარტეტისათვის შესწავლილი ნაწარმოებების შერჩევისა. ის მაშინ ამბობდა, რომ პირველი კონცერტის დიდმა წარმატებამ, რომლის პროგრამაში რუსი კომპოზიტორების თხზულებები იყო, დიდი დაძაბულობა გამოიწვია მეორე კონცერტის წინ, რისი პროგრამაც გერმანელ კლასიკოსებს (ჰაიდნი, მოცარტი, ბეთხოვენი) მოიცავდა. საქმე ის გახლდათ, რომ კრიტიკოსები კითხულობდნენ, მსმენელებისთვის ნაცნობი, მშობლიური ავტორები ისევე უზადოდ იქნება შესრულებული როგორც პირველი პროგრამა თუ არაო. მეორე კონცერტმაც დააკმაყოფილა საზოგადოებისა და კრიტიკის თვით უმაღლესი მოთხოვნილება და მოლოდინი.

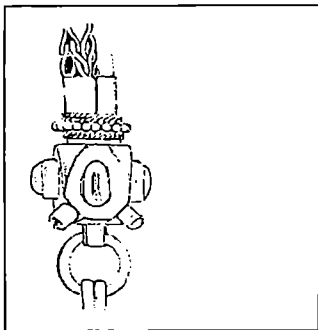
სხვა ლირშესანიშნავი მუსიკალური მოვლენა ლაიფციგში იყო საორგანო მოტიტები, ზოგჯერაც კონცერტები თომას-კირხეში: ყოველ შაბათ დღეს, 11-დან 12 საათამდე საკვირაო წარვის მუსიკალური ნაწილი გაბმით სრულდებოდა თომას-კირხეში და ეკლესიის ყველა დასაჯდომი ხალხით ივსებოდა; იყიდებოდა დასტამბული პროგრამებიც. ეს მოტიტები სრულდებოდა იმავე ორგანზე, რომელზედაც 200 წლით ადრე უკრავდა თვით იოჰან სებასტიან ბახი, ასეთი ხნიერება განსაკუთრებით ზრდიდა საკრავის გამორჩეულ თვისებებს. პროგრამა უპირატესად ბახის ნაწარმოებებისგან იყო შედგენილი, მცირე ნაწილი იყო სხვა ავტორებისა. დიდი დღესასწაულების დროს იქვე ტარდებოდა დიდი კონცერტები ორგანოთ, ორკესტრითა და მომღერლებით, სხვებთან ერთად შესრულდა ბახის სახელგანთქმული „Passion“¹⁵-ებიც.

ბახის საიუბილეო წელს ქალაქში ამასთან დაკავშირებული მრავალი ღონისძიება გაიმართა. გახსნეს მისი საფლავი Johannis-Kirche-ს საძვლეში და თავის ქალის მიხედვით აღადგინეს მისი თავი, მუსიკის მხრივ კი რამდენიმე დღის განმავლობაში ერთმანეთს ცვლიდა კონცერტები მისი შემოქმედების სხვადასხვა დარგებისა. დიდ, ხმათა, ორგანისა და სხვადასხვა საკრავიერი შემადგენლობისთვის დაწერილ საეკლესიო ნაწარმოებებთან ერთად სრულდებოდა სახუმარო კანტატებიცა და სხვადასხვა სოლო ნომრებიც.

საოპერო თეატრში ჩამოყალიბდა მოცარტისა და ვაგნერის ოპერების აბონემენტები, რამაც საშუალება მოგვცა გაგვეცნო მოცარტის შესანიშნავი კომიკური ოპერები, თანაც კარგად, საინტერესოდ გაფორმებული – „Così fan tutti“, „სერალიდან მოცაყება“, რომ აღარაფერი თქვათ ფართოდ ცნობილებზე, როგორებიცაა „ფიგაროს ქორწინება“, „ჯადოსნური ფლეიტა“, „დონ ჟუანი“, ვაგნერისა კი „კოლა დი რინცი“, „ნუნგერგელი მაინსტერზინგერები“ კომიკური როლების გამორჩეული შემსრულებლებით. ცალკეულ შემსრულებელთა კონცერტები ქალაქის სხვადასხვა დარბაზში იმართებოდა – დარბაზის ზომისა და კონცერტის პროგრამის შესატყვისად.

15 „ენებანი“ – მუსიკალური ნაწარმოები ქრისტეს შეპყრობა-გასამართლება-ჯვარცმა-აღდგომის ამსახველი ოთხთავის ტექსტები (რედ.)

ასე, საქვეყნოდ ცნობილი მევიოლინის პაბლო დე ზარაზაზტეს კონცერტი შედგა ციხე-ში, მსმენელთა წარმოდგენელი სიმრავლის შესაბამისად. ხოლო კონცერტი ი. ს. ბახის ექვსი სოლო სავიოლინო სონატისა მე მოგვიანო მივიღინების დროს მოვისმინე მომცრო, 250-300 კაციან დარბაზში, თან მევიოლინე-ქალს ახლანდელი ხეში კი არა ჰქონდა, არამედ ბახისდროინდელი ნიმუშით გაკეთებული (ეს საშუალებას აძლევდა ერთდროულად სამი ბგერა აეღო).

დაღესტნური ნაკეთობა
(რენე შმერლინგის ჩანახატი)

მოს – Fackelzug¹⁶-ი იყო და ა.შ. ზეიმზე მოიწვიეს უზუცესი სტუდენტები, რომელთაც 100 სემესტრის წინ დამთავრებიანთა – უნივერსიტეტში მისასვლელად ისინი ქალაქში მწკრივად შებმულ ცხენებიანმა ეტლებმა ჩამოათარეს. რასაკვირველია, გაიმართა საზეიმო ვახშამიც სტუდენტებისთვის, საგანგებოდ აშენებულ ფიცრულში, ცეკვა-სიმღერითა და სხვა გასართობებით. ამ იუბილესთან დაკავშირებით დაისტამბა სხვადასხვა გამოცემები, სხვათა შორის ბარათები უნივერსიტეტის ხედებით, პროფესორთა პორტრეტებით და სხვ., რომელთა შეძენა ათწლეულების მერეც შეიძლებოდა.

ლაიფციგში გატარებული უკანასკნელი ოთხი თუ ხუთი სემესტრი მე გამალებით ვაგროვებდი მასალას და ვმოშაობდი დისერტაციაზე. თემად, პროფესორ კრეფერის თანხმობითა თუ სურვილით, შერჩეულ იქნა საკითხი რელიგიური კულტების განვითარებისა ჩრდილოეთ აზიის ხალხებში, რის შესახებაც ლიტერატურაში აუარებელი ფაქტი იყო შეგროვებული, ხოლო ახსნა კი მერყევი, თუ არა სავარაუდო – ზოგჯერ შამანთა ქმედებაში ზებუნებრივი ძალების მონაწილეობასაც კი აღიარებდნენ. ამასთანავე ავტორები ყოველთვის საუბრობდნენ შამანობასა (თუ შამანიზმზე) და ცდილობდნენ რწმენა-წარმოდგენათა ერთგვარი სისტემის სურათის მონიშვნას. მე ვცადე მეჩვენებინა, თუ როგორი ფუნქციების მატარებელია შამანი ციმიბირის ცალკეული ხალხების განვითარების სხვადასხვა საგულევებელ საფეხურზე, როგორ ფართოვდება ისინი და როგორ ისახება ბოლო დროს ამ განვითარების სრულებით ახალი სტადია, დისერტაცია ოთხ თავად განიყოფებოდა.

ყველა ასეთი ღონისძიების ბილეთებს სტუდენტები საგანგებო ორგანიზაციის მეშვეობით შოულობდნენ, დროულად და გაუჭირებლად; გერმანულ ორგანიზებულობაზე სიტყვის გაგრძელება საჭირო არ უნდა იყოს.

1908 წელს იზეიმეს უნივერსიტეტის 500 წლისთავი. საიმდროოდ უნივერსიტეტის სააქტო დარბაზში დაასრულეს ლაიფციგელი მხატვრის, გრაფიკოსისა და მოქანდაკის მაქს კლინგერის დიდი დეკორატიული ლეგორიული პანო. საზეიმო სხდომაზე ეუნდებოდა წაიკითხა დიდი მოხსენება უნივერსიტეტის ამ საუკუნეთა სიგრძეზე ზრდის შესახებ და გამოყო ძირითადი თემები და მკვლევარნი; გამოირკვა, რომ კვლევა-ძიება და საერთოდ განვითარება ლაიფციგის უნივერსიტეტისა ყველაზე ფართოდ ბოლო დროს გაიშვა. ქალაქში მიმოდინდა ისტორიულ კოსტუმებში გამოწყობილ ადამიანთა პროცესიები, ჯგუფები, რომელნიც წარმოადგენდნენ ამბებს უნივერსიტეტის ცხოვრებიდან, სალა-

16 ჩირალდნებიანი მსვლელობა (რედ.)

ამას გარდა მე ცალკე დავამუშავე და დავაჯამე მასალები შამანის ჩაცმულობისა და ღაღის შესახებ და აქაც ცდილობდი ევოლუციური ეტაპები მომენიშნა. დამუშავებული მქონდა მრავალი ნიგინი თუ წერილი და, ამასთანავე ერთად, მოხმობდა იქნა მკვლევართა მონათხრობი გამოუყენებელი მასალაც (იგი მე პეტერბურგს საარდადაგოდ ჩასვლის დროს მოვიპოვე).

როდესაც გამოკვლევის საერთო მონახაზი გაირკვა და მასალაც თავების მიხედვით დალაგდა, კრუგერმა ჩემთან ერთად განიხილა ნაშრომის დაწერილებით გეგმა და მომცა რიგი მითითებისა. ბოლო ორი სემესტრის განმავლობაში კრუგერი ლაიფციგში კი არა, Halle an I. კითხულობდა როგორც ორდინარული პროფესორი პალეო-ვიტენბერგის უნივერსიტეტისა (მას ასე ეწოდება ლუთერის მიერ ვიტენბერგის უნივერსიტეტის კარზე მიჭედებული თეზისების სახსოვრად). სემინარებზე მე პალეოში დავდიოდი, რომელიც ლაიფციგიდან რკინიგზით დაახლოვებით ნახევარი საათის სავალია. ვერ ვიტყვი, რა სირთულეები იყო დასაძლევი დისერტაციის დაწერიდან გამოცდის ჩაბარებამდე. 1912 წლის 1 აგვისტოს სადოქტორო გამოცდების ჩაბარების შემდეგ, კრუგერმა მითხრა მხოლოდ, გამოსაცემად დისერტაციის ენაო ცოტა შესამსუბუქებელი და მიიმითთა საამისოდ ერთი თავის ლაიფციგელ მსმენელთაგანი. ამ უკანასკნელს მე შევუთანხმდი მთელი სამუშაო შემდეგ ზაფხულს შემეხსრულებინა, ვინაიდან კრუგერი მანამდე მიწვევით აშშ-ი უნდა ყოფილიყო, ნაშრომი კი უნდა შესულიყო მის მიერ დაგეგმილ სერიაში Arbeiten zur Entwicklungspsychologie, ეს კი მარტო მისი ჩამოსვლის შემდეგ მოხერხდებოდა. მართლაც, 1914 წლის დამდეგს ჩემი დისერტაცია, რაც ნაშრომის პირველ ორ თავს მოიცავდა, დაისტამბა ენგელმანის გამომცემლობაში, რისი თანხაც მე არ გადამიხდია, რადგან ანაწყობი მანამდე უნდა შეენახათ, ვიდრე ნაშრომი მთლიანად გამოვიდოდა ზემოსხედილ სერიაში. რაკი ამ დროს ომიც ატყდა, ეს აღარ განხორციელებულა, თუმცა 1913 წლის გასულსა თუ 1914 წლის დასაწყისში მე გადავუზავნი პეტერბურგიდან გამოკვლევის საბოლოოდ დამუშავებული მესამე და მეოთხე თავი. მაგრამ როგორც შემდეგ შევიტყვე, კრუგერმა ვერ გაიხსენა, სად წაიღო ისინი ომისწინა ორომტრიალში, ვერ იპოვა ისინი თუმცა პირველი ორი თავის ანაწყობი წლების მანძილზე არ დაუშლიათ. დამახასიათებელია, რომ მაშინ გერმანიაში ე. წ. საჭირო დაცვა დიდი ხნის გაუქმებული იყო როგორც ფუჭი, უაზრო ფორმალა. დისერტაცია განიხილებოდა ერთი ან ორი რეცენზენტის მიერ, რომელთა გვარი (ე. ი. კი პასუხისმგებლობა ხარისხის გამო) ნაწევები იყო დაბეჭდილ დისერტაციაზე, რომლის ცალკეის გარკვეული დადგენილი რაოდენობა წარედგინებოდა უნივერსიტეტს. მხოლოდ ამის შემდეგ დისერტანტს ენიჭებოდა ფილოსოფიის დოქტორისა და თავისუფალ ხელოვნებათა მაგისტრის (magistren artium liberarum) სამეცნიერო ნოდება. დიპლომი მე პეტერბურგს მივიღე 6 მარკის საზღაურად; მისი დედანი ვატმანის ქალაღზე, ტიო-გრაფოლად დაბეჭდილი, რექტორისა და დეკანის ხელმოწერილი, ამობურცული ბეჭდის ნაბეჭდით ორ ცალად მომივცა; ამას გარდა კიდევ 10 პირი სქელ ქალაღზე, რომელთაგან ერთილა შემომრჩა. დედნებიცა და დანარჩენი პირებიც დაიღუპა სხვა ქონებასთან ერთად თბილისში 1917 წელს გადმოსვლისას.

როდესაც ატყდა პირველი მსოფლიო ომი და ცხადი გახდა, რომ ნაშრომი გამოქვეყნების ლოდინ უახლოეს დროს მაინც – ამაოა, მე გავაკეთე პეტერბურგს, 1916 წელს დიდი მოხსენება შამანის ფუნქციებზე რუსული საგოგრაფიო საზოგადოების ეთნოგრაფიის განყოფილების სხდომაზე. მოხსენებამ, რომელიც ფსიქოლოგიურ მიდგომას ეფუძნებოდა და მათ ძველ შეხედულებებს ეწინააღმდეგებოდა, მწვავე ინტერესი გამოიწვია. მოხსენე-

ბას მოყვა დისკუსია, რომელიც აისახა განყოფილების დასტამბოვლ ოქმში. უნდა აღვნიშნო ყურადღებებიანი და გულისხმიერი დამოკიდებულება მდივნისა, იაკუტების ენისა და ფოლკლორის ცნობილი მკვლევარის ე. კ. პეკარსკისა, რომელმაც გამაცნო ე. ი. შტერნბერგის წერილობით წარმოდგენილი შენიშვნები და მიიჩნია მათზე პასუხი გამეცა; მე, რასაკვირველია ასეც მოვიქციე. ჩემს მიერ მოხსენების წაკითხვას ის მნიშვნელოვანი შედეგი მოჰყვა, რომ იაკუტების ფოლკლორის მეორე თვალსაზრისი მკვლევარმა, ვ. მ. იონოვმა გამოაქვეყნა, თუმც 20 წლის დაგვიანებით, კრიტიკული გარჩევა ვ. ლ. სეროუშევსკის „იაკუტების“ (1869 წ.) შამანიზმისადმი მიძღვნილი ნაწილისა, შემდეგ კი საკუთარი მასალებიც იაკუტების ზოგიერთ რწმენა-წარმოდგენათა შესახებ.

უნდა აღინიშნოს კიდევ, რომ ეს ნაშრომი შამანზე მე კიდევ ერთხელ გადავამუშავე და შევავეს 20 წლის სიგრძეზე დაგროვებული მასალით პროფ. კრუგერის 60 წლისთავთან დაკავშირებით. იგი ძალზე გულითადად შემეხვდა გერმანიაში 1927-1928 და 1930 წლის ჩემი მივლინებების დროს, მეუბნებოდა, რომ ჩემი დისერტაცია თავის დროზე პერიოდიკაში დადებითად შეუფასებელი. გადამუშავებულ, შესწორებული (სხვათა შორის, სეროუშევსკის შესახებ იონოვის კრიტიკული შრომის გათვალისწინებითაც) სრული ტექსტი ოთხი თავისგან შედგენილი ნაშრომისა, დიდი შესავლით, სადაც მიმოხილული იყო გამოყენებული ლიტერატურა, მე მივართვი კრიუგერს მადლიერების ნიშნად მისი 60-წლისთავის აღსანიშნავად. მე მომივიდა წერილი მადლობითა და შეკითხვით, ხომ არ დავთანხმდებოდი მის გამოქვეყნებას, თუკი იგი რუსულად ჯერ არ დაბეჭდილა; მე შევატყობინე, რომ იგი დავამუშავე ფ. კრუგერის საიუბილეოდ და ჩემთვის სასიხარულოა, რომ, რაკი იგი მას გამოქვეყნების ღირსად მიიჩნევს. თანაც დავსძინე, რომ რადლოვის ციტატა გასამართია გერმანული დედნის მიხედვით, რომელიც ხელთ არა მქონია და მოტანილი მაქვს თარგმანის თარგმანი. პასუხი აღარ მიმიღია. ნახევარი წლის შემდეგ მე შევეცადე გამეგო, რა მდგომარეობაშია დაბეჭდვის საკითხი და შესწორებული ციტატაც გავაგზავნე. პასუხი არც ამჯერად მომცალდა. 70 წელს მიუღწეველი კრიუგერი, როგორც ჩანს, ჩამოაშორეს პროფესიონობას – და ჩემთან მიმოწერის გამო ხომ არა?

რადგან დისერტაცია ჰალეს უნივერსიტეტმა ჩაიბარა და გამოცდების ადგილადაც Halle an der Saale მიეთითა, სადოქტორო გამოცდის ჩაბარებაც ჰალეში მომიხდა – კრუგერი ხომ მაშინ უკვე ჰალეში იყო ორდინარიუსად. გამოცდა ზუთ საათზე იყო დანიშნული და შეიადგმევ გრძელდებოდა შესვლების გარეშე. პირველ საგანს, ფილოსოფიასა და ფსიქოლოგიას, მე კრუგერს ვაბარებდი დაახლოებით ერთი საათის განმავლობაში. ძირითადი საკითხები, სასაუბრო საგნად შერჩეული და დანიშნული, იყო სპინოზას ეთიკა და კანტის პრაქტიკული გონების კრიტიკა. მე მომეთხოვებოდა არა მარტო ყოველი მათგანის დებულებათა მკაფიოდ შეჯამება, არამედ მათი ერთმანეთთან და ამ დარგში უახლესი აზრის, სხეებთან ერთად, თვით კრუგერის დებულებებთან შედარება; ექსპერიმენტულ ფსიქოლოგიაში ნაკლები და უფრო მოკლე კითხვები იყო. ამ გამოცდის დასრულებისთანავე კრუგერი შეცვალა პროფ. ვილჰელმ ვეტცოლდტმა (Witzoldt), მოგვიანებით ბერლინის სახელმწიფო მუზეუმების გენერალურმა დირექტორმა, დიურერის ნახატების გრავიურებითა და ასახულოებით ხელში, შესაბამისად ჩემს მიერ ხელოვნების ისტორიაში მითითებული სპეციალური საკითხის: მე-15 და მე-16 საუკუნეთა გერმანული გრაფიკა, გრაფიკისა და მხატვრობა და მიქელანჯელოს ქანდაკებები. მასხოვს, რომ მე-15 საუკუნეზე მას ჩემთვის არაფერი უკითხავს, მე-16 საუკუნის ხელოვნებიდან კი მხოლოდ დიურერი – მაჩვენა ადრეული გრაფიკის „უძღები შვილი“ მოსამზადებელი ნახატი და

მეკითხებოდა თუ როგორ შეიცვალა მთელი კომპოზიცია, როგორ შებრუნდა იგი და ა.შ., სხვა შეკითხვები აღარ მახსოვს. შეკითხვები და პასუხები მალ-მალე ენაცვლებოდა ერთი მეორეს, გამომცემელი ძალიან კმაყოფილი იყო. გამოცემა დასასრულს უახლოვდებოდა, როდესაც მან – უკვე უბრალო საუბარში – ნამოწყო გამოკითხვა გრაფენველის შესახებ: მე ისეთი შთაბეჭდილება შემექმნა, რომ გასაოცარი იზენჰაიმის საკურთხეველი კოლმარში მას საკუთარი თვლით არ უნახავს, ისე კი გრაფენველი 1912 წელს, შეიძლება ითქვას, ხელოვნებამცოდნეებს ნამდვილად არც კი აღმოეჩინათ – ეს საწყისი იყო მისი შემოქმედების თავისებურებათა გამოვლენისა. გამოცემამ ნახევარ საათს გასტანა; იგი გააგრძელა კვლავ ნახევარი საათით, გამომცემელმა, გეოგრაფიის პროფესორმა, რომლის გარე ვერ გამიხსენებია. წინააღმდეგ წინასწარი შეთანხმებისა, ყველა მისი შეკითხვა ციმბირის გეოგრაფიის შეეხებოდა და აქა-იქ თუ უკავშირდებოდა ეთნოგრაფიას. ამასთან, ჩემი ცოდნა არასაკმარისად დიფერენცირებული დაწვრილებითი გამოდგა, ზოგჯერაც ჩემს მიერ წაკითხული რუსული წიგნების მონაცემები (მაგონდება, მაგ., ტემპერატურაზე), განსხვავდებოდა მისთვის ცნობილთაგან. ასე რომ, გამომცემელთა თათბირის დროს, იგი ვერაფრით ვერ დაითანხმეს ჩემთვის ნიშნის წამატებაზე, რათა საშუალოდ ფრიადი გამომსვლოდა – ეს კრეჟერმა მომიყვა; ასე რომ, ორი ხუთითა და ერთი სამიანი საშუალოდ ოთხი გამომიყვანეს (*magna cum laudo*). გამოცდას ესწრებოდა თვით ცალკეულ გამომცემელთა გარდა, ფაკულტეტის დეკანი, ცნობილი გერმანისტი (ან რომანისტი) პროფ. Bechtel-ი, რომელმაც გამომცემსა და შეფასება, ხელი ჩამომაერთა, გამომცემისა სკოლის შესახებ და აღფრთოვანებას გამოთქვამდა გერმანული ენის ჩემს მიერ ჩინებული ცოდნის გამო. ამ ერთიანი ორსაათიანი გამოცდის შემდეგ კრეჟერმა ამიყვანა, დალილ-დაქანცული, თავის სახლში, მზრუნველად გამიმასპინძლდა და მხოლოდ ამის მერე გამიშვა ლიფციგს, სადაც საჩუქრებით მელოდებოდნენ მეუღლე და სიდედრი.

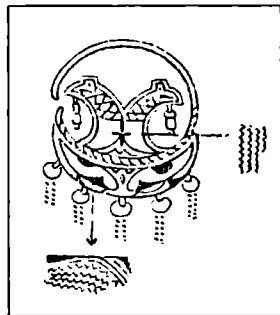
გერმანული უნივერსიტეტის ფილოსოფიის დოქტორის დიპლომის რუსულთან გასათანაბრებლად საჭირო იყო სამაგისტრო გამოცდის ჩაბარება. იგი მოიცავდა მთელ რიგ ცალკეულ ფილოსოფიურ დისციპლინებს, ე.ი. სულ სხვანაირად მიმდინარეობდა, ვიდრე გერმანიაში – იქ გამოცდის ყოველ საგანზე მოთხოვნილი იყო ზოგადი ცოდნა ძირითადი სახელმძღვანელოების მოცულობით და ამ ზოგადის გარდა ორი-სამი ცალკეული საკითხი დეტალურად, მთელი ლიტერატურითა და დანარჩენებითა მიმართებით. მე მომიხდა ამიტომ დაველოდებოდი დისერტაციის გამოქვეყნებას და დიპლომის მიღებას. ამის გამო ავგისტოში პეტერბურგს ჩამოსვლისთანავე მე ხელი მოკვიდა გერმანული ენის სწავლებას კადეტთა კორპუსის ორ კლასში, რაც იძლეოდა სამხედრო ბეგარის გადავადებას. იმავდროულად, მე ჩავეწერე მსმენელად გრაფ ზუბოვის ისაკის მოედანზე მდებარე საკუთარ სახლში დაარსებულ ხელოვნების ისტორიის კერძო ინსტიტუტში, რომელიც 1922 წელს გარდაქმნეს თეატრის, მუსიკისა და კინოს ინსტიტუტად; მას ჰქონდა მდიდარი, სისტემატურად შერჩეული ბიბლიოთეკა და რეპროდუქციების კოლექცია. აქ მე ვისმენდი პროფ. დ. ვ. აინალოვის ლექციებს ადრექრისტიანული ხელოვნების ძეგლებსა და ა.შ. ჩავეწერე არქეოლოგიურ ინსტიტუტშიც, სადაც აგრეთვე ვისმენდი ლექციების მთელ რიგს, თუმცა შუა გზაზე მივატოვე იქ სიარული, რადგან მისი მიმართულება მეტად სპეციფიკური იყო, უმარტესად არქეომცოდნეობითი და გათხრით-არქეოლოგიური. შინ მე შევუდექი სისტიმატურ დაზუსტებას კავკასიისა და, განსაკუთრებით, საქართველოს შუა საუკუნეების არქეოლოგიაზე გამოცემებისა ზოგად ხელოვნების ისტორიასთან დაკავშირებას. ასე მოხდა საბოლოო ცვლილება ჩემი სამეცნიერო ორიენტაციისა განვითარების ფსიქოლოგი-

დან ხელოვნების ისტორიაზე, პირველ ყოვლისა საქართველოსაზე. თუმცა ჯერ კიდევ იმ ხანაწინანდელ 1912 და 1913 წლებში მე მომძიარეთე შეჰამაგლთა გზით თხოვნით, ნამეკითხა მუშათა აუდიტორიისთვის სისტემატური სალექციო კურსი რელიგიის განვითარების ისტორიაზე – ნახევრადლეგალურად, ანტირელიგიური ბრძოლის მიზნებისათვის. მე ვამზადებდი მას და მზად ვიყავ დამწეყო, მაგრამ წინადადება უკანვე წაილეს და ეს კითხვანი არ შემდგარა.

1913 წლის შემოდგომათ გარდაიცვალა მამაჩემი, რამაც მრავალმხრივ მტკივნეულად იმოქმედა ჩვენზე. 1914 წლის გაზაფხულზე ერთმა ნაცნობმა შემომთავაზა მონაწილეობის მიღება სვანეთში ფეხით მოგზაურობაში, რაც მაშინ ახალი, უჩვეულო რამ იყო. მე მასში მონაწილეობისას ორმაგ ამოცანას ვისახავდი – სიძველეთა და ეთნოგრაფიულ თავისებურებათა გაცნობას. შევიკრიბეთ ხუთი კაცი და ბორჯომსა და ბორჯომის ხეობაში ხანმოკლე ვარჯიშის შემდეგ, გაუყევით ლაჯანურას ცხოველხატულ ხეობას ზურგჩანთაიკიდებულნი, გადავვდიეთ ქვემო სვანეთში და იქ სასაშში, შევხვდით აკად. ნ. ი. მარს მუღლითურთ – იგი იქ სვანურ ენას სწავლობდა და მასზე მასალის აგროვებდა მღვდელ არსენ ონიანის ოჯახში. მარრი ნასიამოვნები და გაკვირებული დარჩა ტურისტთა ასეთი ჯგუფის ხილვით, გამოგვიკითხა, რა ინტერესებმა მოგვიყვანა აქ, გვადლეგრძელა ქუთაისიდან ტიკით ამოტანილი ღვინით. ის მაშინვე აენთო, როგორც კი გამოვხატე დიდი სურვილი უნივერსიტეტში ქართულ განყოფილებაზე შემოსვლისა, მაგრამ მე ვამოქრებდა ქართული ენის არცოდნა, ის კი მარწმუნებდა, რომ იქ რუსებიც მოიძებნებო, ამბობდა, რომ უთუოდ შესაძლებელია და საჭიროების შემთხვევაში დახმარებაც აღმოეთქვა.

აკად. ნ. მარრი, საქვეყნოდ აღიარებული არმენისტი და ქართველმცოდნე ექსპანსიური, შეიძლება ითქვას, გაუწონასწორებელი ადამიანი იყო; მან მონაფეების ალტაცებული, ალტკინებული სიყვარული იცოდა, მაგრამ რალაც უთანხმოების გამო მათი შეძლებაც შეეძლო. ი. ა. ორბელის მიმართ, რომელიც თავადაც აგვარი ბუნების კაცი გახლდათ, ასეთი მიქცევა უიქციკვა რამდენჯერმე გამეორდა. მარრის ასეთი უფდგრომლობა ხელს უშლიდა მას ჩამოეყალიბებინა თავისი განმაზოგადებელი თეორიები – კავკასიურ ენათმცოდნეობას მან შემატა ბევრი კერძო გადაწყვეტა, სიცოცხლის ბოლოს კი ყველაფერი აურ-დაურია თავისი „ენის ახალი თეორიით“. მაგრამ მისი ფილოლოგიური შრომების გამორჩეულ მნიშვნელობასაც კი აღემატება ღირებულება მისმიერი გათხრებისა ანისი. მაგრამ ამ შემთვევაშიც მან მოახერხა ცხოვრების მიწერულში მხოლოდ – თუ გამომქმას მისსავე წინასიტყვაობას დავესხებთ – „სიკვდილშემდგომი“ თხზულების გამოცემა, ე.ი. დაშორებული ანისის ცხოვრებისა და შემოქმედების მოვლენათა მაშინდელ გაგებას და თვით ამ საჯარო ლექციების ნაწილს მოკლებულიც კი. როდესაც ივ. ჯავახიშვილმა, ი. ყიფშიძემ, ა. შანიძემ რევოლუციის ჟამს წინასწარი სამზადისის შემდგომ დაავივრგინეს თბილისში ქართული უნივერსიტეტის დაარსების საქმე და დატოვეს პეტროგრადი, მარრმა ეს განიცადა როგორც დიდი საზოგადოებრივი უზედურება და პირად შეუერთაცხყო. იგივე მოხდა ჩემს მიმართაც. როდესაც რეგულარული კავშირის უქონლობის შემდეგ, ეს კავშირი კიასა და პეტროგრადში მყოფ მის დირექტორს, ნ. მარს შორის აღსდგა, ჩატარდა მისი თანამშრომლების დამატებითი არჩევნები, იგი შეივსო სხვადასხვა სპეციალობებით, უზრუნველყოფილ იქნა ფინანსიური მხარე და შედგა ახალი წესდება (1923 წ.). მე ჩავთველ შეუსრულებულად ჩემი ვალი მარრისა და ინსტიტუტის მიმართ. მე ხომ დირექტოროს მოადგილე, პროფ., ე. თაყაიშვილის ქართული სიძველენითურთ უცხოეთში წასვლის შემდეგ, მიმყავდა კიაი-ს მთელი საქმეები. გამონვლილვით წერილში მე გან-

ვუმარტე ეს მდგომარეობა, ხაზი გაუუსვი, რომ მოვალედ ვთვლიდი კიაი-ს გაძდოლო-
დი მართან რეგულარული კავშირის აღდგენის მომენტამდე და მხოლოდ ამის შემდეგ
ესაგე კითხვას კიაი-დან ჩემი განთავისუფლებისა, ვინაიდან ქართული სურთომოდღერების
ძეგლების შესასწავლად სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის წარმოება ერთდროულად ორ
დანესებულებაში შეუძლებელია, რომ მე არ შემოიძლია პროგრამის ორად გაყოფა, რადგან
იგი ერთი ორგანული მთელია და ამიტომ მე გადაწყვიტე მუშაობისთვის თავი მთლიანად
თბილისის უნივერსიტეტში მომეყარა. უნივერსიტეტში მე გამართული მაქვს კაბინეტი,
მყავს თანამშრომლები, თანდათან გროვდება საჭირო აპარატი და მასალები, ხოლო კიაი-
ში კი მუშაობის გაგრძელება უზრუნველყოფილია ახალი თანამშრომლებით და სხვ. რო-
გორც მოგვიანებით გაირკვა, მარშმა წერილზე გამომიგზავნა პასუხი – როგორც ჩანს,
მასში ცდილობდა კიაი-ში დარჩენაზე დაეყოლიებინე – რომელიც ადრესატის (ე.ი. ჩემი)
მიუგნებლობის გამო (მისამართი შეშლოდა) მარსს დაუბრუნეს. ვერ ველირსე რა მარ-
სის პასუხს, 1924 წლის თებერვალში მე განვაცხადე კიაი-ს
მეცნიერ-წევრთა სხდომაზე რომ ასეთი წერილი გამომიგზავნა,
რომ მარრი სდუმს უკვე რამდენიმე თვეა და, ამგვარად, რომ
კიაი-ს ვტოვებ. მარრი დაღონდა და დიდად განანწყენდა იმის
გამო, რომ მე კიაი-ს თავი დავანებე. მან სიცოცხლის ბო-
ლომდე აღარ მიმიკარა. მიიღო რა იმ სხდომის ოქმი, სადაც
მე გამოვაცხადე, კიაი-ს ვტოვებ-მეთქი, მარშმა გამომიგზავ-
ნა მოკლე წერილი, სადაც მხოლოდ აღიარებდა ჩემი ნასვლის
ფაქტს და მასში პირველი, მისთვის დაბრუნებული წერილის
კონვერტი ჩადო – უწერილოდ, თუმცა კი მიანერა „მუდამ
თქვენი ერთგული“-ო. მოგვიანებით პროფ. ლ. მ. მელიქსეთ-
ბეგი ეცადა მარრი ჩემთვის შემოერიგებინა, თბილისში მარ-
რის საჯარო ლექციის შემდეგ მიმიყვანა მასთან, მაგრამ თო-
თო-ოროლა ძუნწი, ზოგადი ფრაზის მეტი არა გამოვიდა რა
– მარშმა საჩქაროდ ვილაც სხვას გაუბა საუბარი.

დაღესტნური ნაკეთობა
(ჩენე შმერლინგის ჩანახატი)

ზემო სვანეთში ჩვენი, ორი სვანი მეგზურის წინამძღოლო-
ბით, ღორვემის უღელტეხილით გადავვდიოდით და უშუაღს მივაადექით: დაუეწყარია ღამის
წყვიდები ვიწრო შუკებიტ ჩვენი მსვლელობა სახლებსა და მათს მიმდებარე კოშკებს შუა,
ხელში მაზუთის მხრჩოლვარე ჩირაღდნებითა და შუბებივით გრძელი ბამბუკის ჯოხებით –
ყველაფერს შუასაუკუნოვანი, რომანტიული იერი დაკრავდა. ორნი ჩვენი ჯგუფიდან მეს-
ტიამი დაგვმორდნენ და ჩრდილოეთ კავკასიისკენ გასწიეს, რადგან სამსახურში ექპრე-
ბოდათ, სამნი კი ეწერამდე მივედით. იქ მიგვიღო დადგეშელიანმა, რომელიც ქარაგმულად
კი ამბობდა რალაცას პოლიტიკურ გართულებებსა და ამბილიზაციას, რის გამოც მალე
დაღესტანში უნდა მიბრუნებულიყო, მაგრამ გარკვევით კი არავფერი გვითხრა. ეწერიდან
ელბრუსის ჩავლით, დონლუზორუნის უღელტეხილით, გადავვდიოდით მინერალურ წყლებში,
სადაც ყველაფერი შევიტყეოთ ერთი კვირისა თუ ცოტა მეტის წინ ატეხილი ომის შესახებ,
რაც, თუმცა უკვე ეთქვა ჩვენთვის, მართალია, განმარტება-წერილმანების გარეშე, ელ-
ბრუსთან შეხვედრილი უელ მგზავნა. მესმოდა რა, რომ მობოლიზაციით მეც გასაწვევი
იყავი, მე საჩქაროდ მივაშურე გორს, სადაც ჩემი ოჯახი ცხოვრობდა და გამოვცხად-
დი იქაურ გასაწვევ პუნტქზე. ჩემდა ბედად, გასინჯვის დანიშნულ დღეს წვევამდელი
ლოყებლაჟლაჟა, მაგარი სოფლელი ბიჭების გვერდით მე ისე უღონო და გადაფითრებული

გამოვჩნდი, რომ გულმონყალობა დაბინძურებს - ეს მართლაც წყალობა იყო, რადგან თუ გამწვანდებოდა, სამართალში ვიყავი მისაცემი როგორც, თითქმის ორი კვირის მანძილზე დამალული დეზერტირი. თუმცა კი 1917 წელს მე პეტროგრადში განცევის გამო გასინჯვის (მგონი, მესამედ) ლოდინში ვერ წავედი ანისში. პეტერბურგს დაბრუნებული მე, არცთუ დაუბრკოლებლად, ჩარიცხულ ვიქენი თავისუფალ მსენელად აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის ქართულ-სომხურ-სპარსულ განყოფილებაზე.

განყოფილებისა და მთლიანად ფაკულტეტის მიმართულება წმინდა ფილოლოგიური იყო. წინამორბედი და ძირითადი იყო ენების შესწავლა: ლიტერატურაც კი ნაკლებმნიშვნელოვანი იყო და სულ უკანა პლანზე ისტორია და სხვა ყველაფერი. გარდა ძველი ქართულისა და ძველი სომხურის, პროგრამა ითვალისწინებდა კიდევ არაბულისა და სპარსულის შესწავლას. მაგრამ მე მალე დავინახე, რომ არაბულისა და სპარსულის დასაძლევად დახარჯულ დროსა და ძალღონეს არაფერი გამართლება ექნება ჩემი უმთავრესი, უკვე დანაყებული სამუშაოს, ქართული ხელოვნების შესწავლის თვალსაზრისით. ამიტომ მე ძალიან მალე, უკვე პირველი სემესტრის ბოლოს, ხელი ავიღე არაბულისა და სპარსულის სწავლაზე. პირიქით, მე გამალებით ვსწავლობდი ქართულსა და სომხურს. მე შევეცადე გამომეყენებინა 1914 წლის ზაფხულში საქართველოში შეგროვებული მასალა: პირველ ყოვლისა სვანეთიდან ჩამოტანილი ეთნოგრაფიული დაკვირვებები და ზოგი რამეც სიძველეთა ირგვლივ. პირველი მე წარმოვადგინე გეოგრაფიული საზოგადოების ეთნოგრაფიის განყოფილებაში წაკითხული მოხსენებაში - ჩემი დაკვირვებები და გამოქვეყნებულ ლიტერატურაში დადასტურებულის განხილვაც. ამ მოხსენებაზე მოვიდნენ ნ. მარრი, რომელმაც, ალბათ, შეტყობინება მიიღო როგორც საზოგადოების წევრმა და ივ. ჯავახიშვილი, რომელსაც მან უთხრა ჩემი მოხსენების შესახებ. მეორე მხრივ, მაშინვე, 1914 წლის შემოდგომით, მას აქეთ, რაც გავცეცანი მეცნიერებათა აკადემიის მიერ მარრის რედაქტორობით გამოცემულ სერიას „Христианский Восток“, მე მივუტანე ნ. მარრს მომცრო გამოკვლევა საორბისის 1152 წლის ეკლესიაზე. მარრმა იქვე, ჩემს თანდასწრებით, წაიკითხა ნაშრომი, წარწერისა და მისი თარგმანის წაკითხვისას ესლა თქვა გაკვრით: „თქვენი ტექსტი ასე გესმით“-ო; ნაშრომი მან მოიწონა და დაბეჭდა იგი უახლოეს ნომერში. წარწერის თარგმანს მან დაურთო რედაქციის შენიშვნა, როგორც ეს სხვა წერილებშიც გაუუეთებია, სხვა თარგმანითა და ინტერპრეტაციით. მარრი ჩემით აშკარად დაინტერესებული იყო და, როგორც ეტყობა, ჩემზე ფაკულტეტის წევრებთანაც უსაუბრია, ვინაიდან ი. ი. სმირნოვმა მისაყვედროს მოხსენების წაკითხვიდან ცოტა ხნის შემდეგ, მასზე რატომ არაფერი მითხარიო. ამიტომაც მოგვიანებით, შამანის ფუნქციებზე რომ უნდა წამეკითხა, მე მას ეს შევატყობინე; იგი მოვიდა და, ჩანს, ნამდვილი ინტერესითა და თანაგრძნობით მისმენდა, რაკი მეუბნებოდა მერე, ძველი ყაიდის ეთნოგრაფოსთა ჩემი დებულებების სანინააღმდეგო გამოსვლები, მოხსენების ძირითადი მიზანსწრაფვა ვერ გაიგესო. ი. ი. სმირნოვი თვითონაც ბევრს უტრიალებდა წინაქრისტიანული კულტებისა და რწმენა-წარმოდგენების საკითხებს.

1915 წლის ზაფხულში მარრმა შესაძლებლობა მომცა როგორც მსმენელს ანისში გამეველო პრაქტიკა; იმ წელს დ. ყიფშიძე მიწისქვეშა ქალაქის აღწერაზე მუშაობდა, არქიტექტორი ნ. გ. ბუნიათოვი და ტარაგრის ტერ-ვართანიანი კი ზომავდნენ აბულამრენის ეკლესიასა და ერანდუკის ბაზილიკას, უკანასკნელი კი თან აწიხის გეგმასაც ხაზავდა. მე დამესახა ამოცანა რეგულარულად ანისის მუზეუმში და გამეჩრია წინა სამი-ოთხი წლის მოპოვებული კერამიკა, მაგრამ მე აზომავაშიც ვეშველებოდი და სხვა სამუშაოებშიც. ვემ-

ზადებოდი რა ჩემი დავალების, შუა საუკუნეების კერამიკის დამუშავების შესასრულებლად, მე გავეცანი არსებულ ლიტერატურას შუა საუკუნეების ახლოაღმოსავლურსა და ფუნსტატის ევკლიპური კერამიკის შესახებ, მათ ფრანგულ, გერმანულ და ინგლისურ პუბლიკაციებს (რა თქმა უნდა, ი. ი. სმირნოვის მითითებით) რაც ძლიერ დამეხმარა ანისში. ანისის მუზეუმის სხვადასხვა ნაწილები უფრო გათხრებისას მიკვლეული წერილი საყოფაცხოვრებო ნივთების და ფრაგმენტების საწყობი იყო, ვიდრე სამეზუმო ექსპოზიცია; მე წამოვყენე წინადადება ექსპონატები უფრო ორგანულად განთავსებულიყო, რაზედაც მარრი დამთანხმდა და უფრო მოხერხებულად განვალაგე პირველხარისხოვანი მხატვრული კერამიკა-ჭვირული ქაშანაური, ანგობირებული და უბრალო ნითელკეციანი ჭურჭლის მთელი ცალბეი, ხეზე კვეთილობა, თაბაშირის რელიეფები და მრავალი სხვა; ხელი მოვკიდე აგრეთვე რამდენიმე პლანშეტზე დიდი დაჭედული რელიეფური სარტყელებით მორთული დერგების („კარასების“) ტიპოლოგიურად დაჯგუფებული ფრაგმენტების განაწილებას. სწორედ ამ დროს მოვიდა ჩემთან მუზეუმის შენობაში, ჩემი მუშაობის შესამოწმებლად მარრი. მან დიდად მომიწონა გაკეთებული. მე მოვეყვი, რით ვეღმძღვანელობდი კარასების ფრაგმენტთა დაჯგუფებისას, რის პასუხად მან შემომთავაზა დამენერა ნაშრომი ამ კარასთა ფრაგმენტებზე. მომდევნო ნომრის ბეჭდვა, სადაც ეს ნაშრომი იყო მოთავსებული, ისე გაგრძელდა, რომ 1916 წლის კამპანიის დროს მე თან წამოვიღე წერილის სვეტები და იგი შევავსე კიდევ, მეტადრე რაც დასურათებას შეეხება.

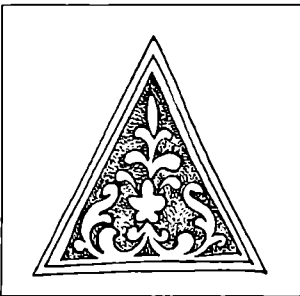
თუკი მეორე კურსზე გადასვლა შეიძლებოდა არაბულისა და სპარსულის ჩაუბარებლად, მესამეზე ასე ველარ გადავიდოდი. ამიტომაც მარმა, ფაკულტეტის დეკანმა, ჩემს გამო ჩამოაყალიბა „ქრისტიანული აღმოსავლეთის“ ახალი განყოფილება (ეგებ სომხურ-ქართული გარდაქმნა?), სადაც მეტი მნიშვნელობა მიენიჭა ნივთიერი ძეგლებისა და ისტორიის შესწავლას. შემდგომ, 1916 წლის აპრილში, მარმა აკადემიაში მოაგვარა საქმე ჩემი ანისის არქეოლოგიურ ექსპედიციამის მის დამხმარე დანიშნის შესახებ – მე შევამოწმე ანისის შესახებ მთელი სამეცნიერო ქონება პეტროგრაფში, მოვახერხე იგი, მოვაზაღდე ანისის ბიბლიოთეკის კატალოგი და ა.შ. 1916 წლის ზაფხულში კი კამპანიის უმეტესი დროის განმავლობაში ვცვლიდი მარრს, რომელიც იმ ზაფხულს ვანის ექსპედიციაში იმყოფებოდა. ორი კამპანიის პერიოდში მე ვერ მოვახერხე ყველაფრის ნახვა, რაც ანისში მოეპოვებინათ თუ გამოემზებურებინათ, თუნდაც მინისქვეშა ანისი, რომელსაც ბამნი დ. ყიფშიძე სწავლიდა; ბევრი იყო ყოველდღიური სამუშაო, გვინევდა ბრძოლა ნაქალაქარზე გამხმარი ბალახების თვითაალებასთან და ექსკურსიების გაძღოლა. ანისის მიდამოების ძეგლებსაც მხოლოდ ნაწილობრივ გავეცანი: ორომოსს (ხოშა-ვანქი) სატრიუმფო ბჭითურთ დ. ყიფშიძესთან, მრენს ნ. მ. ტოკარსკისთან, ერერუიქსა და მაგასბერდს ი. ი. სმირნოვთან ერთად. ი. ი. სმირნოვმა 1915 წელს ანისში ჩამოსულმა, მე დამავალასავით ყურადღების გამახვილება 1911 წლის გათხრების დროს მიკვლეულ ერთ ეკლესიაზე, რომელიც მასა და მარრს VIII საუკუნის ძეგლი ეგონათ. ამასთან დაკავშირებით 1916 წლის კამპანიის მსვლელობაში იგი გაზომა და ძირითადად თეთრად გამოხაზა კიდევ ნ. მ. ტოკარსკიმ – ეს ნახაზები შემდეგ დაიკარგა მისი გადაბარება-გადმობარგების დროს. 1911 წელს აღმოჩენილი ეს ეკლესია X საუკუნის ძლიერ გადაკეთებული ნაგებობა გამოდგა. დაუბოლოვებელი გამოკვლევა მის შესახებ აღწერილიყო, ანაზომისა და ფოტოსურათების დიდი ნაწილის დაკარგვის გამო აქამდე არ გამოქვეყნებულა. ანისის არქეოლოგიური მუზეუმის მუშაობის 1916 წლის ანგარიშის დაწერა მარმა მე დამავალა. მე იგი სამ თავად დავყავი: საერთო ანგარიში მუზეუმისა, მონაცემებით მის შემადგელობასა

და სამეცნიერო მასალებზე; მიმოხილვა შუშანა ფახალაშვილის ეკლესიის მორიგის მიერ (ჩემს გარეშე) ჩატარებულ გათხრებისა, ანისის ძეგლზე ქრონოლოგიაზე ზოგიერთი ზოგადი მოსაზრების დართვით. დამატებად გამოვაქვეყნე XI საუკუნის ე.წ. „ბრწონულეზიანი“ მომცრო დარბაზული ეკლესია, გათხრილი მოციქულთა ეკლესიის სიახლოვეს. ეს ანგარიში მე ნავიკითხე არქეოლოგიური საზოგადოების სხდომაზე. იგი სავესებით მოიწონეს, მარამა აღფრთოვანებითაც კი თქვა, ასეთი შემცველის პატრონს საქმის მიტოვებაც შემძლიაო. დამსწრე წევრთა შორის, როგორც, რა თქმა უნდა, ნ. მარამა მითხრა, იყვნენ ნ. პ. კონდაკოვი, ი. ი. სმირნოვი, მ. ი. როსტოვეცივი, ს. ა. ჟებელევი.

უნივერსიტეტში ლექციების გარდა ტარდებოდა ტექსტების კითხვის, თარგმანისა და განმარტების მეცადინეობა. მარრთან მე, ამერიკიდან ჩამოსულ რ. პ. ბლეიქთან ერთად, ვადგენდი ფრაზეოლოგიის სასიტყვარო ბარათებს „გრიგოლ ხანტელის ცხორების“ მიხედვით, ხოლო „ვეფხისტყაოსნის“ კითხვის დროს კი მარრის აუდიტორიაში სხვადასხვა ფაქულტეტზე მოსწავლე ქართველი სტუდენტები იკრიბებოდნენ. მე ვცდილობდი არ ჩამოვრეწილიყავ, ეგზაღდებოდი, სიტყვარში ვპოულობდი და ვიზუირებდი თარგმანისათვის უცნობ სიტყვებს. როგორც მახსოვს, ვერაფრით ვერ ვკითხულობდი ტაეპის მეოთხე სტრიქონის დანართს; ხოლო როდესაც გვხვდებოდა ბევრი ინტერპოლირებული სტროფი, რომელთაც მარრი ტოვებდა, ზოგჯერ მიხდებოდა კითხვაზე უარის თქმა, რადგან მოუშაადებლად მე, რასაკვირველია, ვერ ვთარგმნიდი. გზა და გზა იგი გამოთქვამდა მოსაზრებებს მოღწეული ტექსტის შესაძლებელი ლაკუნების შესახებ. ასე მაგ., მას მიაჩნდა, რომ დაკარგულია როსტეგანის სამეფო ნადირობის აღწერა. ჩვენ მაშინ დაახლოვებით პოემის მესამედი ნავიკითხეთ, როგორც მეუზნებოდნენ, ინტერპოლირებული სტროფების საკითხში ერთმანეთს დავმთხვა მარრისა და ა. სარაჯიშვილის შეხედულებები. ივ. ჯავახიშვილს, გარდა ლექციებისა საქართველოს ისტორიის წყაროებზე, რომელთაც ის ნაწილობრივ კითხულობდა თავისი ნიგნის (იგი თბილისში ისტამბეზოდა) კორექტურების მოშველიებით და ლექციებისა საკუთრივ საქართველოს ისტორიაში, მიჰყავდა კიდევ სიგელთა კითხვის მეცადინეობა, რომელშიც აგრეთვე მონაწილეობდნენ სხვა ფაქულტეტების სტუდენტები; მე მომიხდა მეთხოვა რუსულად კომენტირება, რადგან პირველ ორ კურსზე ენის ჩემი ცოდნა საკმაო არ აღმოჩნდა. აღმოსავლეთის, ადრეერისტიანული და შუა საუკუნის სიძველეთა კურსებს უძღვებოდა ერმიტაჟის მთავარი მცველი ი. ი. სმირნოვი. იაკობ ივანეს ძე სმირნოვი ჩემი მასწავლებელია – არა მხოლოდ ვინრო აზრით, რაკი მასწავლა თავისი საგანი, არამედ როგორც ნიმუში სამეცნიერო თუ ზოგადასაკაცობრიო საკითხებზე აზროვნებისა. თავის თაობაში იგი ერთი მცირერიცხოვანთაგანი იყო, ვისაც უნივერსალური ინტერესები და ცოდნა ჰქონდა: მას თანაბრად აინტერესებდა კლასიკური ფილოლოგია და არქეოლოგია, ნინაქრისტიანული და არაქრისტიანული კულტები და მიოთლოგიები, ადრეერისტიანული, ბიზანტიური და ისლამური ხელოვნება, რუსული და სლავური არქეოლოგია, შუა საუკუნეების სიძველენი, ევროპისა და აღმოსავლეთის მატერიალური კულტურა და ყველა ამ დარგს მან შესამჩნევი კვალი დაამჩნია, თუმცა კიდევ მეტად შეენოდა სამეცნიერო საკითხების გარკვევას პირადი საუბრითა თუ ცნობების მოწოდებით. მან „ვერ მოიცალა“ (თვით ამბობდა ასე) სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, ვინაიდან მუდამ სწყუროდა კიდევ და კიდევ გაეფართოვებინა თავისი ცოდნა, უსასრულოდ აღრმავებდა საკვლე თემებს და მოკმალებულობის გამო, მუდამ ეგონა, საკმარისად არ მიმუშავია და კიდევ შეიძლება და აუცილებელიცაა მათ რალაც შევმატო. მართალია, იგი ბოლოს და ბოლოს მაინც მიიწვიეს, თუმცა დავგვიანებით, აღმოსავლეთ-

თის ენების ფაკულტეტზე – მხოლოდ და მხოლოდ პრევატ-დოცენტად; რევოლუციის პირველ ხანებში კი იგი აირჩიეს აკადემიკოსად, ოღონდ მისი ძირითადი სპეციალობით – ალმოსაველური ვერცხლი", რომელსაც მისი სახელი კი არ უზის, მაგრამ ყველამ მის შრომად შეიცნო; ისიც კია, თვით იაკობ ივანეს ძე იტყოდა, მისი ტექსტი „არც დაინერეება, ალბათ, როდესმეო, ე. ი. საბოლოოდ რედაქტირებული არ იქნებაო – ტექსტის შავი გადაცა აკად. ი. ა. ორბელს, რომელიც მრავალგზის დაგვიპირებია მის გამოცემას; სამაგიეროდ, იგი გულმოდგინედ წერდა ფ. ფ. სოკოლოვისა თუ გრაფინა პ. ს. უფაროვას კრებულებისთვის, მოცულობის შეუზღუდავად; ასე დაწერა მან მოზრდილი, სრულებით ახალი მასალების შემცველი ნაშრომები კვიპროსის მოზაიკებზე, სირიულ ლანგვარზე, ქოევის ნახატებზე, უსტაუგის წმ. გიორგის რელიეფზე. მეცნიერებისა და გარდაცვლილი მკვლევარების წინაშე მოვალეობის გრძნობის გამორჩეული ნიშნუებია მის მიერ ვ. ბოკის ეგვიპტეში მოგზაურობის მასალებისა და ვ. გ. ტიზენგაუზენის ქალაქებიდან ისლამური ხელოვნების ბიბლიოგრაფიის გამოცემა. რაიმე თემას თუ ხელს მოჰკიდებდა, იგი მას ყველა მიმართულებითა და განშტოებით ამუშავებდა, თავს ააფრთხილუდავდა, ნაშრომის შიგნით ცალკე მონოგრაფიებს ჰქმნიდა. არქეოლოგიური და ფილოლოგიური რიგის ყველა მომიჯნავე დისციპლინაში მისი იშვიათი ერუდიცია მას უპირატესობას აძლევდა და ამიტომაც მის სახეს, თვალებთან შეყროლ წერილ-წერილ ნაოჭებს, მუდამ ოდნავი ირონია, ღიმი დაჰქარავდა. ზევით რომ ვახსენე მისი ნათქვამი, შამანსა და მის ფუნქციებზე ახალი დებულებები, შამანური ნეს-ჩვეულებების განვითარებისთვის თვალის გადღევენება ჩრდილოეთი აზიის ცალკეული ხალხების კულტურული განვითარების ეტაპების მიხედვით, რაც წარმოდგენილი იყო საგეოგრაფიო საზოგადოების ეთნოგრაფიის განყოფილებაში ნაკითხულ ჩემს მოხსენებაში, ძველებურად მოაზროვნე, ძველი სკოლის ხნიერი ეთნოგრაფებისთვის მიუწევდომელი დარჩაო – ესეც ძლიერ ფართო თვალთახედვის სპეციალისტის ოდნავ დამცინავი უპირატესობით ითქვა, ვის თვალსაც ვერ დაუშვალავ ადამიანურ სისუსტეს თუ თვალსაჩინოების შეუზღუდლობას. მისთვის ნიშანდობლივი მსუბუქი ირონიით ამბობდა იგი, მაგალითობრ, კურსის პირველ ლექციას ძალიან რთულად აგებს, ხაზგასმული მეცნიერულობით, რათა დააფრთხოს თემით დაინტერესებული კი არა, ზერელე ცნობისნადილის გამო მოსულნი. დასაწყისში ხალხმრავლობის შემდეგ საბოლოოდ ისინი ჩრებიან, ვისაც მართლა სურს მეცადინეობა, ვისაც სირთულე არ შეაშინებს – და მათ ვისთვისაც იგი ატარებდა არაჩვეულებრივად საინტერესო მეცადინეობებს, ფაქიზი სიყვარულით არჩეულ მდიდარ მასალას და თანაც თვალს ვერ მოსწყვეტდით მის მოძრაე, მტყვევლ სახესა და ხელის მოძრაობას; ამიტომაც იყო, რომ მისი ლექციები, ვგონებ, არც ვინმეს ჩაუწერია. ამ რთული, შესანიშნავი მეცნიერისა და პიროვნების ს. ა. ჟებელევის (მისი მეგობრის) მიერ მისი გარდაცვალებიდან ათი წლის გასულს დაწერილ დახასიათებას, ავსებს ის დახასიათება, რომელიც მე დავეწერე რანანს ორი წლის დაგვიანებით, შევითქვე მისი შიშობლობის დროს გამაღებელი შემუშავის მიზნით მისი გარდაცვალების ამბავი. მსურს ისიც აღვნიშნო, რომ იგი მოეწონა აკად. ნ. პ. კონდაკოვს და დამეკითხა, ხომ არ დაეთანხმებოდი მისი გერმანულიდან რუსულად თარგმანი გაეკეთებინებინა და

აპირებდა იგი თვით შეეცხო; არაფერი ეს, ჩანს, მისი გარდაცვალების გამო, აღარ გაკეთებულა. ი. ი. სმირნოვის მეცადინეობაზე ნავიკითხე მე პირველი ვერსიები გამოკვლევების ბოლნისის სიონზე და წრომის ტაძარზე; უკანასკნელის მოზაიკასა და მისადგომებზე მე მოუყუყუე მას ანისში და მან ეს კავკასიური თემა შეარჩია გრაფინია უფაროვას პატივსაცემად განზრახული კრებულისათვის, მაგრამ დაწერა დაავიანდა. მაშინ მან შემომთავაზა, იგი გამოეცეკვნებინა ტაძრის ხუროთმოძღვრების ჩემს გამოკვლევასთან ერთად. წრომის ტაძრის შესახებ მოხსენებაში მე მას მცირე აზიის ადრექრისტიანულ ტაძრებს ვუდარებდი, რაც ი. ი. სმირნოვმა უარჰყო და ავტოგლხით განმიმარტა, რომ ამ გეგმებზე აღმართული სატაძრო სივრცე არაფრით ჰგავს წრომისას. ასე დავიხსოვე სამუდამოდ, რომ მარტოოდენ გეგმების შედარება, როგორც ამას დღესაც აკეთებენ მკვლევარნი, სრულებით დაუშვებელია. ამიტომაც მე გადავამუშავე მეცადინეობაზე ნაკითხული მოხსენების ტექსტი და მასთან შინ, ერთად ვკითხულობდით მას თებერვლის რევოლუციის წინდლით; როდესაც ლაჩის ორ საათზე გარეთ გამოვედი, პეტროგრადის მხარეს მოთავსებული მისი ბინიდან, ქუჩებში გადაყირავებული ტრამვაები დავინახე, დაწყებულიყო რევოლუცია.

დალესტნური ნაკეთობა
(რენე შმერლინგის ჩანახატი)

ვინიდან ი. ი. სმირნოვი მეცადინეობას უნივერსიტეტის ე. წ. სიძველეთა მუზეუმში ატარებდა, ჩვენ, მის ორსა თუ სამ მსმენელს, შესაძლებლობა მოგვეცა გავცნობოდით კიდევ პროფესორებს დ. ვ. აინალოვს, რომლის ლექციები XIV საუკუნის ბიზანტიურ მხატვრობაზე აგრეთვე რალაცნაირად მოვისმინე, ს. ა. ჟედელებს, მ. ი. როსტოვცევსა და გრ. ფ. ნერეთელს, რომელსაც მოგვიანებით, უკვე თბილისის უნივერსიტეტში მე დაუუახლოვდი, მეტადრე მაშინ, როდესაც იგი უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკის დირექტორი იყო. ვერ დავივინყებ, როგორი დიდი ინტერესით ათვალერებდა ი. ი. სმირნოვი სვეტებს ჩემი წერილისა კარასების შესახებ და ფიქრობდა, თუ როგორ გამოთქმულიყო დასათაურებაშივე, რომ იგი კარასებს არ ეხება და გამოსავლის ძიებაში დახმარებისთვის ეუბელეს მიმართა; მას ესმოდა მთელი ჩვენი საუბარი და მალევე შემოგვთავაზა სათაურის ქვეშ ფრჩხილებში მიგვეწერა: „კლასიფიკაციის ცდა“. „აი რას ნიშნავს გამოცდილი რედაქტორი“ – შესძახა აღტაცებულმა იაკობ ივანეს ძემ. უკვე რევოლუციის შემდეგ მ. ი. როსტოვცევი მთავაზობდა რომელიღაცა მის გათხრებში მოპოვებული კერამიკის დამუშავებას, მაგრამ მე ეს ვერ შეეძელი, რადგან კავკასიაში გადასახლებას ვეზრადულობდი.

რევოლუციის შემდეგ მარმმა კვლავ დასვა არქეოლოგიური ინსტიტუტის ჩამოყალიბების საკითხი, ოღონდ „ანისისა“ კი აღარ, როგორც 1909 წელს განიზრახავდა, არამედ „კავკასიისა“. როდესაც 1915-1916 წლებში მან შემომთავაზა გავმხდარიყავი თბილისის კავკასიური მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილების გამგე, მე უარი ვთქვი, ისევე როგორც უარით ვუპასუხე მეცნიერებათა აკადემიის ანტროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმის წინადადებას 2-3 წლით ნავსულიყავი ინდოეთში მითის ტრეპის ეთნოგრაფიის შესასწავლად. მაშინ მან 1916 წლის გაზაფხულზე კვლავ დააყენა ინსტიტუტის საკითხი. მის პროექტს მხარი დაუჭირეს აკადემიაში და მოამზადა რა ყველა მასალა, ბარათები, მუშაობის პროგრამა და პირველი ხანებისთვის შეთავაზებული შტატი – 4 თანამშრომე-

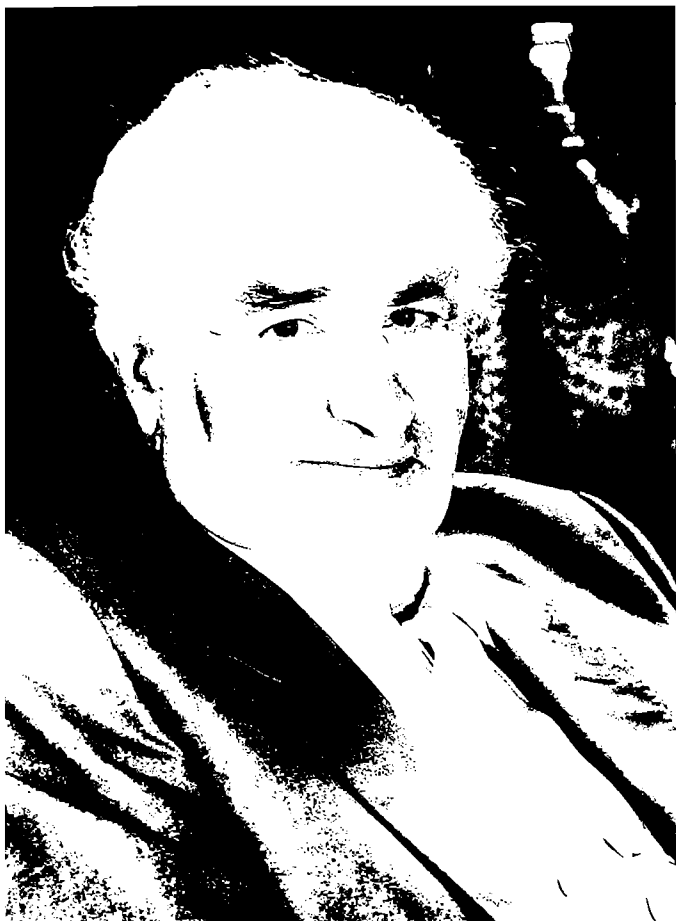
ლი – მარამა 1917 წლის ზაფხულში კავკასიას მიაშურა; მე იგი ინსტიტუტის ნამდვილი წევრობის ორთაგან ერთ კანდიდატად მთელიდა. შემოდგომით, მის პეტროგრადს დაბრუნებისთანავე, 1917 წლის 6 სექტემბერს მეცნიერებათა აკადემიამ დაამტკიცა კავკასიის საისტორიო-საარქეოლოგიო ინსტიტუტის (შემდგომ მიმონერაში მას ჯერ Кавказистический ერქვა, მერე კი უბრალოდ კიაი) და ჩაატარა მეცნიერ-თანამშრომლების არჩევნები. აირჩიეს ორი ნამდვილი წევრი – ე.ი. თაყაიშვილი და გ. ნ. ჩუბინოვი და ორიც ადიუნქტი – ს. ფ. ტიგრანიანი და დ. პ. გორდევი. არჩევნების შემდეგ მარრი აღმუშოვებით მიყვებოდა, როგორც დიდრუსული შოეინიზმის გამოვლენაზე, რომ ორმა კანდიდატმა „ინოროდცული“ (სხვა ტომელთა) გვარებით თითო შაეი კენჭი მიიღო, მე კი, გვარის რუსიფიცირებული ფორმის გამო, ერთხმად ამომირჩიეს, ისევე როგორც გორდევი.

რეკოლუციის შემდეგ დიდი გამოცოცხლება შეეცყო რუსეთის საგეოგრაფიო საზოგადოებას, რომელთანაც მე საკმაოდ ახლო ვიყავი ჩემი ორი მოხსენების და წამყვან წევრებთან ნაცნობობის გამოისობით, თუმცა როგორც მოსწავლე ვერ გაეხდებოდი მისი წევრი. აქ შეიქმნა ხალხური ორნამენტის შემსწავლელი კომისია, მეცნიერებათა აკადემიაში კი კიაი-სა და სხვათა გარდა – ტომობრივი შემადგენლობის შემსწავლელი და, დასასრულ, ხელოვნებისა და სიძველის ძეგლთა დაცვის კომისიები. სამთავეში მე ვლებულობდი მონანილეობას ნოემბერს თბილისში წამოსვლამდე.

კიაი-ში არჩევის შემდეგ მე დასაქმებული ვიყავი თბილისში გადასაგზავნად ანისის მუზეუმის – იგი ინსტიტუტის დანესებულება გახდა – სამეცნიერო მასალების, ინსტიტუტისთვის შეძენილი ბიბლიოთეკისა და ნიგნების, ასევე ჩემი საკუთარი ქონებისა და ბიბლიოთეკის მომზადებით. როდესაც ყველაფერი მოვამზადე, შევუდექი მთელი ამ ქონების ნასაღებად ორი ვაგონის შოენას, თანაც ორ ვაგონში იმდენი ადგილი აღმოჩნდა, რომ იქ ჩაეტია ივ. ჯავახიშვილის ბიბლიოთეკაცა და ნივთებიც. თბილისში ამითგან არაფერმა ჩააღწია, ხოლო სად და როდის განადგურდა, ვერ გამოვარკეეთ. კოზლოვამდე, როგორც გვიან შევიტყვე, ვაგონები მისულა, ამდენად კი – დაიღუპა სადღაც კოზლოვსა და როსტოვს შუა.

კიაი-ის ნამდვილ წევრად 1917 წლის საქართველოში გადმოსახლებით, 1918 წლის 13 დეკემბერს ჩემი თბილისის უნივერსიტეტის პროფესორად არჩევით, 1922 წლის 14 მაისს საქართველოს სამხატვრო აკადემიის რექტორად არჩევითა და 1921 წლის 28 აპრილს საქართველოს განსახკომის ხელოვნების და სიძველეთა ძეგლთა დაცვის ქვესექტორის გამგედ დანიშნით – იწყება ჩემი სამეცნიერო მუშაობა ქართული ხელოვნების ისტორიის დარგში, ჩემი პრაქტიკული მუშაობა, სხვადასხვა შემოქმედებითი მუშაობისთვის არქიტექტორების, მოქანდაკეების, გრაფიკოსების და ფერმწერების კადრების მოსამზადებლად და ჩემი მუშაობა საქართველოში სამუზეუმო საქმესა და კულტურის ძეგლთა დაცვასთან დაკავშირებით.

14.II.-4.VIII.1962

ახლად შექმნილ მეცნიერებათა აკადემიაში რამდენიმე ჰუმანიტარულ ინსტიტუტთან ერთად შეიქმნა ორი სექტორი – ფსიქოლოგიისა, რომლის ხელმძღვანელადაც დაინიშნა დიმიტრი უზნაძე, და ქართული ხელოვნების ისტორიისა, გიორგი ჩუბინაშვილის მეთაურობით.

ჩვენი სექტორი ერთგვარი შერწყმის შედეგი იყო: მასში შევიდა მანამდის არსებული რუსთაველის მუზეუმი, რომელსაც ივანე ჯავახიშვილის გარდაცვალების შემდეგ სათავეში ედგა ლევან მუსხელიშვილი; მას ეწოდა მატერიალური კულტურის განყოფილება. მის შემადგენლობაში, მუსხელიშვილის გარდა, რომელიც, ბუნებრივია, გამგედ დაინიშნა, შედიოდნენ ელენე ეგნატაშვილი, სარა ბარნაველი, შალვა ხიდაშელი, ვახტანგ ჯაფარიძე და ფოტოთექნის გამგე ირინე ჯაფარიძე; იქიდანვე გადმოვიდნენ ბულალტერი ვანო შაფაქიძე, მოლარე თამარ ნოდია და შიკრიკი – მოხუცი არმაკა, რომლის გვარიც აღარ მახსოვს. მეორე განყოფილება, საკუთრივ ხელოვნების ისტორიისა, შედგენილ იქნა ხელოვნების მუზეუმ „მეტეხიდან“ გადმოყვანილი თანამშრომლებისგან. ესენი იყვნენ რენე შმერლინგი, თინა ვირსალაძე, ლეო რჩეულიშვილი, რუსუდან მეფისაშვილი და ვახტანგ ცინცაძე. ამ ორ კოლექტივს „გარედან“ დავემატე მე. ბიბლიოთეკის გამგედ მოინიშნეს ნატალია ელიაშვი, გიორგი ჩუბინაშვილის ნაცნობი და მეგობარი ჯერ კიდევ პეტერბურგის დროიდან, პეტრე და სერგო ქავთარაძეების და, ძალიან პატარა, გასაოცრად დინამიკური ქალი, თუმცა კი უკვე ხანდაზმული, მალე შემოგვემატნენ ნიკო ჩუბინაშვილი, ზაქარია მაისურაძე და საქმეთა მმართველი ბაბო აღინაშვილი. ზაქარია, რომელსაც ყველანი შაქროს ვეძახდით, და ვახტანგი ფრონტზედაც იყვნენ, მაგრამ დაუბრუნდნენ ინსტიტუტს, ვახტანგ ჯაფარიძე და შალვა ხიდაშელი კი სამხედრო სამსახურის შემდეგ ჩვენთან აღარ დაბრუნებულან – ვახტანგი არქეოლოგიას გაჰყვა და დღესაც წარმატებით მოღვაწეობს შუა საუკუნეების ნივთიერი კულტურის კვლევის დარგში, შალვა კი თავის თავდაპირველ სპეციალობას – ფილოსოფიას – დაუბრუნდა და ბევრი რამ გააკეთა ძველი ქართული ფილოსოფიური აზროვნების შესასწავლად.

ჩვენმა სექტორმა ბინა თავიდანვე საქართველოს მუზეუმის შენობაში დაიდო. დროთა განმავლობაში, შექმნილი ვითარების მიხედვით, ხან წინა – საგამოფენო – კორპუსში ვიყავით და პირველი სართულის მარჯვენა ორი დარბაზი გვეჭირა, ხან უკანაში, ექვთოველის ქუჩის მხარეს, სადაც მუზეუმის დირექცია, მეცნიერ მუშაეთა ოთახები და საცავებია.

ინსტიტუტის (სექტორის) დაარსების ოფიციალურ თარიღად 1941 წლის პირველი აპრილი ითვლება (შემდეგ ხუმრობით სმირად ვამბობდით ხოლმე, რომ ჩვენ სიმართლისათვის ვიბრძვით, თუმცა კი ტყუილის დღეს ვართ დაბადებულნიო). მაგრამ ნამდვილად მუშაობას 19 აპრილს შეუდექით; იმ დღეს მე, მანამდის განცხადებული საკმაოდ თავისუფალი რეჟიმით, დილის ცხრის ნახევარზე გამოეცხადდი ჩემს ახალ რეასაათთან სამსახურში. უნდა გამოვტყდე, რომ იმ პირველ დღეს – გვიან ადგომას რომ ვიყავი მიჩვეული – მთელი

¹ ეს გახლავთ ნაწყვეტები ვ. ბერიძის ნიგნებიდან „მოგონებები“ (თბ., 1987, გვ. 257-258, 266, 276, 278-299, 303-304, 312-318, 356-360, 364-365, 411-412, 421, 432, 434-435, 440-441, 446, 451) და „ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის 50 წელი“ (თბ., 1993, გვ. 3-4, 146-147)

დღე მეშინებოდა. თანაც მდინეთს თანამდებობაც მაშინებდა.... მაგრამ ყველაფერს მალე მივეჩვიე, ამ ახალმა დიდმა საქმემ ყველანი ჩავგვითრია. გიორგი ჩუბინაშვილმა მოგვიყარა თავი და გაგვაცნო ჩვენი სამუშაო გეგმა, რომელმაც იმთავითვე ენთუზიაზმი შთაგვებრა: ექსპედიციები, მასალის დამუშავება, გამოკვლევის წერა, საქართველოს ძეგლთა სრული კარტოთეკა, ქართული წარწერების კორპუსი, საკუთარი ნაბეჭდი ორგანო....

ინსტიტუტის დაარსების შემდეგ ორმოც წელზე მეტი გავიდა და ახლა გაბედულად შეიძლება ითქვას, რომ ბევრი რამ, რაც თავიდანვე დაისახა – შესრულდა კიდევ. ექსპედიციებში ყოველწლიურად ეწყობოდა, უამრავი ახალი ფაქტი იქნა მოპოვებული, ბევრი მონოგრაფია და განმაზოგადებელი ხასიათის ნაშრომიც დაიწერა, ინსტიტუტის ნაბეჭდი ორგანოც დაარსდა, ეწყობოდა სამეცნიერო სესიები და კონფერენციები.... ინსტიტუტი გაიზარდა, მისი მუშაობის მასშტაბი გაფართოვდა და უკვე ბევრი რამ ისეთიც არის მიღწეული, რაზედაც მაშინ, ინსტიტუტის დაარსებისას, ჩვენი პატარა კოლექტივი ოცნებასაც ვერ გაბედავდა.

ინსტიტუტის დაარსების შემდეგ ჩვეულებად დაწესდა პირველი აპრილის აღნიშვნა. იქვე ვიკრიბებოდით თანამშრომლები, რომელთა რაოდენობა დასაწყისში ორ ათეულსაც ვერ აღწევდა, ზოგჯერ ჩვენი უახლოესი მეგობრები და თანამოაზრენიც შემოგვიერთდებოდნენ ხოლმე. წარმოითქმებოდა რამდენიმე სიტყვა და სადღეგრძელო, გამოითქმოდა კეთილი სურვილები და მომავლის იმედები, რაც განსაკუთრებით ბუნებრივი იყო ომის წლებში. მაგიდაზე იდო იმდენი ვაშლი, რამდენი წლისაც იყო ინსტიტუტი. სამი თო თოხი წლისთავის აღსანიშნავად რომ მოვიყარეთ თავი, ნიკოლოზ სევეროვმა წარსული გაისვენა და დაიწყო ამ სიტყვებით, რომლებიც მესხიერებაში ჩაჰმჩა: – Когда мы оглядываемся назад, вдаль виднеется одинокая фигура Георгия Николаевича. ზემოდ მეც ეს აღვნიშნე, რომ ჩუბინაშვილი მართო იწყებდა. და პირველი ადამიანი, რომელიც მას მხარში ამოუდგა – ესეც უკვე ითქვა –სწორედ სევეროვი იყო, ერთ-ერთი იმ არქიტექტორთაგანი, რომელთაც იკისრეს თაყაიშვილის ექსპედიციების ხუროთმოძღვრულ ანაზოთა გრაფიკული შესრულება. არ ვიცი, რა ბედი ეწიათ სხვებს – კერწს, რიაბოვს, სევეროვი კი, რომელმაც რამდენიმე წელი კავკასიის ფრონტზე მესანგრეთა ჯარში გაატარა (ახალი დაბრუნებული იყო), თავის მშობლიურ თბილისში დარჩა და დაიწყო ხუროთმოძღვრად მუშაობა ხელოვნების მეცნიერების კაბინეტში. გიორგი ჩუბინაშვილი სევეროვისადმი მიძღვნილ წერილში (1964 წელს) აღნიშნავდა, რომ პირველი ექსპედიციების მოწყობა მათ ძალიან ძნელ პირობებში უხდებოდათ. უმეტესად ფეხით დადიოდნენ, მძიმე ტვირთსა და ზურგჩანთებს დაათრევდნენ, ზოგჯერ უსიამოვნებასაც გადაეყრებოდნენ, მაგრამ სევეროვი უფლად მზად იყო სიძნელეთა დასაძლევად, მუდამ ხალისიანი და მხიარული. პირველ წლებში ისინი დიდ ადგილს უთმობდნენ ქართლის „დარბაზის“ კვლევას, მისი ნიმუშების აზოშვას (ჯერ დილოში, მერე სხვაგანაც), აგრეთვე ადრეფეოდალური ხანის ეკლესიებს (მცხეთის ჯვარს, შიომღვიმეს და სხვ.). სამხატვრო აკადემიის დაარსების შემდეგ ექსპედიციებში სტუდენტი არქიტექტორებიც მონაწილეობდნენ (თვით სევეროვმა მამამო ერთხელ – მაგონი ეს კახეთში შემოთხვათ, თელავის მახლობლად, 1922 წელს. ის, ჩუბინაშვილი და ფოტოგრაფი თეოდორ კიუნე „ლინეიკით“ მიემგზავებოდნენ რომელიმე ძეგლის სანახავად. ისინი შეაჩერეს შეიარაღებულმა პირებმა, ალბათ მილიციელებმა, და დაუწყეს გამოკითხვა, ვინა ხართო. ჩუბინაშვილი, ჩვეულებისამებრ, ჩუმად იყო, სევეროვმა კი უთხრა – ეს პროფესორი ჩუბინაშვილია, მე არქიტექტორი სევეროვი ვარ, ეს კი ფოტოგრაფი კიუნეაო. მაგრამ, კიუნე, საკმაოდ ახირებული კაცი, თურმე სრულებით ვერ იტანდა, როცა მას ფოტოგრაფს უწოდებდნენ, და სევეროვის სიტყვების გაგონებაზე იფეთქა – ფოტოგრაფი კი არა, მხატ-

ვარი ვარო. იმ შემთხვევებებსაც მეტი არ უნდოდათ – ნახეს, რომ ორი კაცის „ჩვენება“ ერთმანეთს ეწინააღმდეგება და სამედი მლიციაში წაიყვანეს. დეტალები აღარ მახსოვს, მაგრამ საქმე, ცხადია, კეთილად დასრულდა).

სანამ ჩვენი ინსტიტუტი დაარსდებოდა, ქართული ხელოვნების კვლევამ რამდენიმე კერა გამოიცავლა, უნივერსიტეტის პარალელურად, 1922 წელს, ეს იყო საქართველოს სამხატვრო აკადემია (მისი პირველი რექტორი აგრეთვე ჩუბინაშვილი იყო); შემდეგ ჩუბინაშვილი, რომელიც 1930 წელს უნივერსიტეტსაც ჩამოაშორეს და აკადემიასაც, ერთხანს საქართველოს მუზეუმში მუშაობდა, მერე, როგორც უკვე აღვნიშნე, ხელოვნების მუზეუმ „მეტეხში“. მისი პირველი ასპირანტი უნივერსიტეტში შალვა ამირანაშვილი იყო, ერთ-ერთი პირველი მოწაფე – რენე შმერლინგი, რომელმაც სამხატვრო აკადემია დაამთავრა: „მეტეხში“ კი მის გარშემო უკვე ახალგაზრდა თანამშრომელთა მთელმა ჯგუფმა მოიყარა თავი – ისინი უკვე ჩამოვთვალე ზემოთ.

ორმარცნი ნილების დასაწყისისთვის „ახალი ქართული ხელოვნებთმცოდნეობის“ ბაგაფს, გარდა ჩუბინაშვილის გამოკვლევებისა, შეადგენდა, აგრეთვე დ. გორდევის, შ. ამირანაშვილის, ლ. მაცულეიჩიისა და რ. შმერლინგის ნარკვევები ქართული მხატვრობის, მინიატურების, ოქრომჭედლობისა და გამოყენებითი ხელოვნების ზოგი ნიმუშის შესახებ.

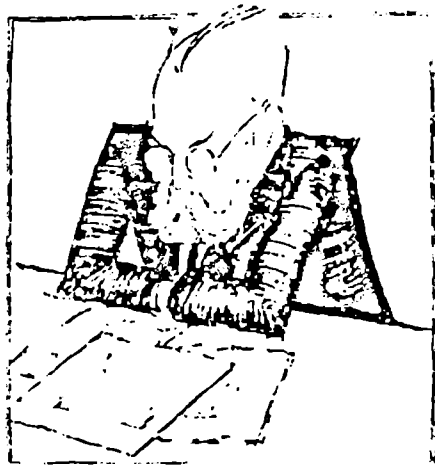
ბუნებრივია, რომ ინსტიტუტს უნდა გაეგრძელებინა ის, რასაც ჩუბინაშვილმა ჩაუყარა საფუძველი, მაგრამ, ამას გარდა, უნდა განევრცო კვლევა-ძიება „დროსა და სივრცეში“. მონოგრაფიულად და განზოგადებულად გამოსაკვლევი იყო განვითარებული და გვიანი შუა საუკუნეების არქიტექტურა, შესასწავლი იყო კიდევ უამრავი ძეგლი, მთელი ისტორიული პროვინციები, საერო და სათავადაცვო მშენებლობა; კვლევა-ძიების ფარგლებში უნდა მოქცეულიყო, ერთი მხრივ, წინაქრისტიანული ხანა, მეორე მხრივ, XIX საუკუნე და საბჭოთა ხელოვნება, რომელიც, რაც დრო გადის, მდიდრდება და ვითარდება, უნდა მოქცეულიყო, ხუროთმოძღვრების გარდა, მონუმენტური მხატვრობა და მინიატურები, რომელთაც სტილისტიკური ანალიზი თითქმის არ შეხებოდა; ბევრი რამ იყო საკვლევი დეკორაციული ქანდაკების, ოქრომჭედლობისა და გამოყენებითი ხელოვნების დარგებში.... და სწორედ ამას მიუძღვნა ინსტიტუტმა თავისი საქმიანობა.

ინსტიტუტის დაარსებისას გიორგი ჩუბინაშვილი 56 წლისა იყო. ახლა რომ ამ ხნის ადამიანებს ვუყურებ, ყველანი ახალგაზრდებად მეჩვენებიან, ჩუბინაშვილზე კი შესახედ-ვად ვერ იტყობი ახალგაზრდააო. შეიძლება იმიტომაც, რომ წვერი ჰქონდა მოშვეებული. მაშინ კი ნებრიან კაცს ბევრს ვერ შეხედებოდი; საშუალოზე დაბალი ტანისა იყო, ბჭეტში ოდნავ მოხრილი. ძალიან ლამაზი სახე ჰქონდა და ძალიან მზივნელოვანიც. არ შეიძლე-ბოდა ყურადღება არ მიეპყრო. ეს საცხებით „აკადემიური“ გარეგნობა იყო, მოაზროვნე ადამიანის გარეგნობა. გამომეტყველება, ჩვეულებრივ, მკაცრი, თვალები გამმსჭვალავი. მაგრამ გულიანი გაცივნება იცოდა არც ისე იშვიათად. გარდა იმისა, რომ ძალიან მაღალი, საფუძვლიანი კულტურა და ძალიან ფართო განათლება ჰქონდა, ფრიად საღად და რე-ალისტურად მოაზროვნე ადამიანიც იყო, თუმცა საყოფაცხოვრებო საკითხებში ნაკლებად ჩახედული და გამოუცდელი (ეს საკითხი მას ნაკლებადაც ეხებოდა). საქმეში, პრინციპების დაცვისას უშიშარი იყო, ადამიანთა, უპირველეს ყოვლისა, თავისი თანამშრომლების შე-ფასებაში ერთი საზომი ჰქონდა – საქმის სიყვარული და ერთგულება; მათ შორის, ცხადია, ზოგს განსაკუთრებით აფასებდა, ზოგთან მეტ სულიერ სიახლოვეს გრძნობდა, ვიდრე ზოგ სხვასთან; მაგრამ არასოდეს არ ჰყოლია „გამორჩეული“ საყვარელი თანამშრომლები, არასოდეს არ დაუბრახსიანებია ერთი თანამშრომელი მეორისთვის, მის გარშემო ვერ

იხარებდა ენატანიაობა და ინტრიგები და მართლაც, არაფერს ამის მსგავსს ადგილი არც ჰქონია. ინსტიტუტი თავიდანვე იყო და დარჩა თანამოაზრეთა კოლექტივად ამ ცნების ნამდვილი მნიშვნელობით.

ჩვეულებრივ, თავისი პირადი გრძნობებისა და განცდების გამოხატვისას, ფრიად თავშეკავებული იყო, ერთგვარად „ჩაკეტილიც“, გულწათხრობილი თუ არა. მაგრამ მისი სიტბო – ღრმად შენახული, მაინც იგრძნობოდა. სინამდვილეში ემოციურიც იყო და ძლიერი ტემპერამენტიც ჰქონდა და ზოგჯერ უცარი აფეთქებაც შეეძლო. სასხვათაშორისოდ არაფერს ეკიდებოდა, ყველაფერს საფუძვლიანად აკეთებდა, მშვენიერად იცოდა თავისი ფასი, მაგრამ – ბევრი სხვა ცნობილი პიროვნებისაგან განსხვავებით – თავის თავზე არასოდეს ლაპარაკობდა, განდიდების მანია არ სჭირდა; ბუნებრივი იყო, არავითარი კაპრიზები არ ჰქონდა და არც „გამოჩენილ ადამიანთა უცნაურობაც“, მით უფრო, აზრად არ მოუვიწოდოდა „ეთამამაშ“ ასეთი უცნაურობა (ბევრი შემხედრია ამის მცდელი და მოყვარული – გამოგონილ ნილაბს რომ ატარებს მთელი თავისი სიცოცხლე); მისთვის ორგანულად უცხო იყო ყველაფერი იაფფასიანი, მით უფრო, იაფფასიანი რეკლამა, ყველაფერი გარეგნული და მოჩვენებითი. თვით ინსტიტუტის გარეგნული სახეც, მისი კეთილმოწყობა, მისთვის მეორეხარისხოვან როლს თამაშობდა, საკუთარი კაბინეტისა ხომ მით უფრო.

გიორგი ჩუბინაშვილმა სკოლა შექმნა. როგორი პედაგოგი და აღმზრდელი იყო? – ვერ ვიტყვი, რომ სტუდენტებისთვის იდეალური ლექტორი ყოფილიყოს. უფრო მომზადებული პირებისთვის კი – ასპირანტებისთვის, ახალგაზრდა მკვლევართათვის – მისი მოსმენა, მასთან ყოფნა არსებითი მნიშვნელობისა იყო. არავითარი დიდაქტიკა და „ზოგადი“ დარიგება არ იცოდა. ახალგაზრდა მეცნიერი მუშაკის წვრთნა იყო მის სამეცნიერო ნაშრომებში შეტანილი შესწორებები, ზოგჯერ არსებითიც – რა თქმა უნდა, ამ შესწორებათა დასაბუთებით; და კიდევ უფრო მეტად მსჯელობა, რომელიც მოხსენების წაკითხვის შემდეგ იმართებოდა. თვით ჩუბინაშვილი ბოლოს ლაპარაკობდა, აჯამებდა მსჯელობას, აფასებდა ნაშრომს. ცხადია, მოსაწონს იწონებდა, შექებაც იცოდა (ყოველთვის დასაბუთებული), საერთოდ კი მაყარი და პირუთვნელი შემფასებელი იყო, ვისი ნაშრომიც არ უნდა შეფასებინა, ზოგჯერ დაუზოგავიც. ისეთი შემთხვევებიც მახსოვს, როცა თავისი მსჯავრის სიმკაცრეს ვერ მოზომავედ ხოლმე. ერთხელ, როდესაც სხდომა დამთავრდა, ვუთხარი კიდევ – უნდა გაითვალისწინოთ, როგორი ნონა და მნიშვნელობა აქვს თქვენს ყოველ სიტყვას, რომ მომხსენებელი მეტისმეტად არ დაითრგუნოს-მეთქი. მაგრამ, რა თქმა უნდა, შეუძლებელი იყო მისი მაყარი შეფასებაც კი ვისმეს სწყენოდა – არავის ხომ ეჭვი არასოდეს არ შეეპარებოდა, რომ ამ შეფასებებში რაიმე პირადული ერია, ისეთი, რაც საგნის არსისგან არ გამომდინარეობდა. აი ამ მსჯელობისა და აზრთა გაცვლა-გამოცე-

გიორგი ჩუბინაშვილი
(ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

ლისას ბევრი რამ პრინციპულად არსებითი ითქმოდა, როგორც კონკრეტული საკითხების შესახებ, ისე მეთოდოლოგიური თვალსაზრისითაც. სწორედ ასეთ მეცნიერულ დისკუსიებში იზრდებოდნენ და იწრებოდნენ ახალგაზრდა მეცელვარნი.

პირველ წლებში განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი ჰქონდა მსჯელობას ქართული მონუმენტური ფერწერის შესახებ: თუ არქიტექტურის კვლევის დარგში, ჩუბინაშვილის შრომების წყალობით, გზა გაკალული იყო და ამოცანას შეადგენდა შემდგომი ნაბიჯების გადადგმა ახალი ძეგლების, ანსამბლების, კომპლექსების, პერიოდების, თუნდაც ახალი პრობლემების „დასაპყრობად“, ფერწერის დარგში პრინციპული ხასიათის ნაბიჯები ახალა უნდა გადადგმულიყო: აქ ამოცანად ისახებოდა წმინდა იკონოგრაფიული კვლევის საღტისაგან თავის დაღწევა და სტილის ანალიზის „ათვისება“, მისი ევოლუციის ჩვენება. თვით ჩუბინაშვილს ფერწერის შესახებ ერთი ნაშრომი ჰქონდა – „დავით გარეჯის გამოქვაბული მონასტრები“, რომელიც მხოლოდ 1948 წელს გამოვიდა ცალკე წიგნად. ახლა ინსტიტუტში ბევრი თანამშრომელი მუშაობს ფერწერის შესწავლის დარგში, უკვე დამსახურებულნიც და სრულიად ახალგაზრდებიც. მაშინ კი ეს სიმძიმე ერთი ადამიანის მხრებს აწევებოდა – ეს იყო თინათინ ვირსალაძე, ამ საქმის პიონერი ჩვენს ინსტიტუტში, ამჟამად კი საყოველთაოდ აღიარებული ავტორიტეტი. დასაწყისში მას უმძიმდა, შემდეგ კი მისმა შრომებმა არსებითი როლი შეასრულა ძველი ქართული ფერწერის ისტორიის შესწავლის საქმეში.

ჩვენს ინსტიტუტს დიდხანს არ ეწერა მშვიდობიანი ცხოვრება. სამი თვეც არ იყო გასული მისი დაარსების დღიდან, ომი რომ დაიწყო. ინსტიტუტის თანამშრომელთაგან ფრონტზე, როგორც ვთქვი, სულ რამდენიმე კაცი გაიწვიეს და, მაღლობა ღმერთს, ყველა ცოცხალი დაბრუნდა. ინსტიტუტს კი, ისევე როგორც მთელ მეცნიერებათა აკადემიას, ომის წლებშიც არ შეუწელობია ინტენსიური საქმიანობა, მიუხედავად მძიმე პირობებისა. 1942 წლიდან ექსპედიციებიც განახლდა.

ომის დაწყებამდე ათიოდე დღით ადრე გაიმართა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების სესია, რომლის ერთი სხდომაც – 11 ივნისის საღამოს – ჩვენს სექტორს დაეთმო (ინსტიტუტის საკუთარი სესიების გამართვა ჩვენ მხოლოდ 1946 წლის იანვრიდან დაიწყო; მანამდის, ისევე როგორც ჰუმანიტარული დარგის სხვა ინსტიტუტები, ამგვარ საერთო სესიებში ვმონაწილეობდით). ჩვენთვის ეს ღირსსახსოვარი დღე იყო – ქართველ ხელოვნების ისტორიკოსთა სკოლის პირველი საჯარო გამოცემა: ანგარიშიც და გამოცემაც. სესია საქართველოს მუზეუმის აუდიტორიაში მოეწყო. თავმჯდომარეობდა გიორგი ახვლედიანი. ხალხი ბევრი მოგროვდა. აუდიტორია „საშინელი“ იყო – ის ადამიანები, რომელთა აზრიც ჩვენს მეცნიერული წრეების მსჯავრს გამოხატავდა.

1971. 2-4. 38

რენე შმერლინგი
(ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

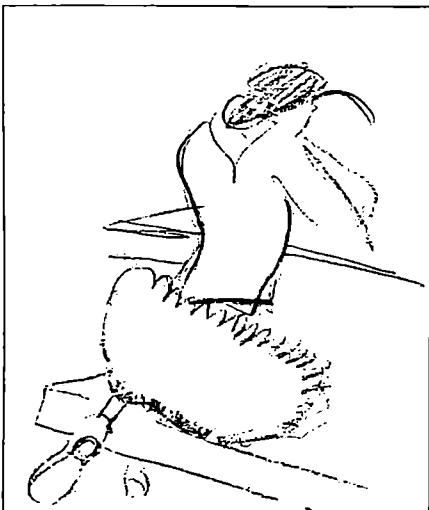
იმ წლებში ჩვენს სესიებს მარტო მონათესავე დარგთა სპეციალისტები – ისტორიკოსები, არქეოლოგები, ეთნოგრაფები, ფილოლოგები და ენათმეცნიერები – კი არ ესწრებოდნენ, არამედ სულ სხვა სპეციალობის წარმომადგენლებიც. კარგად მახსოვს, მაგალითად, როგორი ინტერესით ისმენდნენ ჩვენი თანამშრომლების მოხსენებებს ალექსანდრე ჯანელიძე, ლევან გოკიელი, ექიმები, ინჟინრები, იურისტები. ჩვენ ოთხი მოხსენება გვეკონდა – ლეო რჩეულიშვილის „ატენის მცირე გუმბათიანი ტაძარი“, რენე შმერლინგის „ხცისი“, ჩემი „ეხვევის ტაძარი დედა-ლეთისა“ და გიორგი ჩუბინაშვილის „ქართული ოქრომჭედლობის თავისებურების საკითხისათვის X და XI საუკუნეთა მიჯნაზე“. პირველი სამი მოხსენების (ე.ი. ახალგაზრდების მოხსენებების) შემდეგ საერთო კამათი გაიმართა – თუმცა ეს კამათი არც იყო – სიმონ ჯანაშიამ და შალვა ამირანაშვილმა თქვეს ორიოდე სიტყვა, შეგვაქეს, ძალიან ნასიამოვნები დაერჩითო, სხვებიც გვილოცავდნენ. ჩუბინაშვილმა მოხსენება თორმეტის ნახევარზე დაიწყო და თუმცა ელვის სისწრაფით კითხულობდა, მაინც მხოლოდ ღამის პირველ საათზე დაამთავრა. ამიტომ, მისი განხილვა გვეუფრალამოსთვის გადაიდო. იმ დღეს დიდად გახარებულები ვბრუნდებოდით შინ, რაკი ჩვენი დებიუტი წარმატებით დამთავრდა. სესიის შესახებ ცნობა ყველა გაზეთში დაიბეჭდა. ლეო იცინოდა, ჩვენი სახელი „ბერდანკასაით“ გავარდაო.

ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოში, გარდა თანამშრომლებისა (ჩუბინაშვილი – თავმჯდომარე, მე – მდივანი, ნიკოლოზ სვერიოვი, ლენკო მუსხელიშვილი, თინათინ ვირსალაძე, ლეო რჩეულიშვილი, რენე შმერლინგი), შემოდგომდნენ აგრეთვე სიმონ ჯანაშია და შალვა ამირანაშვილი. ერთი საკითხთაგანი, რომელიც საბჭომ განიხილა (შემოდგომაზე), ინსტიტუტის სამეცნიერო ორგანოს სახელწოდება იყო. მისი ამორჩევა ძალიან გაგვიძნელდა. „შრომები“ და „მოამბე“ ყველას მოეზრდა. რაიმე ორიგინალური გვინდოდა. ბევრგვარი წინადადება წარმოიშვა: „კამარა“, „ცადაქნილი“ (ეს სიტყვა პირველად გავიგონე სიმონ ჯანაშიასგან), „არამაზი“, „ბოლნისი“, „არილი“, „გვირგვინი“, „ხომლი“ და „ალაზანიც“ კი. ვერაფერი ვერ გადავწყვიტეთ. იმ დღეებში არნოლდ ჩიქობავა შემხვდა და შეეჩივლე ჩვენი გაჭირვება. მან მცირე ჩაფიქრების შემდეგ თავისთვის ჩაილაპარაკა: „არს გეორგიკა“. ეს ჩუბინაშვილს გადაეცემა და საკითხი იმ წუთშივე გადაწყდა: მას შემდეგ ჩვენი პერიოდული ორგანოს ტიტულსა და კონტრტიტულზე ასე წერია: „ქართული ხელოვნება“ და „Ars Georgica“. პირველი ტომი და კიდევ სიმონის გადღაზების შემდეგ, 1942 წელს გამოვიდა.

სიმონ ჯანაშია ჩვენი ინსტიტუტის ნამდვილი მეგობარი და მისთვის მზრუნველი იყო. უფრო მეტიც: ის, რომ ახლად დაარსებულ მეცნიერებათა აკადემიაში თავიდანვე ხელოვნების ისტორიის საკვლევ სამეცნიერო ცენტრიც შეიქმნა, უწყველად მისი დამსახურებაც იყო. მას დიდი გავლენა ჰქონდა, მის სიტყვას ყველა ინსტანცია უწევდა ანგარიშს. ამის წყალობით ბევრ კარგს საქმეს ჩაუყარა საფუძველი და გაუხსნა გზა. ამ ადამიანმა, რომელიც 47 წლისა გარდაიცვალა, ღრმა კვალი დატოვა, როგორც მეცნიერმა და, იქნებ კიდევ უფრო ღრმაც, როგორც საზოგადო მოღვაწემ, რომელსაც ბედმა არგუნა ქართულ საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სათავეში მდგარიყო თითქმის ათი წლის მანძილზე.

სიმონ ჯანაშიაზე უფრო ადრე, 1942 წლის ზაფხულში, სულ ახალგაზრდა, 42 წლისა გარდაიცვალა ლევან მუსხელიშვილი (ახლობლებისთვის – „ლენკო“). ტუბერკულოზი სჭირდა. მაშინ ჯერ კიდევ არ არსებობდა ის წამლები, რომლებიც სულ მალე შემოვიდა ხმარებაში, ცხოვრების პირობები კი 42 წელს განსაკუთრებით მძიმე იყო. ჩვენს ინსტიტუტში, სადაც იგი, როგორც უკვე ითქვა, მატერიალური კულტურის განყოფილებას განაგებდა, მან მხოლოდ ერთი წელიწადი იმუშავა და მე მასთან პირადი დაახლოება ვერც მოვასწარი. მაგრამ ის ერთი წელნადი სრულიად საკმარისი იყო, რომ დამეფასებინა

მისი ზნეობრივი სისპეტაკე, საქმისთვის თავდადება და ძალიან მაღალი კვალიფიკაცია. მან მოასწრო ბევრი რამ გაეკეთებინა შუა საუკუნეების ქართული ნივთიერი კულტურის ძეგლთა არქეოლოგიური შესწავლისათვის (გათხრები დანისში, ბოლნისში – სადაც აღმოჩნდა სამშენებლო წარწერა, გუდარეხის ნამონასტრალში). მან დაადგინა საბოლოოდ სვეტიცხოვლის აშენების თარიღი (1010-1029 წლები) და მისი ზუროთმოდერის სახელი – არსუკისძე (ნაცვლად არსაკისძისა, როგორც მანამდის იყო მიჩნეული), მანვე დაადგინა, ცნობილი წარწერის ახლებური ინტერპრეტაციით, სამშვილდეს სიონის თარიღიც – VIII საუკუნე (მანამდის ბროსე XIV საუკუნეს მიაკუთვნებდა, ე. თაყაიშვილი – მეათესე), რაც სავსებით ეთანხმება თვით ძეგლის ზუროთმოდერულ ხასიათს; გამოსცა ძველი ტექსტები, რომლებიც შეიცავს მნიშვნელოვან ტერმინებსა და ცნობებს მშენებლობის შესახებ ("ვაჰანის ქვაბთა განგება", "ტბელი აბუსერისძის თხზულება ბოლოკ-ბასილის მშენებლობაზე),

თინათინ ვირსალაძე
(ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

გავრცელების საქმეში. დედა რენეს ნახევრად ფრანგი ჰყავდა. თვითონ თბილისში იყო დაბადებული და გაზრდილი, მთლიანად და სავსებით თბილისთან, საქართველოსთან, უპირველეს ყოვლისა, ქართულ ხელოვნებასთან იყო დაკავშირებული. ქართული თავისუფლად ესმოდა, ლაპარაკობდა კიდევ, ძველი ქართული პალეოგრაფია ხომ იცოდა და იცოდა – ეს მისი სპეციალობა იყო.

ცხოვრობდა სასამართლოს ქუჩის დასაწყისში, მთავრობის სახლის პირდაპირ. არ გათხოვილა. მამამისს მე პირადად არ ვიცნობდი, დედას კი მოვუსწარი – ის და რენე ერთად ცხოვრობდნენ. დამახასიათებელი გარეგნობა ჰქონდა: თხელი იყო, ვიწრო მხრე-

გამოაქვეყნა „არქეოლოგიური ექსკურსიები მაშავრის ხეობაში“, რომელშიაც ბევრი მანამდის უცნობი ზუროთმოდერული ძეგლია განხილული, რაც ძალიან თვალსაჩინო წვლილია ჩვენი ეროვნული ზუროთმოდერების კვლევის საქმეში (ეს კი მხოლოდ ერთი მხარე იყო მისი მოღვაწეობისა. ისიც ცნობილია, რომ ინსტიტუტის დაარსებამდე, რუსთაველის მუზეუმში, ლენკო ნამდვილი მარჯვენა ხელი იყო ივანე ჯავახიშვილისა, რომელსაც იგი დასაკუთრებით უყვარდა).

თვით ჩვენი ინსტიტუტის დამფუძნებელ თანამშრომელთან, ლენკო მუსხელიშვილის შემდეგ, ყველაზე ადრე დაგვმორდა რენე შმერლინგი, რომელთანაც მხარდამხარ მეოთხედ საუკუნეზე მეტი ვიმუშავეთ. მამამისი ცნობილი მხატვარი – კარიკატურისტი ოსკარ შმერლინგი (ო. შლინგი) იყო, რევოლუციამდელი თბილისური პრესის აქტიური თანამშრომელი, ძველი თბილისის ტიპების მთელი ნახატი გარელების შემქმნელი, პედაგოგი, რომელმაც გარკვეული წვლილი შეიტანა თბილისში სამხატვრო განათლების

ბიანი, ძალიან გამხდარი, ბეჭებში საგრძნობლად მოხრილი, ქერა, ძალიან ღია ფერის თვალებით. ჩემზე ბევრად უფროსი იყო (1901-ში დაიბადა), მაგრამ ეს განსხვავება არასოდეს არ მიგრძნვია. ხელოვნების ისტორიამ ჯერ კიდევ სტუდენტობის წლებში გაიტაცა, როცა სამხატვრო აკადემიაში გრაფიკის ფაკულტეტზე სწავლობდა. ესწრაფოდა არქიტექტურის ფაკულტეტის ლექციებსაც. იმ დროიდან მოყოლებული გარდაცვალებამდე გიორგი ჩუბინაშვილის ერთგული თანამშრომელი იყო, ილია აბულაძისა არ იყოს, ესეც თავისი საქმის ფანატიკოსი, ღოწმად იმ განსხვავებით, რომ ეს არ უშლიდა მის ინტერესებს ლიტერატურისა და სხვა ხელოვნებათა სფეროშიაც. როგორც გრაფიკოსი – ვირტუოზული ტექნიკა ჰქონდა, მასავით არავის შეეძლო ქართული ხუროთმოძღვრული ჩუქურთმის გრაფიკულად გადმოცემა; როგორც ხელოვნების ისტორიკოსს – ფართო ერუდიცია. მისი კვლევის საგანი ორი იყო – შუა საუკუნეთა ქართული ხუროთმოძღვრება, უპირატესად ხუროთმოძღვრული დეკორი, და ძველი ქართული ხელნაწერების მორთულობა. როგორც ერთი, ისე მეორე დარგში მან კაპიტალური ნაშრომები დაგვიტოვა

თინათინ ვირსალაძე
(ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

(დიდი მონოგრაფია ქართული კანკელების შესახებ, ორტომიანი გამოკვლევა „ქართული ხელნაწერი წიგნის მხატვრული გაფორმება IX-XI საუკუნეებში“, რომელიც მისი სიკვდილის შემდეგ გამოქვეყნდა, ნარკვევები სამთავროს, ხცისის და სხვა ძეგლთა შესახებ. გზისმკვლელები თბილისის მიდამოებისა და საქართველოს სამხედრო გზის ძეგლთა შესახებ – ეს ორი უკანასკნელი თანავატორებთან ერთად), ზოგი მათგან – ფუძემდებლური მნიშვნელობისა. თითქმის მთელი საქართველო ჰქონდა მოვლილი, დაუღალავი მოსიარულე იყო, უამრავი ძეგლი ნახა, ყოველი მათგანის დანვრილებით აღწერა და მშვენიერი ჩანახატები შექმნიდა უბის წიგნაკებში, რომლებიც, სწორედ ამიტომ, ძირფას ფაქტობრივ მასალას შეიცავს. წერდა მიკროსკოპულად წვრილი, სრულიად თანაბარი და უცვლელი ხელით. გატაცებით უყვარდა ჩვენი ქვეყნის ბუნება და ცხოველთა სამყარო – ჩიტები, კატები, რომლებიც დიდი რაოდენობით ბუდობდნენ მის ბინაში.

რჩენს ყოფნა ძალიან აჩნდა ინსტიტუტს, გარკვეულ გავლენასაც ახდენდა მის საქმიანობაზე. თავისი ღრმა ცოდნისა და იშვიათი ნიჭიერების წყალობით მას დიდი სარგებლობა მოჰქონდა კოლეგებისთვისაც და, მით უფრო, ახალგაზრდებისთვის – როცა ინსტიტუტში ასპირანტები გაჩნდნენ.

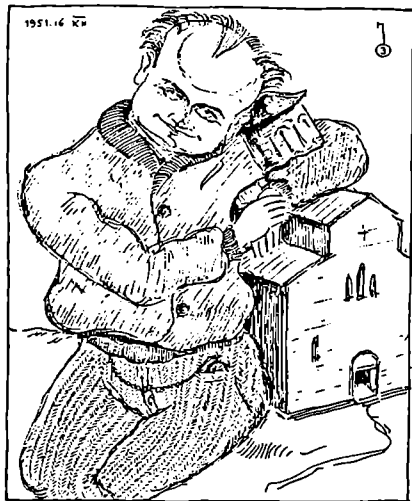
მაგონდება ერთი ზაფხულის დღე ომის პირველ წელს, როცა ინსტიტუტის ოთახში სამნი ვიყავით – ლეო, რენე და მე.... ბუნებრივია, მაშინ საერთოდაც მძიმე განცდა გვქონდა, ზოგჯერ კი განცდები ძალიან გვიმძაფრდებოდა.... იმ დღეს ჩვენი ფიქრები ომზე იყო, მის უაზრობაზე.... და რენე ამბობდა:

– ნეტა ვიცოდე, რისთვის არის გაჩენილი ომი! ადამიანები ხომ ერთმანეთისთვის

ახლობლები არიან, ძნელი წაროსადგენიც კი არის, ისეთი ახლობლები! აი, ვინმე ჩვენი ტოლი ინგლისელი ან ფრანგი რომ დასვთ ჩვენ გვერდით, ხომ შეიძლება ისინი ჩვენ განუყრელ მეგობრებად იქცენ! არ შეიძლება ჩვენ დავიხოცოთ, უნდა ვიცოცხლოთ, უნდა ვიცოცხლოთ! Я страшно, я безумно люблю жизнь!

და მერე ოცნება დავინყებთ.

რა გულდასაწყვეტია, რომ ასევე, როგორც უდროოდ წასულს, უნდა ვიგონებდეთ შაქრო მასისურაძეს, რომელმაც მეოთხედ საუკუნეზე მეტხანს (1944-დან 1971-ის იანვრამდე, გარდაცვალებამდე) იმუშავა ჩვენს ინსტიტუტში და მისი ერთი უერთგულესი მუშაკთაგანი იყო. შაქრომ სამხატვრო აკადემიის კერამიკის ფაკულტეტი დაამთავრა. ოცდაათიან წლებში, როცა ივანე ჯავახიშვილის მეთაურობით რუსთაველის საიუბილეოდ სამზადისი

ლევან რჩეულშვილი
(ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

შაქრო ჯმუხი კაცი იყო, ფიზიკურად არაჩვეულებრივად ძლიერი, თავისი საქმის დიდი ენთუზიასტი, პრაქტიკული ალღოს მქონე და ყველაფერში დახელოვნებული. ყველაფერი გამოუდიოდა ხელიდან, რაც ჩემზე განსაკუთრებულ შთაბეჭდილებას ახდენდა, რაკი ამ მხრივ მე მასთან სრულ კონტრასტს წარმოვადგენდი. დიდი მშრომელი კაციც იყო, დღე და ღამე შეეძლო გაესწორებინა მუშაობაში. შაქროს რომ ვუყურებდი, მით უფრო, როცა წინსაფარაფრებული, ხელში სამუშაო იარაღით თავის დაზვასთან ან ღუმელთან იდგა, ასე მეგონა, რომ მას, როგორც შუა საუკუნეების ან რენესანსის ოსტატებს, თავისი ბო-ტეგა უნდა ჰქონოდა, სადაც შეგირდებით გარშემორტყმული, ხელებდაკაპონებული იმ-უშავებდა და იმუშავებდა თავდავინყებით. იმავე დროს შაქრო ოჯახის ერთგული, თავისი მეუღლის, ჩვენივე თანამშრომლის ორინე ჯაფარიძის ნამდვილი მეგობარი, ამხანაგების მოყვარული, გულითადი, ტექპერამენტური და მღელვარე ადამიანი იყო. მისმა ნაადრევ-

დაიწყო, იგი არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებაში ჩაება და ამ საქმესაც ისევე გულმზურვალედ, გატაცებით ეკიდებოდა, როგორც ყოველ სხვა საქმეს. ი. ჯავახიშვილთან, ლ. მუსხ-ელიშვილთან, მერე გ. ჩუბინაშვილთან თან-ამშრომლობამ, რა თქმა უნდა, დიდი კვალი დააჩნია შაქროს ჩამოყალიბებას. როგორც მკვლევარი, ის იყო პიონერი შუა საუკუნე-ბის ქართული კერამიკის ტექნოლოგიის შეს-ნავლისა. როგორც შემოქმედი, თავისი ძირე-ბით დაკავშირებული იყო ქართულ ფოლკ-ლორთან, ხალხურ ზღაპრებთან, რომელთა მოქმედი პირები მისი მთავარი პერსონაჟებიც იყვნენ. ჩვენმა კერამიკამ შემდეგ სულ სხვა გზით დაიწყო განვითარება და შაქრო, თავი-სი თემატიკითა და ნაწარმოებთა ხასიათით, მიმდევართა გარეშე, განმარტოებული დარჩა. მით უფრო საყურადღებო და დასაფასებელია ის, რაც მან თანამედროვე ქართულ კერამი-კას შესძინა, იგი საერთოდ დიდი სიყვარუ-ლით ეკიდებოდა ქართულ ხალხურ ხელოვნე-ბას, ბოლო წლებში სწავლობდა ქართულ ქსოვილებს, ხალიჩებს, ხალხურ ჩუქურთმას.

მა და სრულიად მოულოდნელმა სიკვდილმა (ყველაზე უფრო ჯანმრთელი ჩანდა ჩვენ შორის) ძალიან დაგვაღონა. ინსტიტუტში მისი საქმის გამგრძელებელიც ჯერჯერობით არავინ გამოჩნდა, მენანება, რომ მისი საქმე ასე შუაგზაზე შეფერხდა.

1941 წელს, ბუნებრივია, ექსპედიციები არ შემდგარა.

ზამთარში ძნელი იყო ინსტიტუტის გათბობა. ყველანი ერთ ოთახში ვიყავით თავმოყრილნი ხან შუაში დადგმული ერთადერთი რკინის ღუმელის (სანვავად ნახერხი გვეკონდა), ხან კედლის ღუმელის იმედით. თუ ოთახი ასე თუ ისე გათბობდა, ჩვენ-ჩვენს მაგიდებს ვუსხედით და მაინც ვმუშაობდით, თუ არადა იმ ღუმელს შემოვუსხდებოდით სულის მოსაბრუნებლად. ხშირად იყვნენ ხოლმე ჩვენთან „გარეშე“ პირებიც, ჩვენი მეგობრები – ცნობილი არქეოლოგი მიხეილ ივანშენკო (სარა ბარნაველის სტუმარი), მხატვარი მაქს ლარიბჯანიანი (რენეს ამხანაგი აკადემიიდან და მისი სტუმარი), ნუმიზმატი დავით კაპანაძე, ჩემი გოგი ლომთათიძე, გიორგი ტყემლაშვილი;

ხშირად შემოგვივილიდა იროდიონ სონღულაშვილი. მართალია, ჩვენს ინსტიტუტში არ მსახურობდა, მაგრამ ჩვენთან იჯდა და მეცადინეობდა ნაპო ზაქარაია.... თუკი თავისუფალი იყო, ღუმელს არ შორდებოდა ბულალტერი ვანო შაფაქიძე – მობუზული იდგა, ხელები ცეცხლისკენ ჰქონდა მიშვერილი, პალტოს საყელო ანეული.... ვანო მარტოხელა კაცი იყო, კრისტალურად პატიოსანი, ნერვული, მყვირალი, ზოგჯერ ისტიერიული, თავის საქმეში ყოველგვარ დასაშვებ ელასტიკურობასაც მოკლებული, მაგრამ საქმის დიდი ერთგული, გულწრფელი პატრიოტი... ხანდახან შევეჯახებოდით ხოლმე, მაგრამ ყველას გვიყვარდა. ღუმელთან ან ევროპის რუკასთან შეეძლო მთელი საათი მდგარიყო გაუნძრევლად. მისი კიდევ ერთი საყვარელი „პოზიცია“ ასეთი იყო: თავის მაგიდას უჯდა, უჯრა გამოწეული ჰქონდა და კითხულობდა რატომღაც იმ უჯრაში ჩადებულ ნიგნს. ხანდახან თავისთვის ლაპარაკი იცოდა. ერთხელ შევესწარი, როცა ენციკლოპედია ჰქონდა გადაშლილი, ჩერჩილის ბიოგრაფიას კითხულობდა და ხმამაღლა ამბობდა:

– უყურე შენ! მე ოთხმოცი წლის მეგონა და აი არ ყოფილა თლა ბებერი! – უცებ გაჰყრა-გამოჰყრა „ჩითქზე“, რომელიც იქვე ედო, და დაასკვნა: – ტისიაჟ დევიაოტ სოროკ ადინ, დღოლო ტისიაჟ ვასეშსოტ სემდესიატ ჩეტირე, იტავო შეზდესიატ სემ ლეტ! (პროფესიის დაღის კიდევ ერთი მაგალითი მახსოვს ჩემივე ინსტიტუტიდან: მე დამიკრიკი არშაკა, რომელიც მანამდის რუსთაველის მუზეუმში, ადრე კი სასამართლოში მუშაობდა შიკრიკადვე, და ამ საქმეში უკვე ნახევარ საუკუნეზე მეტი სტაჟი ჰქონდა, ერთხელ რალცაზე ვლაპარაკობდით და სიტყვა ივანე ჯავახიშვილზე ჩამოვარდა, არშაკამ თქვა:

– ძან კაი კაცი იყო ჯავახიშვილი, დიდი საღამ-ქალამის კაცი.... ყოველ თვე ჯამა-

სარა ბარნაველი
(ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

გირი ამქონდა იმასთან... – მერე შეჩერდა და თითქოს საზვიმოდ დაუმატა: – ნიკალავესკი³ შეზღუდესტეს! – როგორც ჩანს, მისთვის ადამიანისა და მისი მისამართის ცნებები უკვე ერთმანეთს ემთხვეოდა.

ომმა ყველას ბევრი მწუხარება მოუტანა. დროდადრო ვგებულობდით ხან ერთი ნაც-ნობისა და მეგობრის ან ნათესავის დალუპვის ამბავს, ხან მეორისას. სხვაც ბევრი იყო სამწუხარო და საზრუნავი. დიდი გაჭირვება გადავიტანეთ, როცა ჩვენს კორპუსში ლენ-ინგრადიდან ევაკუირებული სახელოსნო სასწავლებელი შეასახლეს, ჩვენ კი რუსთაველ-ის პროსპექტის კორპუსში მოგვიხდა გადაბარება, არა მარტო ინსტიტუტის ნივთებით, არამედ ძველი ქართული ზურთომოდვრების გამოფენის ექსპონატებითაც – გამოფენა მომზადებული იყო გასასხნელად. მაგრამ მუშაობა გეშველოდა, თანაც ახალგაზრდები ვიყავით და რაიმე კომპენსაცია გეჭირდებოდა, გეჭირდებოდა სიხარული, მზიარულება. ხანდახან ავინწყვდით ხოლმე და სამსახურის დრო რომ გათავდებოდა, დავინწყვდით სახუმარო ცეკვას, რაღაცას მაზურკის მსგავსს, რომელშიაც თითქმის ყველანი მონაწილეობდნენ, თვით დინჯი, მეტისმეტად მოკრძალებული სარა ბარნაველი და ვანო შაფაქიძეც კი. მაგრამ ეს, რა თქმა უნდა, ხანმოკლე და იშვიათი ეპიზოდები იყო. უფრო სტაბილური ხასიათი ჰქონდა ჩემს კარიკატურებს, რომელთაც მაშინ ძალიან ინტენსიურად ვხატავდი – ხან კრებებზე, ნატურიდან, ხან მესხიერებით, ზეპირად, კარიკატურები პორტრეტული იყო, უმეტესად კი – სცენები ჩვენი სექტორის (შემდეგ ინსტიტუტის) ცხოვრებიდან. მე მგონი, დაუხატავი არ დამრჩენია არც ერთი აკადემიკოსი, არავინ, ვინც კი ჩვენთან შემოიხედავდა, ჩვენი მეზობლებიც – მუზეუმის თანამშრომლები (უფრო გვიან, წლების განმავლობაში, მათ მიგმატნენ მწერლები, არქიტექტორები, სხვებიც). ჩემი მთავარი და ყველაზე ხშირი ობიექტები იყვნენ ლეო რჩეულიშვილი და თინა ვირსალაძე.

მთავარი, ცხადია, მაინც ის იყო, რომ ჩვენი სექტორი ახერხებდა ინტენსიურ მუშაობას. ჩუბინაშვილი გვიკითხავდა თავის ნარკვევებს ქართული სიძველეების შესწავლის ისტორიის შესახებ, თანამშრომლებიც კითხულობდნენ მოხსენებებს სექტორის სხდომებსა და აკადემიის სესიებზე. მოხსენებებს ყოველთვის ბევრი ხალხი ესწრებოდა, ინტერესით ისმენდნენ, იყო კამათიც – აშკარად იგრნობოდა და თვალნათლივ ჩანდა, რომ ჩვენი ხელოვნება გზას იკაფავდა ჩვენს საზოგადოებაში. რენე შვერლინგმა 1942 წელს დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია „სამთავრო – XI საუკუნის ძეგლი“, ლეო რჩეულიშვილმა 1943 წელს – „თილის ტაძარი“ (დავით აღმაშენებლის ასულმა, შარვანის დედოფალმა თამარმა ააშენა 1152 წელს).

ყველაზე ღირშესანიშნავი მოვლენა ჩვენთვის მაშინ მაინც ინსტიტუტის შრომების („ქართული ხელოვნება – „Ars Georgica“) პირველი ტომის გამოსვლა იყო 1942 წელს. მაისის დასაწყისში სასიხანაო ცალი მივიღეთ, 11 ივნისს კი ნიგნი ბაზარხედაც გამოვიდა.

სექტორის ამ პირველმა „ოპუსმა“ ინტერესი გამოიწვია – საზოგადოებამ იგი კარგად მიიღო. ნიგნის გამოსვლის მეორე დღეს შემხვდა არნოლდ ჩიქობავა, რომელსაც არასოდეს არ რჩებოდა უყურადღებოდ არაფერი, რაც ჩვენი კულტურის სფეროში ხდებოდა, ჩვენს მუშაობას კი განსაკუთრებული გულისყურითა და სიმპათიით ეკიდებოდა. ალტაცებით მელაპარაკა ჩვენი „არსის“ შესახებ: ამ ბოლო დროს ისეთი არაფერი არ მომხდარა, რაც შეიძლება ამ ნიგნს შეედაროს თავისი მნიშვნელობით ქართული კულტურისთვის.... ეს ნიგნი დროშასავით წაგვიძვება წინო... დღეს „ქართული ხელოვნების“ პირველი ტომი (სხვა ტომებიც) უკვე ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენს.

3 საბჭოთა დროს კალინინის, ახლა ივ. ჯავახიშვილის ქუჩა

ნიკოლოზ ჩუბინაშვილი
(ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

თავმჯდომარე (ახალგაზრდა, გამჭრიახი კაცი) ძალიან დაგვეხმარა, ძეგლის მახლობლად დაგვაბინავა ორ სახლში.

რა თქმა უნდა, საყოფაცხოვრებო პირობები ექსპედიციის დროს სახარბიელო არ იყო, უფრო სწორად – საკვების მოპოვება გვიძნელდებოდა. მე, როგორც ექსპედიციის ადმინისტრატორს, ხშირად მიხდებოდა სამეურნეო „ლაშქრობის“ მოწყობა – ხან სოფლის საბჭოში, ხან რაიონის ცენტრშიაც.

ომის დამთავრება დიდი ბედნიერება იყო. შინ და გარეთ, ქუჩაში, მოედნებზე, ყველგან სტიქიურად გამოიხატებოდა სიხარული. თეატრალურ ინსტიტუტში არაჩვეულებრივად მხიარული პანკეტი მოეწყო, ინსტიტუტშიაც პატარა ზეიმი გაემართეთ, „მეტეხის“, ვარძიის მუზეუმის და საქართველოს მუზეუმის თანამშრომლებიც შემოგვიერთდნენ.

რა თქმა უნდა, ომის დამთავრების შემდეგ თანდათან, მაგრამ განუზრელად უმჯობესდებოდა, ცხოვრების პირობებთან ერთად, სამეცნიერო მუშაობის ორგანიზაცია. შესაძლებლობა მოგვეცა უფრო ფართოდ და სისტემაურად მოგვეწყო ექსპედიციები საქართველოს სხვა-დასხვა კუთხეში; მძიმედ, მაგრამ მაინც დაეტყო უკეთესობა საგამომცემლო საქმეს. 1948 წელს, ექვსი წლის ინტერვალის შემდეგ, გამოვიდა ჩვენი „ქართული ხელოვნების“ II ტომი, 1950-ში – მესამეც. რამდენიმე წლის მანძილზე ჩვენი სამეცნიერო ლიტერატურა გამდიდრდა გიორგი ჩუბინაშვილის ფუძემდებელი მონოგრაფიებით, რომლებიც მანამდე ათეული წლობით იდო უძრავად – არა მარტო მათი გამოცემის ტექნიკური სიმძნელების

ომის წლებში მოწყობილი ექსპედიციებიდან მკაფიოდ აღმებეჭდა მეხსიერებაში: ერთი, 1943 წლის აგვისტო-სექტემბერში, ხობის ექსპედიცია, მეორე, 1944 წლის აგვისტოში – დმანისისა.

ხობის ექსპედიციაში ვმონაწილეობდით ნიკოლოზ სევეროვი, რენე შმერლინგი, ვახტანგ ცინცაძე, ლეო რჩეულიშვილი, თინა ვირსალაძე, ფოტოგრაფი ჟორა ბარტიშევსკი, რომელმაც კარგა ხანს იმუშავა ჩვენს ინსტიტუტში, და მე.

ბევრი გაჭირვება გადაგვხდა, განსაცდელიც კი: მატარებლით მგზავრობა მაშინ ძნელი (ზოგჯერ საშიშიც) იყო – ვის არ შეხედებოდი ვაგონებში. იქიდან თბილისს რომ ვბრუნდებოდით, სადგურ ხეთაში უნდა დავხვედროდით მატარებელს. არც დაპირებული მანქანა გამოგვიგზავნეს, არც ბილეთები გვექონდა. ჩვენი ბარგიანად ძლივს შევახტით ვაგონებს და ერთხანს საფეხურებზე ვეკიდეთ. იქ, ადგილობრივ, გადაადგილებაც გაგვიჭირდა – ხობის სადგურიდან სოფელ ნოვჩევამდე (სადაც მონასტერი მდებარეობს) რამდენიმე კილომეტრია და ბარგის გადაზიდვისთვის აუცილებელი იყო, სხვა თუ არაფერი, ურემი მაინც, სოფლის საბჭოს

გამო. მისი ზოგი წიგნის, კერძოდ, „ჯვარის ტიპის ძველებსა“, გამოცემას აქტიურად ეწინააღმდეგებოდნენ პირები, რომელთაც არ სურდათ, რომ ამ შესანიშნავ გამოკვლევას მზის სინათლე ეხილა: ჩუბინაშვილი უდრეკი კაცი იყო, დაუფარავად და მოუმიდებლად გამოთქვამდა თავის აზრებსა და შეფასებებს – ეს კი იმ პირებს თვალში არ მოსდიოდათ. წიგნი მაინც გამოვიდა 1948 წელს; იმავე წელს გამოქვეყნდა „დავით გარეჯის გამოკვებული მონასტრები“, რომელშიც წარმოდგენილია შუა საუკუნეთა საქართველოს ამ უმნიშვნელოვანესი კულტურული კერის მთელი ისტორიული თავგადასავალი, მისი არქიტექტურისა და თავისებური კედლის მხატვრობის ანალიზი; ორმოცდაათიან წლებში – ჯერ მონუმენტური ალბომი „ქართული ოქრომჭედლობა“ ხუთენოვანი მოკლე შესავალი ტექსტით, შემდეგ კი დიდი გამოკვლევა ამავე თემაზე. ორივე ეს წიგნი, რომელთაც დააფუძნეს ჩვენი ეროვნული ხელოვნების უმნიშვნელოვანესი დარგის ისტორია, დაიბეჭდა გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში – ფერადი ილუსტრაციებით არ არის, მაგრამ ტაბულების ხარისხი მაღალია, თანაც, ბევრი ნივთი ნატურალური ზომით არის რეპროდუცირებული (გამოცემის ძნელ საქმეს უძღვებოდა ვახტანგ ცინცაძე).

ამ ნაშრომებს დიდი რეზონანსი ჰქონდა. ევროპელი და საბჭოთა სპეციალისტების დიდი უმეტესობისთვის ქართული ოქრომჭედლობა „აღმოჩენა“ იყო. მათ შორეული წარმოდგენაც კი არ ჰქონდათ, რა სიმდიდრე ინახებოდა ჩვენს მუზეუმში, რა მაღალი იყო ხელოვნების ამ დარგის მხატვრული დონე საქართველოში.

მაგრამ ომის მომდევნო ხანებში ჩვენ სხვაგვარი „მოღვაწეობაც“ მოგვიხდა, სხვაგვარი საზრუნავიც გავიჩინა. იმ წლებში განსაკუთრებით ხშირი იყო სხვადასხვა კამპანია იდეოლოგიურ ფორმებზე, მაგალითად ფორმალიზმის წინააღმდეგ ხელოვნებაში და კოსმოპოლიტიზმის წინააღმდეგ. იყო სხვებიც. ამ კამპანიებს, თუნდაც ფორმალიზმის წინააღმდეგ მიმართულს, უშუალო საბაზად ჰქონდა კონკრეტული ფაქტები, გარკვეულ პირთა ესა თუ ის ნაწარმოები, რომელიც მიუღებლად იყო მიჩნეული. კონკრეტულ მაგალითებს თან მოჰყვებოდა „განზოგადება“ და სწორედ ეს „განზოგადება“ ქმნიდა ფართო ასპარეზს ყოველგვარი გადაჭარბებისა და დამახინჯებისთვის. მაშინდელი ვინრო, დოგმატური გაგება დაგმოიღი იქნა (ეს ადრე თუ გვიან გარდუვალად უნდა მომხდარიყო), რაც მაშინ ფორმალიზმად ცხადდებოდა, დღეს აღარ არის მიჩნეული ფორმალიზმად; ბევრ ხელოვანს, მაშინ შერისხულს, დრომ თავისი ღირსეული ადგილი მიუჩინა. საკმარისია გავიხსენოთ პროკოფიევი და შოსტაკოვიჩი, გუდიაშვილი და დავით კაკაბაძე. ისიც ცხადია, რომ კოსმოპოლიტიზმის წინააღმდეგ მიმართული კამპანიის დროს ბევრი უდანაშაულო, პატიოსანი მუშაკი დაზარალდა. მაგრამ ეს ჩვენ ახლა ვიცით. მაშინ კი ამის გარჩევა და განკითხვა

რუსულან მეფისაშვილი
(ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

ვახტანგ ცინცაძე (ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

არ არსებობდა. პირიქით, სავალდებულოდ იყო მიჩნეული ყველგან („ადგილებზე“) აღმოჩენილ და „გამომემღვანელებინათ“ „ფორმალისტებისა“ და „კოსმოპოლიტების“ სავალდებულო რაოდენობა, მიუხედავად იმისა, ისინი სინამდვილეში არსებობდნენ თუ არა. გეგმა უნდა შეესრულებინათ.

ყველაზე უარესი ის იყო, რომ ხელში იარაღი ეძლეოდა ბევრ უღირსსა და უმეცარს, რომ პირადი ანგარიში ესწორებინათ და საკუთარი კარიერა ეკეთებინათ. გასაქანი ეძლეოდა ბევრ, პროფესიულად არაფრის მცოდნეს, რომელსაც რატომღაც დაჩემებული ჰქონდა იდეოლოგიური სინჰნდის გუშაგის უფლებები და თავი გამოცხადებული ჰყავდა მარქსისტად (რა თქმა უნდა, არა ნამდვილი რწმენით, რადგანაც იმათ არავითარი რწმენა არ შეიძლებოდა ჰქონოდათ, არამედ იმისათვის, რომ თავისი საზოგადოებრივი მდგომარეობა განემტკიცებინათ). არავითარი პოზიტიური ღირებულება იმათ ნანერ-ნალაპარაკევე არ გააჩნდა და ახლა არც აღარავის ახსოვს, თუმცა მას შემდეგ მხოლოდ ოცდაათ წელზე ცოტა მეტი გავიდა; მაგრამ ისინი მუდამ ბრალმდებლების როლში გამოდიოდნენ – ეს ბევრად უფრო ადვილი და მომგებიანი იყო. დაგაბრალდნენ, არა ხარ რეალისტიო, არა ხარ მარქსისტიო, და იმათ კი არავინ სთხოვდა ბრალდების დასაბუთებას – შენ უნდა გემართლებინა თავი. შეეძლოთ დაებრალბინათ რაც მოეპრიანებოდათ. ერთი და იგივე

ზაქარია მაისურაძე
(ვახტანგ ზერიძის ნახატი).

დემიაში, ვითარცა აკადემიის დირექტორი, ყვიროდა ხელების ქნევით: – ვისთვის წერდა ჩუბინაშვილი წიგნებს გერმანულ ენაზეო! მეორემ, რომელიც მონაწილეობდა დისკუსიაში, ჩვენი წინააღმდეგ მიმართული ერთი საგანგებო წერილის შემდეგ ჩვენსაც ინსტიტუტში რომ გაემართეთ, ვერ მოასწრო თავისი სიტყვის ნაკითხვა (სადაღაც მიემგზავრებოდა) და სხვას დაუტოვა შემდეგ სხდომაზე გამოსაქვეყნებლად. ეტყობა, ვეღარ მოიფიქრა გადაეთვალიერებინა მაინც თავისი გადაბეჭდილი ტექსტი, რომელშიაც აღმოვაჩინეთ ასეთი ადგილები (წინასწარ დაბეჭდილი, მაგრამ ჯერ კიდევ ნაუკითხავი!): – მართალია, ინსტიტუტის თანამშრომლები მიშლიან ლაპარაკს, მაგრამ მე მაინც ვიტყვი ჩემს სათქმელსო....

იმათთვის რისამე შესენა და დამტკიცება ტყუილი იმედი იქნებოდა და ამას არც არავინ მოელოდა ორი მიზეზის გამო: იმიტომ, რომ სრულიად არ აინტერესებდათ ჭეშმარიტების დადგენა, აზრი წინასწარვე ჰქონდათ შემუშავებული, მიზანი კი ერთი იყო – ჩვენი განადგურება; იმიტომ, რომ სრული პროფესიული უმეცრების გამო მათ არ შეეძლოთ ელემენტარული რამ გაეგოთ. ხელოვნების ნაწარმოების პროფესიული ანაზილი, რომელშიაც ნახსენები იქნებოდა პროპორციები, კოლორიტი, შესრულების მანერა, ტექნიკა – დანაშაულად ცხადდებოდა. ეს ყველაფერი მათი გაგებით ფორმალიზმი იყო. ერთი-ერთ კრებაზე, როცა ერთი ორატორი ამგვარი ბრალდებით გამოდიოდა, არნოლდ ჩიქობავა, რომელიც თავისი აზრის გამოთქმისას უკან არასოდეს არ დაიხევდა, წამოდგა და წარმოთქვა ერთადერთი წინადადება – ნამდვილი რეზიუმე ამ ბრალმდებლების მოქმედებისა: – აქ ერთმანეთში ურევენ ფორმალიზმსა და ფორმის ანალიზსო.

აღმაინი ერთსა და იმავე დროს შეეძლოთ კოსმოპოლიტიდაც გამოეცხადებინათ და ნაციონალისტადაც.

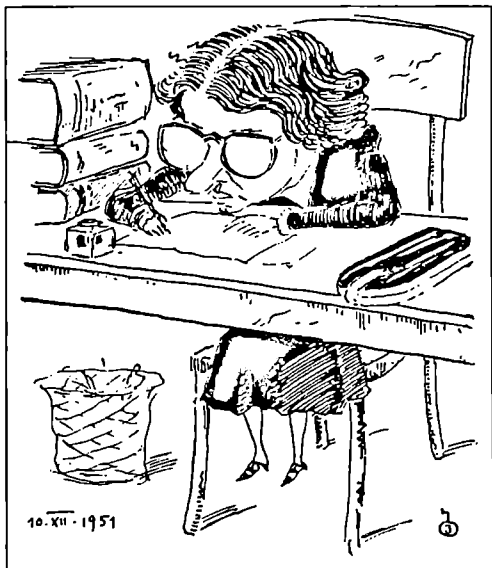
ასეთი „კამპანიები“ დაიწყო ლიტერატურის, მუსიკის, თეატრის დარგში, დაიწყო, რა თქმა უნდა, სახვითი ხელოვნებისა და ხუროთმოძღვრების დარგშიც. უმაღლეს სკოლებში, შემოქმედების ორგანიზაციებში იმართებოდა კრებები, თუ თავისი მომხსენებელი არ ჰყავდათ, გარედან ინვეზდნენ ამ საქმის „სპეციალისტებს“, „ამხელდნენ“ საეჭვო პირთ, ლაფში სვრიდნენ მათ. ამის შესახებ ინერგებოდა პრესაშიც.

გარკვეულმა ჯგუფმა ჩვენი ინსტიტუტიც ამოიღო მიზანში. ორიოდვე ისეთიც იყო, რომელთა ძირითად საქმიანობას წლების მანძილზე ჩუბინაშვილის ლანძღვა-თრევა შეადგენდა. ამ პირებს არ დავასახელებ – რა სახსენებელნი არიან! ზოგი ალარე არის ცოცხალი. მაგრამ მათი ზნეობრივი დონის საჩვენებლად ზოგი მაგალითი ღირს რომ გავიხსენო (საერთოდაც, განა შეიძლება ამაზე თვალის დახუჭვა მხოლოდ იმიტომ, რომ ეს ამბები უკვე წარსულს ეკუთვნის?). ისინი არ ერიდებოდნენ ბინძურ პროვოკაციებსაც. ერთი მათგანი, რომელიც თავმჯდომარეობდა კრებას სამხატვრო აკადემიაში, ვითარცა აკადემიის დირექტორი, ყვიროდა ხელების ქნევით: – ვისთვის წერდა ჩუბინაშვილი წიგნებს გერმანულ ენაზეო! მეორემ, რომელიც მონაწილეობდა დისკუსიაში, ჩვენი წინააღმდეგ მიმართული ერთი საგანგებო წერილის შემდეგ ჩვენსაც ინსტიტუტში რომ გაემართეთ, ვერ მოასწრო თავისი სიტყვის ნაკითხვა (სადაღაც მიემგზავრებოდა) და სხვას დაუტოვა შემდეგ სხდომაზე გამოსაქვეყნებლად. ეტყობა, ვეღარ მოიფიქრა გადაეთვალიერებინა მაინც თავისი გადაბეჭდილი ტექსტი, რომელშიაც აღმოვაჩინეთ ასეთი ადგილები (წინასწარ დაბეჭდილი, მაგრამ ჯერ კიდევ ნაუკითხავი!): – მართალია, ინსტიტუტის თანამშრომლები მიშლიან ლაპარაკს, მაგრამ მე მაინც ვიტყვი ჩემს სათქმელსო....

ჩვენ რამდენიმეჯერ მოგვიხდა ბრძოლის გადახდა 1949 წლიდან 1952-მდე: პოლიტიკური ინსტიტუტში, სამხატვრო აკადემიაში, ხსენებული დისკუსიის დროს, რომელიც 1952 წელს ჩვენს ინსტიტუტში გაიმართა. 1953 წელს ერთ ჟურნალში გამოქვეყნდა წერილი გიორგი ჩუბინაშვილისა და დიმიტრი უზნაძის სამეცნიერო მოღვაწეობის შესახებ. მას ხელს აწერდა ფრიად მაღალი თანამდებობის პირი, დიდი უფლებების მქონე კაცი, რომელსაც (თავის უფროსთან ერთად) პოლიტიკური მოღვაწის მთავარ მონოდეზინად მიიჩნედა მეუზოვეების ყრილობის მონაწილე და საფურთხელის გადაბრუნებისთვის ადამიანის გასამართლება, ხოლო ინტელიგენციის ეპყრობადა ისე, როგორც მთვრალი ხულიგანი ან ყაჩაღი. ეს წერილი, რომლის ნამდვილი ავტორის გამოცნობა არ გაგვძნელებია, წარმოადგენდა ქუჩური ლანძღვა-გინების კრებულს, ის კაციც და ის მაშინდელი ხელმძღვანელობაც, შემთხვევით ამოტივტივებულნი, სულ მალე გააძევეს, მათი სამარცხვინო მოქმედების გამო, მაგრამ იმ წერილმა მაინც მოასწრო ბოროტი თესლის დათესვა.

1953 წლის შემდეგ ასეთი ამბები არ განმეორებულა. მე ახლა, ერთი მხრივ, ზიზღით ვიგონებ იმ „დისკუსიებს“, მეორე მხრივ კი კმაყოფილებითაც: არ შეგვაქმევინეთ თავი, უკან არ დაგვიხევია და პირში ჩალაგამოვლებული დაგვტოვეთ ის გმირები. დრომ ამ შემთხვევაშიც ყველას თავის-თავისი ადგილი მიუჩინა დამსახურებისამებრ: ჩუბინაშვილსაც, ჩვენს შრომასაც და იმ სუბიექტებსაც. ჩვენთვის ეს მაინც ერთგვარი წრთობა იყო, გარკვეული დასკვნებიც უნდა გამოგვეტანა შემდგომი მუშაობისათვის.

ინსტიტუტს, რომელიც დასაწყისში სულ მცირე გუნდისაგან შედგებოდა, ყოველ წელიწადს ემატებოდნენ ახალგაზრდები. ჩვენმა ასპირანტურამ ამ მხრივ დიდი როლი შეასრულა. სანამ სამხატვრო აკადემიაში ხელოვნებათმცოდნეობის ფაკულტეტი გაიხსნებოდა, ჩვენთან მოდიოდნენ სხვა, მაგრამ ასე თუ ისე მონათესავე სპეციალობის პირები – ისტორიკოსები, ფილოლოგები, არქიტექტორები. უშუალოდ ასპირანტურაში მათი მიღება არ შეიძლებოდა, რაკი მათ ხელოვნების ისტორიის საუნივერსიტეტო კურსი არ ჰქონდათ გავლილი, ამიტომ ინსტიტუტში არაოფიციალურად დავაარსეთ ერთგვარი მოსამზადებელი „კურსები“. ორი-სამი წლის განმავლობაში ასპირანტურაში შემოსვლის მსურველი დადიოდა ინსტიტუტში, ჩვენი თანამშრომლების ხელმძღვანელობით ემზადებოდა, ეჩვეოდა ატმოსფეროს. ორი წელიწადი საკმარისი იყო იმისთვის, რომ ახალგაზრდას შემომწებინა თავისი თავი და საბოლოოდ გადაეწყვიტა, მართლაც სურს ხელოვნების ისტორიკოსობა, თუ არა; საკმარისი იყო გარკვეული დონის მისაღწევადაც, თუ მსურველს ნიჭი და სიბუჯითე აღმოაჩნდებოდა. მომზადე-

ნათელა ალადაშვილი (ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

ბას სპეციფიკური ხასიათი ჰქონდა: რა თქმა უნდა, ვუთითებდით სპეციალურ ლიტერატურას, ეურჩევდით რა ნაეკითხა, მაგრამ მათავარი სხვა იყო: ხელოვნების ნაწარმოების დაწახვის უნარის გაღვივება, შემდეგ კი, თანდათან, ნაწარმოების ანალიზის უნარისაც. ჩვენი ასპირანტურის პირველ კურსდამთავრებულთა პირველი ნაბეჭდი შრომები 1950 წლიდან გამოჩნდა, მომდევნო წლებში კი თანდათან მრავლდებოდა. ორმოცდაათიან-სამოციან წლებში ბევრმა დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია. თუ დასაწყისში პირველი ადგილი ეჭირა შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრების შესწავლას, თანდათან სხვა დარგებიც წამოიწია: გაიზარდნენ მონუმენტური ფერწერის, ხელნაწერთა მორთულობისა და მინიატურების, დეკორაციული ქანდაკების, გამოყენებითი ხელოვნების სხვადასხვა სახეობის მკვლევარი. გაფართოვდა ქრონოლოგიური ფარგლებიც: კვლევის საგნად იქცა, ერთი მხრივ, ანტიკური ხანის საქართველო, უფრო ადრინდელი ხანაც, მეორე მხრივ, გვიანი ფეოდალური ხანა – XVI-XVIII საუკუნეების არქიტექტურა, ფერწერა, მინიატურები; განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა ქართულ საბჭოთა ხელოვნებას: არქიტექტურასაც, ქანდაკებასაც, ფერწერასაც, გრაფიკასაც. გააქტიურდა თანამშრომლობა შემოქმედებით კავშირებთან – მხატვართა კავშირთან, არქიტექტორთა კავშირთან, ჩვენი თანამშრომლები მონაწილეობდნენ დისპუტებში, კონკურსების ჟიურის მუშაობაში, წერდნენ საგაზეთო და საჟურნალო სტატიებს თანამედროვე ხელოვნების საკითხებზე; დაეარსეთ „ქართული ხელოვნების“ პარალელური სერია, მიძღვნილი ახალი და საბჭოთა ხელოვნებისადმი, გამოიცა ნიგნები ქართული საბჭოთა მოქანდაკეებისა და მხატვრების შესახებ, დაიწერა ქართული საბჭოთა არქიტექტურის პირველი ვრცელი, დასაბუთებული ისტორია, მოსკოველ თანაავტორთან ერთად – პირველი ვრცელი ისტორია ქართული სახეობის ხელოვნებისა, რომელშიც წარმოდგენილია განვითარების რეალური სურათი, და არა ყირამალა დაყენებული, როგორც მანამდე იყო. გეგმაზომიერი ხასიათი მიიღო საქართველოს ცალკეული ისტორიული რეგიონის ან დიდი კულტურული ცენტრების ხელოვნების შესწავლაში. ეს, უპირველეს ყოვლისა, შეეხება სვან-

ლევ სკლიფასოვსკი
(ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

ეთს, ქართული ხელოვნების ნამდვილ საგანძურს, სადაც საუკუნეთა მანძილზე ქართული მონუმენტური ფერწერისა და ოქრომჭედლობის ბევრი პირველხარისხოვანი ნაწარმოები შეიქმნა, ეხება აგრეთვე დავით გარეჯას, სადაც მრავალმა ახალმა აღმოჩენამ დიდად გაამდიდრა მანამდის ცნობილი ისედაც მდიდარი სურათი. დაარსდა ცალკე განყოფილება „ძეგლთა ნუსხისა“, რომლის მოვალეობასაც შეადგენს საქართველოს მინა-წყალზე შემორჩენილი ნივთიერი კულტურის უკლებლივ ყველა ძეგლის აღნუსხვა სათანადო სიტყვიერი და გრაფიკული დოკუმენტაციით – მუშაობის პირველი რამდენიმე წლის განმავლობაში განყოფილების თანამშრომლებმა იმდენი უცნობი ძეგლი გამოავლინეს (მარტო შიდა

ქართლის რამდენსამე რაიონში), რომ ჩვენი წინანდელი ვარაუდი საქართველოში არსებულ ძეგლთა საერთო რაოდენობის შესახებ სრულიად შეიცვალა.

ინსტიტუტის ბევრმა თანამშრომელმა გამოაქვეყნა სერიოზული მონოგრაფიები, რომელთაც საგრძნობლად წასწიეს წინ ჩვენი ცოდნა ქართული ხელოვნების სხვადასხვა დარგში, მათ შორის ისეთებშიც, რომლებიც მანამდის ნაკლებ იყო გაშუქებული. შემდეგ „კანდიდატებმა“ დაიწყეს „გადოქტორება“ და დღეს ის ჩვენი ასპირანტები, რომელთაც ჩვენთან აიღგეს ფეხი, რომელნიც ჩემ თვალწინ იზრდებოდნენ, უკვე ავტორიტეტული და (რას იზამ!), მსცოვანი მეცნიერებიც კი გახდნენ...

ინსტიტუტს საიმედო საყრდენი გაუჩნდა, როდესაც 1967 წელს ჩვენს სამხატვრო აკადემიაში დაარსდა ხელოვნებათმცოდნეობის სპეციალობა. პირველად მოგვეცა საშუალება ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტში ხელოვნების ისტორიკოსები მიგველო ასპირანტებად ან თანამშრომლებად წინასწარი მომზადების ან „გადამზადების“ გარეშე. სპეციალობას, როგორც კათედრის გამგე, იმთავითვე სათავეში ჩაუდგა ლეო რჩეულიშვილი რომელმაც ძალიან ბევრი რამ გააკეთა იმისთვის, რომ საქმე თავიდანვე მკვიდრ ნიადგზე დაფუძნებულიყო პროფესიული თვალსაზრისით, და რომ შექმნილიყო მეგობრული კოლექტივი, შემოქმედებითი ატმოსფერო (ანალოგიური სპეციალობა გაიხსნა თბილისის უნივერსიტეტშიაც).

ყველა სხენებული მიმართულებით მუშაობა დღესაც გრძელდება, ეს ინსტიტუტის დღევანდელი დღეა.

არსებითი ადგილი დაიჭირა ინსტიტუტის მოღვაწეობაში კულტურის ძეგლთა დაცვის საქმიანობაში მონაწილეობამ. ცხადია, ეს სავესები ბუნებრივია – ეს საქმიანობა ხომ მიმართულია იმ ძეგლთა მოვლა-პატრონობისა და გამაგრება-აღდგენისაკენ, რომლებიც ჩვენი შესწავლის საგანს შეადგენდნენ. ჩვენი ინსტიტუტის რამდენიმე თანამშრომელი (უპირველეს ყოვლისა, ვახტანგ ცინცაძე, ამ დარგის ერთი ყველაზე აქტიური მოღვაწეთაგანი, აგრეთვე ნიკო ჩუბინაშვილი, ლეო რჩეულიშვილი, მალაქია დვალი, ახალგაზრდები) უშუალოდაც მონაწილეობდა და მონაწილეობს სარესტავრაციო მუშაობაში, სხვები – გიორგი ჩუბინაშვილი, თინათინ ვირსალაძე, რუსუდან მეფისაშვილი, ეკატერინე პრივალოვა, იგივე ლეო რჩეულიშვილი, აგრეთვე მეც ჩაბმულნი ვიყავით და ვართ, როგორც კონსულტანტები, მოთათბირენი. ძალიან განმტკიცდა ჩვენი კავშირი ძეგლთა დაცვის საქმესთან მას შემდეგ, რაც 1959 წელს დაარსდა კულტურის ძეგლთა დაცვის საქართველოს საზოგადოება (საბჭოთა კავშირში ეს იყო პირველი!) და მისი ორგანო „ძეგლის მეგობარი“, რომლის პირველი ნომერიც 1964 წელს გამოვიდა.

ანელი ვოლსკაია
(ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

ნოდარ ჯანბერიძე
(ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

ორმოცდაათიანი წლების მეორე ნახევარს მიეკუთვნება რამდენიმე მნიშვნელოვანი მოვლენა (იმით გარდა, რომელთა შესახებაც უკვე იყო მოთხრობილი), რომლებთანაც ჩვენს ინსტიტუტს, ან მის ცალკეულ თანამშრომელს უშუალო კავშირი ჰქონდა. 1955 წლის ბოლოს აღინიშნა გიორგი ჩუბინაშვილის დაბადების 70 წლისთავი, რუსთაველის თეატრის საკონცერტო დარბაზში მოეწყო საიუბილეო საღამო – თვით ჩუბინაშვილი ძლივს დავითანხმეთ, მაგრამ იუბილეს გამართვა საჭიროდ მიგვაჩნდა, რათა ხმაბალა და საჯაროდ თქმულიყო ამ კაცის დამსახურებისა და ჩვენს საზოგადოებაში მისი ნამდვილი ადგილის შესახებ, მას შემდეგ, რაც რამდენიმე წლის განმავლობაში მას და ჩვენ ყველას გააფთრებთ გვესზომდნენ თავს – ზემოთ ამის თაობაზე უკვე იყო ნაამბობი.

ძალიან არსებითი იყო ინსტიტუტის საქმიანობისთვის სამეცნიერო კონტაქტების საგრძნობი გაფართოება, სისტემური ურთიერთობის დამყარება არა მარტო საბჭოთა, არამედ უცხოელ კოლეგებთან, უცხოეთის საკულევ დანესებულებებთან და მზუფუმებთან. ამ კონტაქტების უპირველესი გამოხატულება იყო სპეციალური ლიტერატურის ინტენსიური გაცვლა-გამოცვლა – იგი უფრო და უფრო ინტენსიური ხდებოდა ჩვენი საკუთარი გამოცემების გამრავლებასთან ერთად.

1973 წლის 14 იანვარს გარდაიცვალა გიორგი ჩუბინაშვილი.

კარგი იყო, ცოტა კიდევ რომ დასცლოდა: მაშინ ნახავდა, როგორ აქტიურად დაიწყო ქართულმა ხელოვნებამ და ქართულმა ხელოვნებამცოდნეობამ საერთაშორისო ასპარეზზე გასვლა.

ეს სწორედ სამოცდაათიანი წლების დადგომისთანავე მოხდა. ზემოთ ვთქვი, რომ უკვე მანამდე აშკარად გამოჩნდა ქართული ხელოვნებისადმი სერიოზული ინტერესის გაღვივება დასავლელ მკვლევართა ფართო წრეებში. ახლა ამ ინტერესმა უფრო კონკრეტული სახე მიიღო და რეალური ნაყოფიც მოგვცა. უპირველესი როლი ამ მხრივ შეასრულეს ჩვენმა იტალიელმა კოლეგებმა, რომლებთანაც სწორედ მაშინ დამყარდა მჭიდრო ურთიერთობა.

1974 წელს იტალიელმა კოლეგებმა (ადრიანო ალბაგო-ნოველო, ენცო ჰიბში, პაოლო ვერძონე, ნინო ყაუხჩიშვილი) მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგეს: ჩრდილოეთ იტალიის ქალაქ ბერგამოში, იმ უნივერსიტეტში, რომლის პროფესორიც არის ნინო ყაუხჩიშვილი, იენისის ბოლოს მოეწყო ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი პირველი საერთაშორისო სიმპოზიუმი. ეს უპრეცედენტო რამ იყო – ქართული კულტურისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო შეკრება მანამდის არასოდეს არ გამართულა. ამდენად, ეს სიმპოზიუმი ისტორიული მნიშვნელობის ფაქტად უნდა ჩაითვალოს.

1977 წლის მაისში ჩვენვე გაგმართეთ მეორე საერთაშორისო სიმპოზიუმი, რომელიც 25 მაისს თბილისში გაიხსნა, უნივერსიტეტის სააქტო დარბაზში და 31 მაისს დაიხურა გელათში. თავისი მასშტაბით, იგი, რა თქმა უნდა, ბევრად აღემატებოდა ბერგამოს სიმპოზიუმს, იმიტომ, რომ იგი საქართველოში, ე.ი. „შესწავლის ობიექტში“, მოეწყო; უფრო კი იმის წყალობით, რომ ჩვენ საშუალება გვექონდა სიმპოზიუმი „სახელმწიფოებრივ დონეზე“ გაგვემართა, რაკი ორგანიზაციულად და ფინანსურად ეყვრდნობოდათ საქართველოს ხელმძღვანელი ორგანოების სრულ მხარდაჭერასა და ხელისშეწყობას. მოხსენებათა რიცხვი ასორმოდაათზე მეტი იყო; ქართველ მეცნიერთა გარდა, მონაწილეობდნენ რუსი, უკრაინელი, სომეხი, აზერბაიჯანელი, ოსი, დაღესტნელი სპეციალისტები, უფრო ფართოდ იყო წარმოდგენილი უცხოეთიც: ამერიკის შეერთებული შტატები, ბელგია, ბულგარეთი, ორივე გერმანია და დასავლეთ ბერლინი, ინგლისი, იტალია, იუგოსლავია, ნიდერლანდი, პოლონეთი, საბერძნეთი, საფრანგეთი, უნგრეთი. მუშაობდა ექვსი სექცია: შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრებისა, შუა საუკუნეების ფერწერისა და ქანდაკებისა, გამოყენებითი და დეკორაციული ხელოვნებისა; ამას გარდა, დავუმატეთ, ერთი მხრივ, წინაქრისტიანული ხანის კულტურისა და ხელოვნების სექცია, მეორე მხრივ, ახალი და საბჭოთა ხელოვნების, აგრეთვე კულტურის ძეგლთა დაცვისა და რესტავრაციის საკითხისადმი მიძღვნილი სექცია.

დახურვის ცერემონიალი, გელათის გალავნის შიგნით ერთ-ერთ შენობაში მოთავსებულ კონფერენც-დარბაზში მოეწყო.

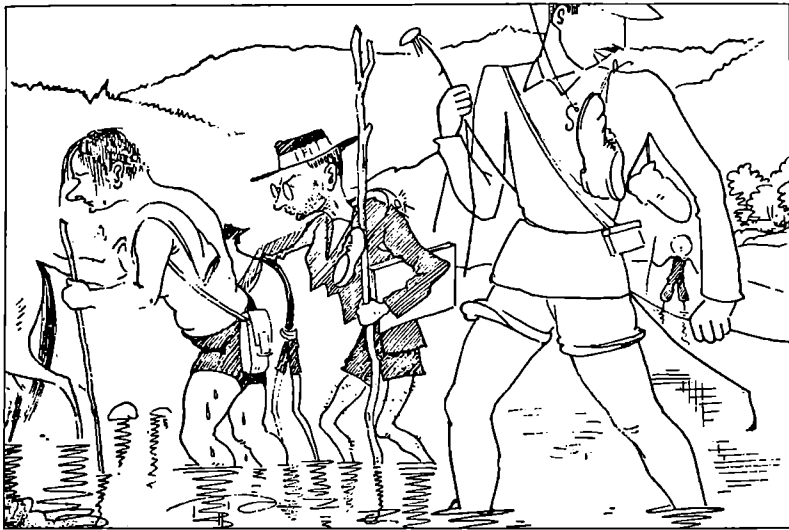
გამოვიდა სამხრეთ იტალიის ქალაქ ბარის უნივერსიტეტის პროფესორი და ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორი ქალბატონი მარია სტელა კალო-მარიანი და განაცხადა: ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილ მესამე საერთაშორისო სიმპოზიუმს ჩვენ გავმართავთ სამი წლის შემდეგ. მას არავენ არ შესცილებია, მხოლოდ ეს იყო, რომ ქალაქ ბარის „შეუამხანაგდა“ სამხრეთ იტალიისავე მეორე საუნივერსიტეტო ქალაქი ლეჩე, სადაც მაშინ ფილოსოფიის ფაკულტეტის დეკანი იყო პროფესორი კოზიმო დამიანო ფონსეკა (მერე რექტორი გახდა); და ამ ორმა უნივერსიტეტმა მართლაც მოაწყო მესამე სიმპოზიუმი 1980 წლის ოქტომბერში.

ბარისა და ლეჩეს სიმპოზიუმში ბერძენი ხელოვნების ისტორიკოსებიც მონაწილეობდნენ: პროფესორი, ქალბატონი დულა მურიკი და მისი ასისტენტი ქალბატონი ეფთალია კონსტანტინიდესი (ისინი 1977 წელსაც იყვნენ თბილისში). ბიზანტიური მხატვრობის სპეციალისტები არიან და მათი დაინტერესება შუა საუკუნეების ქართული ხელოვნებით სრულიად ბუნებრივია.

მათი თაოსნობით 1981 წელს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაიდგა: კუნ-

ავთანდილ ვარაზი
(ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

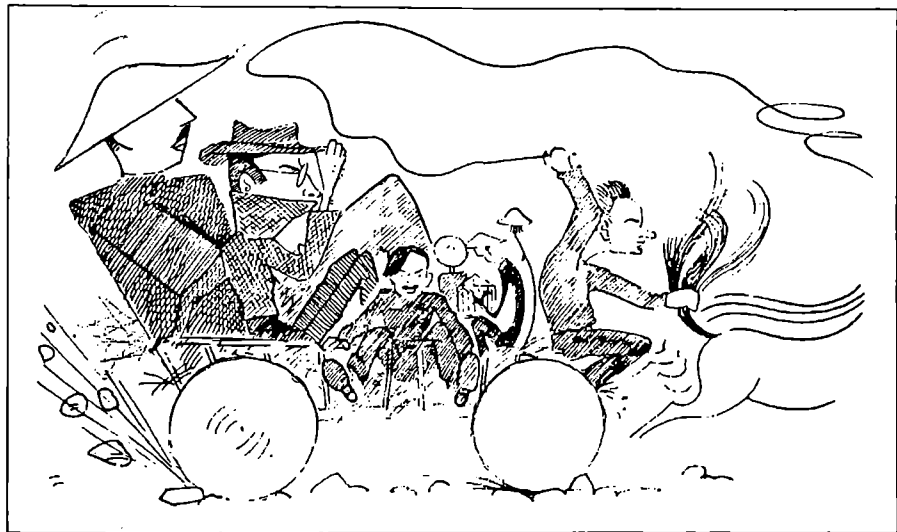
ლევან რჩეულიშვილი, რენე შმერლინგი, ვახტანგ ბერიძე, პარმენ ზაქარაია, ალა შმერლინგი (ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

ძულ პატმოსზე გაიმართა ბერძნულ-ქართული სიმპოზიუმი ბიზანტიური და ქართული ხელოვნების ურთიერთობის შესახებ.

ბერძენი ახალგაზრდა (და არამარტო ახალგაზრდა) მკვლევარებისთვის კი მანამდე ძალიან ბუნდოვანად ცნობილი საქართველო და ქართული ხელოვნება რეალობად იქცა. ქართულმა ძეგლებმა არა მარტო მათი ცხოველი პროფესიული დაინტერესება გამოიწვია, არამედ – ეს ამკარად ჩანდა – მათ გულშიც პაოვა სავესებით ემოციური გამოძახილი. ახალგაზრდები გარს გვეხვეოდნენ და დაუფარავად გამოთქვამდნენ საქართველოში ჩამოსვლის ნატვრას. მათ მალე მიეცათ ამის შესაძლებლობა: ყველანი მოვიწვიეთ ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილ მეოთხე სიმპოზიუმზე, რომელიც 1983 წლის 23 მაისიდან 2 ივნისამდე ჩატარდა თბილისში. თავისი ხანგრძლივობითა და მასშტაბით იგი მეორე სიმპოზიუმსაც აღემატებოდა.

V სიმპოზიუმი, სხვა სიმპოზიუმებთან შედარებით, „კამერული“ ხასიათისა იყო. იგი გაიხსნა ქ. პავიის უნივერსიტეტის უზარმაზარ შენობაში, ალექსანდრე ვოლტას სახელობის დარბაზში. მეორე სხდომა იყო, „კოლექტის ბორომოეში“, მომდევნო დღეებში კი სიმპოზიუმი გაგრძელდა ტყეში მიმალულ ძველ ნამონასტრალში, რომელსაც ტორბა ჰქვია. მონაწილეობდა მეცნიერთა ვიწრო წრე – 24-25 კაცი („გარეშე საზოგადოება“ არ ყოფილა). სულ მოსმენილ იქნა 25 მოხსენება, შემდეგ კი, ტრადიციისამებრ, სიმპოზიუმის მონაწილეთათვის მოეწყო მოგზაურობა იტალიის ქალაქებში.

VI სიმპოზიუმი (1989 წლის ოქტომბერში) საქმადე ძნელ, მძიმე პირობებში ჩატარდა, დრამატული მოვლენების ფონზე. „კულტურული პროგრამა“ შეზღუდული იყო, მაგრამ

პარმენ ზაქარია, ვახტანგ ბერიძე, ვახტანგ ცინცაძე, რენე შმერლინგი, ალა შმერლინგი, ლევან რჩეულიშვილი
(ვახტანგ ბერიძის ნახატი).

მუზეუმებისა და ძეგლების (მთავარი იყო მოგზაურობა თელავში) დათვალიერება მაინც მოეწყო. მონანილეობდა სულ 150-ზე მეტი სტუმარი. ნიშანდობლივი იყო მათი აქტიური დაინტერესება ახალი ქართული ხელოვნებით. ასევე დამახასიათებელი იყო, რომ სიმპოზიუმში მონანილეობდა ინსტიტუტის სულ ახალგაზრდა თანამშრომლების დიდი ჯგუფი – მათი მოხსენებები ეხებოდა როგორც ძველ, ისე თანამედროვე ქართულ ხელოვნებას.

ქართული ხელოვნება თანდათან მართლაც იმკვიდრებს იმ ადგილს ხელოვნების ზოგადი ევოლუციის სურათში, რომელიც მას ეკუთვნის თავისი ძეგლების დიდი მხატვრული და ისტორიული ღირებულების გამო. ჩვენ კი ჯერ კიდევ ძალიან ბევრი რამ გვაქვს გასაკეთებელი „შინ და გარეთ“. ქართული ხელოვნება ამოუწურავია, კიდევ ბევრი ძველი გამოჩნდება, ბევრი პრობლემა წამოიჭრება, ისტორიის ახალი ფურცლები გაშუქდება, ზოგი უკვე ცნობილი ფურცელიც, ალბათ, ახლებურ გაშუქებას მოითხოვს.... დასაწერია ქართული ხელოვნების ვრცელი ისტორია.... არ უნდა შენელდეს ქართული ხელოვნების პროპაგანდა აქვე, ჩვენთან, საქართველოში, საბჭოთა კავშირში და უცხოეთში, კარგად დაწყებული საქმე უნდა გაგრძელდეს და განმტკიცდეს.

1991-1992 წლების მიჯნაში ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტს უბედურება დაატყდა თავს. თბილისში მომხდარი ტრაგიკული ამბების დროს მისი შენობა ხანძარმა იმსხვერპლა. დაინვა ყველაფერი, რაც ინსტიტუტის არსებობის მანძილზე მისმა თანამშრომლებმა შექმნეს, რასაც თავი მოუყარეს და რასაც იცავდნენ. ძეგლთა ანაზოუმების მთელი ფონდი, მთელი ფოტოთეკა, ბიბლიოთეკის ნაწილი, მთელი არქივი – პირადი საქმეები, ცალკეულ თანამშრომელთა საარქივო ფონდები (მათ შორის რენე შმერლინგის უმნიშ-

ვენელოვანესი არქივი), თანამშრომელთა საკუთარი წიგნები და ხელნაწერები, ყველა საბუთი, მთელი მატერიალური აღჭურვილობა. ინსტიტუტი უსახლკაროდ დარჩა. ზოგი რამ, ალბათ, აღდგება, მაგრამ ბევრი რამ სამუდამოდ და გამოუბრუნებლად არის დაღუპული. ეს უმძიმესი დანაკლისია არა მარტო ჩვენი ინსტიტუტისათვის, არამედ მთელი ქართული კულტურისათვის.

რა თქმა უნდა, დიდი დრო გავა, სანამ ინსტიტუტი ფეხზე წარმოდგება, სანამ მისი საქმიანობა ნორმალურ კალაპოტში ჩადგება. მე მჯერა, რომ ინსტიტუტი მაინც ცოცხალია; მის თანამშრომლებს, სხვადასხვა თაობის წარმომადგენლებს, შესწევთ ძალა განაგრძონ გზა, რომელსაც ნახევარი საუკუნის წინათ დადგენენ მისი დამაარსებლები. მჯერა, რომ მონდომებას და სიყვარულს არ დააკლებს ინსტიტუტის აღორძინებას მისი ახალგაზრდობა. ეს ინსტიტუტის ყოველი წევრის წმინდა მოვალეობაა.

მკვლევართა მომავალი თაობების წინაშე ფართო ასპარეზი იშლება – მაგრამ მათ დიდზე დიდი პასუხისმგებლობაც ეკისრებათ: ჩვენი ეროვნული ხელოვნების კვლევა და შესწავლა – უდიდესი სიხარულია, მაგრამ მძიმე ტვირთიც არის. მინდა ვირწმუნო, რომ ისინი ღირსეულად განაგრძობენ იმ დიდ საქმეს, რომელსაც მათი მამები და პაპები ასეთი სიყვარულით უყრიდნენ საფუძველს.

**ბ. ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის
(ეროვნული ცენტრის) თანამშრომლები
1941-2011 წლებში**

Staff of the G. Chubinashvili Institute of Georgian Art History (National Centre) in 1941-2011

*მიითითებულია ინსტიტუტში (ცენტრში) მოღვაწეობის წლები
The dates of activities in the Institute (Centre) are indicated*

ფუძემდებლები

FOUNDATORS

† გიორგი ჩუბინაშვილი	1941-1973 director	Giorgi Chubinashvili
† ვახტანგ ბერიძე	1941-2000; director: 1973-1988; 1996-2000	Vakhtang Beridze
† თინათინ ვირსალაძე	1941-1985	Tinatin Virsaladze
† რუსუდან მეფისაშვილი	1941-2001	Russudan Mepisashvili
† სარა ბარნაველი	1941-1984	Sarrah Barnaveli
† ლევან რჩეულიშვილი	1941-1986	Levan Rcheulishvili
† ლევან მუსხელიშვილი	1941-1942	Levan Muskhelishvili
† რენე შმერლინგი	1941-1967	Renée Shmerling
† ვახტანგ ცინცაძე	1941-1993	Vakhtang Tsintsadze

მეცნიერ თანამშრომლები

SCHOLARS

† შალვა ხიდაშელი	1941-1943	Shalva Khidasheli
† ვახტანგ ჯაფარიძე	1941-1943	Vakhtang Japaridze
† ნიკოლოზ სევეროვი	1942-1948	Nikoloz Severov
† ელენე დიდებულაძე	1942-1946	Elene Didebulidze
† ზაქარია მაისურაძე	1944-1971	Zakaria Maisuradze
† გაიანე ალიბეგაშვილი	1945-1997	Gayane Alibegashvili
† ნათელა ალადაშვილი	1945-2006	Natela Aladashvili
† ანელი ვოლსკაია	1945-2009	Aneli Volskaya
† ელენე ფონ ვიდერი	1945-1948	Elen Von Wider
† ვახტანგ დოლიძე	1946-1986	Vakhtang Dolidze
† ნიკოლოზ ჩუბინაშვილი	1946-1993	Niko Chubinashvili
† გიორგი მასხარაშვილი	1947-2009	Giorgi Maskharashvili
† ლეონიდე შერვაშიძე	1948-2003	Leonid Shervashidze
† ავთო ვარაზი	1948-1951	Avto Varazi
† რუსუდან ყენია	1950-	Russudan Kenia
† მერი კარბელაშვილი	1951-2006	Mary Karbelashvili
† სიმონ კინსურაშვილი	1953-1962	Simon Kintsurashvili
† ნოდარ ჯანბერიძე	1953-1997	Nodar Janberidze
	director: 1988-1996	

თეიმურაზ საყვარელიძე

ლელა შანიძე

კიტი მაჩაბელი

მზისტვალა კეცხოველი

აუზა ხუსკივაძე

† ინა გომელაური

† ეკატერინე პრივალოვა

მალაქია დვალი

ლეილა ხუსკივაძე

თამაზ სანიკიძე

† ინგა ლორთქიფანიძე

თამაზ ჭელიძე

ნუგზარ ანდლულაძე

გიორგი ხოშტარია

მარინე ვაჩნაძე

† ჯილდა იოსებიძე

გურამ ჟღენტი

ნინო ასათიანი

ნუგზარ ალხაზაშვილი

დავით ჩუბინიშვილი

† ირინე მამაიაშვილი

ფლერ დევდარიანი

მარინე მასისურაძე

მანანა იაშვილი

† კაცია გიორგობიანი

დალი ლებანიძე

თამაზ დვალი

მარინე ყენია

მარინე მეძმარიაშვილი

მარინე (ნანა) ურუშაძე

† სოფიო იოსელიანი

მარიამ დიდებულისძე

† მარინე ჭელიძე

მარინე თაბუკაშვილი

ნინო გომელაური

ასმათ ოქროპირიძე

სამსონ ლეჟავა

თამაზ გერსამია

მაია ციციშვილი

ირინე სირაძე

მარიამ გაჩეჩილაძე

გიორგი ბერიძე

დიმიტრი თუმანიშვილი

1955-

director: 2000-2006

1955-1990

1956-

1956-2006

1957-

1957-2006

1958-1998

1958-2006

1958-

1958-

1959-2008

1960-1969

1962-

1964-

1964-2006

1965-1985

1967-

1969-2006

1969-

1969-1975

1971-2011

1971-

1971-

1972-1985

1972-1986

1972-

1972-

1973-

1973-

1973-1974

1974-1999

1974-

director 2009-

1974-1993

1974-2007

1975-

1975-

1975-

1975-

1976-

1975-1990

1976-

1976-2006

1977-

Teimuraz Sakvarelidze

Lela Shanidze

Kitty Machabeli

Mzistvala Ketskhoveli

Yuza Khuskivadze

Inna Gomelauri

Eka Privalova

Malakia Dvali

Leila Khuskivadze

Tamaz Sanikidze

Inga Lordkipanidze

Tamaz Chelidze

Nugzar Andguladze

Giorgi Khoshtaria

Marine Vachnadze

Jilda Iosebidge

Guram Zhgenti

Nino Asatiani

Nugzar Alkhazashvili

David Chubinishvili

Irine Mamaishvili

Fleur Devdariani

Marine Maisuradze

Manana Iashvili

Katsia Giorgobiani

Dali Lebanidze

Tamaz Dvali

Marine Kenia

Marine Medzmarishvili

Marina (Nana) Urushadze

Sophia Ioseliani

Mariam Didebulidze

Marine Chelidze

Marina Tabukashvili

Nino Gomelauri

Asmat Okropiridze

Samson Lezhava

Tamaz Gersamia

Maya Tsitsishvili

Irine Siradze

Mariam Gachechiladze

Giorgi Beridze

Dimitri Tumanishvili

ქეთევან კინწურაშვილი	1978-2006	Ketevan Kintsurashvili
დიმიტრი ჯანიაშვილი	1978-2004	Dimitri Janiashevili
ნანა მირცხულავა	1978-	Nana Mirtskhulava
ანა კლდიაშვილი	1979-	Anna Kldiashevili
ზაზა სხირტლადე	1979-2006	Zaza Skhirtladze
ნანა ყიფიანი	1979-	Nana Kipiani
დავით ხოშტარია	1981-	David Khoshitaria
ნინო ყიფშიძე	1980-2006	Nino Kipshidze
თამარ ხუნდაძე	1981-	Tamar Khundadze
ნინო ლალანიძე	1981-2010	Nino Gaganidze
ქეთევან აბაშიძე	1981-	Ketevan Abashidze
მაია ჭიაურელი	1983-2006	Maya Chiaureli
ქეთევან მიქელაძე	1984-	Ketevan Mikeladze
ლალი ანდრონიკაშვილი	1984-	Lali Andronikashvili
მზია ჯანჯალია	1984-	Mzia Janjalia
ნინო ჭიჭინაძე	1984-	Nino Chichinadze
მარიინე ბულია	1984-	Marine Bulia
გიორგი ლეჟავა	1984-1997	Giorgi Lezhava
მაია კვიჩიძე	1984-2001	Maya Kvichidze
ელენე თუმანიშვილი	1984-	Elene Tumanishvili
ვლადიმერ გრძელიძე	1984-1987	Vladimer Grdzeldize
ნანა ალექსიძე	1984-2002	Nana Aleksidze
დავით ცხადაძე	1985-2007	David Tskhadadze
ქეთევან შუბითიძე	1985-1995	Ketevan Shubitidze
მარიანა ოკლეი	1985-	Marianna Oakley
მაია კუპრაძე	1985-1995	Maya Kupradze
† თეა არჯევანიძე	1985-1992	Thea Arjevanidze
ბაია ამაშუკელი	1985-1995	Baya Amashukeli
სოლომონ ნადიმაშვილი	1986-1989	Solomon Nadimashvili
მარიინე (ფისო) ვაჩნაძე	1986-1994	Marine (Pisso) Vachnadze
† კარლო კაჭარავა	1986-1994	Karlo Kacharava
გიორგი ჭილაშვილი	1986-1999	Giorgi Chilashvili
ლანა ყურაშვილი	1986-2006	Lana Kurashvili
ირმა გოგლიძე	1986-1997	Irma Goglidze
დარეჯან ძონენიძე	1987-1995	Darejan Dzotsenidze
† ვახტანგ ყაველაშვილი	1987-1995	Vakhtang Kavelashvili
ბესიკ მაცაბერიძე	1987-2006	Bessarion Matsaberidze
ნინო ბარდაველიძე	1987-1990	Nino Bardavelidze
ქეთევან ბუაჩიძე	1987-2001	Ketevan Buachidze
მარიინე ხატიაშვილი	1987-2006	Marine Khatiashevili
ლიანა ანთელავა	1987-	Liana Antelava
მზია ჩიხრაძე	1988-	Mzia Chikhradze
თეა ტაბაძე	1988-	Thea Tabadaze
კახა ხიმშიაშვილი	1988-2007	Kakha Khimshiashvili
გიორგი ბაგრატიონი	1988-2006	Giorgi Bagrationi

ნინო სანებლიძე	1988-2006
ნინო მეტრეველი	1988-2006
ქირმა საყვარელიძე	1989-1990
მარინე მიზანდარი	1989-1995
ირინე ელიზბარაშვილი	1989-
თამარ ამირეჯიბი	1989-1995
ხათუნა ჩხეიძე	1989-1997
ნიკოლოზ ვაჩეიშვილი	1989-2008
ნანა კუპრაშვილი	1989-2006
ლიანა გიორგობიანი	1989-1995
მარიამ გოკიელი	1990-2001
ნინო იაშანიძე	1990-2007
მარიამ სურგულაძე	1990-1999
ელისო ახვლედიანი	1993-1995
ნინო დანელია	1994-1996
თეიმურაზ დვეიშვილი	1995-2003
თინათინ ხოშტარია	1998-
ნინო ჭოლოშვილი	2002-
დავით კიზირია	2002-2006
მაია მანია	2006-
ეკატერინე კვაჭატაძე	2006-
ეკატერინე გედევანიშვილი	2006-
თამარ ბელაშვილი	2006-
მარიამ გაბაშვილი	2007-
მანანა სურამელაშვილი	2007-
ციცინო ჩაჩხუნაშვილი	2007-
ცისია კილაძე	2008-
ეთერ ედიშერაშვილი	2008-
გიორგი პატაშური	2008-
გიორგი ჭანიშვილი	2008-
ნათია ნაცვლიშვილი	2009-
თამარ დადიანი	2010-
ნინო ჭინჭარაული	2010-
ნინო ციციშვილი	2011-
მანონ ლილუაშვილი	2011-
დავით ჩიხლაძე	2011 –
ირინე მანია	2011-
გიორგი პაპაშვილი	2011-

სტაჟიორები

ნათია ებანოიძე	2009-
ქრისტინე საბაშვილი	2009-
ანა სანთელაძე	2009-
ვალერი კალანდაძე	2010-

Nino Saneblidze
Nino Metreveli
Irma Sakvarelidze
Marine Mizandari
Irine Elizbarashvili
Tamar Amirejibi
Khatuna Chkeidze
Nikoloz Vacheishvili
Nana Kuprashvili
Liana Giorgobiani
Mariam Gokeli
Nino Iamanidze
Mariam Surguladze
Eliso Akhvlediani
Nino Danelia
Teimuraz Devishvili
Tinatin Khoshtaria
Nino Chogoshvili
David Kiziria
Maya Mania
Ekaterina Kvachataдзе
Ekaterina Gedevanishvili
Tamar Belashvili
Mariam Gabashvili
Manana Suramelashvili
Tsitsino Chachkhunashvili
Tsissia Kiladze
Eter Edisherashvili
Giorgi Patashuri
Giorgi Chanishvili
Natia Natsvlishvili
Tamar Dadiani
Nino Chincharauli
Nino Tsitsishvili
Manon Liluashvili
David Chikhladze
Irine Mania
Giorgi Papashvili

INTERNES

Natia Ebanoidze
Kristine Sabashvili
Anna Santeladze
Valeri Kalandadze

გიორგი თოფურია	2019-
ნატალია ჩიტისხილი	2011-
ვახტანგ გაგნიძე	2011-
თამარ ხოსროშვილი	2011-
თამარ შავგულიძე	2011-
სოფიო გაგოშიძე	2011-
ესმა ტყეშელაშვილი	2012-
ქეთევან ჯანაშვილი	2012-

Giorgi Topuria
Natalia Chitishvili
Vakhtang Gagnidze
Tamar Khosroshvili
Tamar Shavgulidze
Sofio Gagoshidze
Esma Tkebuchava
Ketevan Jananashvili

ადმინისტრაცია და კანცელარია

† ევგენია ჯანაშვილი	1941-1959
† ნინო წერეთელი	1959-1965
მეგი აბზიანიძე	1968-1975
ლონდა ნემსაძე	1976-1991
† ნოდარ კალანდაძე	1976-2006
ვალიდა სიმსივე	1989-
ნანა ლარიბაშვილი	1999-
თეიმურაზ ლეჟავა,	2006-2011
	director
უჩა ბლუაშვილი	2006-2009
ლევან ზედგინიძე	2008-

MANAGMENT GROUP

Evgenia Djadjanashvili
Nino Tsereteli
Megi Abzianidze
Londa Nemsadze
Nodar Kalandadze
Valida Simsihev
Nana Garibashvili
Teimuraz Lezhava,
Ucha Bluashvili
Levan Zedginidze

ბიბლიოთეკა და არქივი

† ნატალია ელიავა	1941-1948
† ნინო ერისთავი	1949-1961
ნინო ჯაყელი	1957-1969
† ნინო მალალაშვილი	1962-2005
ნელი საყვარელიძე	1963-1972
ზინაიდა დუბროვსკაია	1969-1992
რუსუდან მაჩაიძე	1971-2008
ნატალია მაჩაიძე	1972-1978
ციცინო ქოქოსაძე	1977-2005
რუსუდან ქიქოძე	1977-1986
ნატალია გოგიშვილი	1985-1995
დალი მუხაძე	1985-
ცარო ბაშარული	1989-1991
ლალი (ხათუნა) ჭურღულია	2006-
აზა ლობჯანიძე	2006-
† ნელი კობახიძე	2007-2011
ბაადურ კუპრეიშვილი	2007-

LIBRARY & ARCHIVES

Natalia Eliava
Nino Eristavi
Nino Jakeli
Nino Magalashvili
Nelly Sakvarelidze
Zinaida Dubrovskaya
Russudan Machaidze
Natalia Machaidze
Tsitsino Kokosadze
Russudan Kikodze
Natalia Gogishvili
Dali Mukhadze
Tsaro Basharuli
Lali (Khatuna) Churgulia
Aza Lobjanidze
Nelly Kobakhidze
Baadur Kupreishvili

გულაშვიტბრბი

† ივანე შაფაქიძე	1941-1952
† ნინო თოფურბიძე	1941-1973
† თამარ ნოდია	1943-1949
† თამარ გოცირბიძე	1944-1952
† ნადია გიორგობიანი	1973-2006
† ვალია ბოჭორიშვილი	1973-2002
ნინო ჯიქია	1984-2006
ლილი ომაიძე	1985-1999
ქეთევან შიოლაშვილი	1995-2006
იზა ბუკია	2004-

FINANCIAL DEPARTMENT

Ivane Shapakidze
Nino Topuridze
Tamar Nodia
Tamar Gotsiridze
Nadia Giorgobiani
Valya Bochorishvili
Nino Jikia
Lili Omaidze
Ketevan Shiolashvili
Iza Bukia

ფოტოთბეა და ფოტოლაგორაბრბი

† ბარბარე აღნიაშვილი	1941-1985
† ირინე ჯაფარიბიძე	1942-1948
† გიორგი ბარტიშევსკი	1944-1948
† ლევ სკლიფასოვსკი	1948-1988
† რუსუდან ფიფია	1960-1994

PHOTO-ARCHIVE

Barbare Agniashvili
Irine Japaridze
Giorgi Bartishevsky
Lev Sklifasovsky
Russudan Pipia

ბიქნისური პირსონალი

† დავით ამონაშვილი	1948-1965
ზიგმუნდ სულხანიშვილი	1965-1976
† გოდერძი ფარადაშვილი	1974-1995
დალი მესხი	1974-1999
ავთანდილ ლეკიშვილი	1977-1985
დალი დადვაძე	1978-1997
ბიორნ ზეედორფი	1984-1999
მზია ბაქრაძე	1984-
კარლო ლონდარიბიძე	1985-1989
† შამილ ფეიქრიშვილი	1987-1998
მაია ნაროუშვილი	1988-1995
ნატალია ნებულიშვილი	1988-1996
მაია კერესელიძე	1988-1997
ვლადიმერ ოვსი	2006-
ვანო მიგრიაული	2011-

SUPPORT TEAM

David Amonashvili
Zigmund Sulkhaniashvili
Goderdzi Paradashvili
Dali Meskhi
Avtandil Lekishvili
Dali Dadvadze
Byorn Zeedorf
Mzia Bakradze
Karlo Londaridze
Shamil Peikrishvli
Maya Naroushvili
Natalia Nebulishvili
Maya Kereselidze
Vladimer Ovs
Vano Migriauli

**ს. ქობულაძის სახ. ხელოვნების ძეგლთა
ფიქსაციის ლაბორატორია**

**MONUMENTS PHOTO
RECORDING LABORATORY**

† სერგო ქობულაძე	1973-1978
† ოთარ ქობალიანი	1973-1999
ლია წილოსანი	1973- Director 1973-2006
† ოთარ ცქვიტინიძე	1975-1978
გიორგი გერსამია	1975-2006
მზია პეტაშვილი	1976-
საბა დემეტრაშვილი	1976-
შალვა ლეჟავა	1976-1984; 2007-
გენადი ჩირაძე	1976-1977
მარინე ფანცხავა	1982-
ლევან პაატაშვილი	1982-1983
ელენე ბლუაშვილი	2007-

Sergo Kobuladze
Otar Kobaliani
Lia Tsilosani
Otar Tskvitinidze
Giorgi Gersamia
Mzia Petashvili
Saba Demetrashvili
Shalva Lezhava
Genadi Chiradze
Marine Pantskhava
Levan Paatashvili
Elene Bluashvili

**ბ. ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიის
ინსტიტუტის თანამშრომელთა კირიმალი სამეცნიერო შრომები**
(ქრონოლოგიურად)

Institute scholars' main publications
(in chronological sequence)

ფრჩხილებში მოცემულია ნაშრომთა სათაურების ინგლისური თარგმანი
English translation of the titles is given in brackets, in italic

1. **Н. Северов**, *Памятники грузинского зодчества*, М., 1947.
(N. Severov, *pamiatniki gruzinskogo zodchestva* [Monuments of the Georgian architecture], M., 1947).
2. **Г. Чубинашвили**, *Пещерные монастыри Давид-Гареджи. Очерк по истории искусства Грузии*, Тб., 1948.
(G. Chubinashvili, *peshchernye monastiri david-garedji. ocherk po istorii iskustva gruzii*. [Rock-hewn monasteries at Davit-Gareji. Essay on history of Georgian art], Tb., 1948).
3. **Г. Чубинашвили**, *Памятники типа Джвари*, Тб., 1948.
(G. Chubinashvili, *pamiatniki tipa djvari* [Monuments of the Djvari type], Tb., 1948).
4. **В. Беридзе**, *Против искажения истории грузинского искусства*, Тб., 1949.
(V. Beridze, *protiv iskazhenia istorii grezinskogo iskustva* [Contr corruption of the history of Georgian art.] Tb., 1949).
5. **ზ. მაისურაძე**, *ქართული მხატვრული კერამიკა*, თბ., 1953.
(Z. Maisuradze, *qartuli mkhatvruli keramika* [Georgian artistic ceramics], Tb., 1953).
6. **ს. ბარნაველი**, *ქართული დროშები*, თბ., 1953.
(S. Barnaveli, *qartuli droshebi* [Georgian banners], Tb., 1953).
7. **რ. შმერლინგი**, *ქართული ხუროთმოძღვრული ორნამენტი*, თბ., 1954.
(R. Shmenrling, *qartuli khurotmodzgvruli ornamenti* [Georgian architectural ornaments], Tb., 1954).
8. **ვ. ბერიძე**, *სამცხის ხუროთმოძღვრება. XIII-XVI საუკუნეები*, თბ., 1956.
(V. Beridze, *samckhis khurotmodzgvreba. XIII-XVI saukneebe* [Architecture of Samtskhe. 13th -16th cc.], Tb., 1956).
9. **Р. Шмерлинг, В. Дolidze**, *Военно-Грузинская дорога*, Тб., 1956.
(R. Shmerling, V. Dolidze, *voenno-gruzinskaia doroga* [Georgian military high-way] Tb., 1956).
10. **Н. Чубинашвили**, *Грузинская средневековая резьба по дереву*, Тб., 1957.
(N. Chubinashvili, *gruzinskaia srednekovaiia rezba po derevu* [Medieval Georgian wood-carving] Tb., 1957).
11. **А. Вольская**, *Рельефы Шио Мгвиме и их место в развитии грузинской средневековой скульптуры*, Тб., 1957.
(A. Volskaia, *reliefy shio mgvime i ikh mesto v razvitii gruzinskoi srednekovoi skulpturi* [The reliefs of Shi-Mgvime and their place in development of the medieval sculpture of Georgia], Tb., 1957).

12. **Г. Алибегашвили**, *Четыре портрета царицы Тамары*. Тб., 1957
(G. Alibegashvili, *chetire portreta tsaritsi tamari* [Four portraits of the queen Tamar], Tb., 1957).
13. **ნ. ალადაშვილი**, *ნიკორწმინდის რელიეფები*, თბ., 1957.
(N. Aladashvili, *nikortsmindis reliefs* [Reliefs of Nikortsminda], Tb., 1957).
14. **Т. Вирсаладзе**, *Кето Магалашвили*, Тб., 1958.
(T. Virsaladze, *Keto Magalashvili*, Tb., 1958).
15. **Г. Алибегашвили**, *Давид Какабадзе*, Тб., 1958.
(G. Alibegashvili, *David Kakabadze*, Tb., 1958).
16. **ვ. დოლიძე**, *გარბანი. ქართული ხუროთმოძღვრების IX-X სს. ძეგლი ხევში*. თბ., 1958.
(V. Dolidze, *garbani. qarTuli khurotmodzghrebis IX-X ss. dzegli khevshi* [Garbani. monument of the 9th -10th century architecture in Khevi] Tb., 1958).
17. **Г. Чубинашвили**, *Архитектура Кахетии. Исследование развития архитектуры в восточной провинции Грузии в IV-XVIII вв.*, Тб., 1959.
(G. Chubinashvili, *arkhitektura kakhეთი. [Architecture of Kakheti. Research in the development of architecture in the East province of Georgia in 4th -18th cc]* Tb., 1959).
18. **Г. Чубинашвили**, *Грузинское чеканное искусство*, Тб., 1959.
(G. Chubinashvili, *gruzinskoe chekanoe iskustvo* [Georgian repousse art], Tb., 1959).
19. **ზ. მაისურაძე**, *ოზაანის კერამიკა*, თბ., 1959.
(Z. Maisuradze, *ozaanis keramika* [Ceramics of Ozaani]), Tb., 1959).
20. **Т. Вирсаладзе**, *А. Цимакуридзе*, М., 1959.
(T. Virsaladze, *Tsimakuridze*, M., 1959).
21. **თ. ბარნაველი**, *საქართველოს სსრ კულტურის ძეგლები*, თბ., 1959 (ქართულ და რუსულ ენებზე).
Т. Барнавели, *Памятники культуры Грузинской ССР*, Тб., 1959 (на грузинском и русском языках).
(T. Barnaveli, *sagartvelos ssr kulturis dzeglebi* [Cultural monuments of Georgian SSR], Tb., 1959
(in Georgian and Russian languages).
22. **ვ. ბერიძე**, *თბილისის ხუროთმოძღვრება, 1801-1917*, ტ. I-II, თბ., 1960-1963.
(V. Beridze, *tbilis khurotmodzghreba* [Architecture of Tbilisi, 1801-1917, v. I-II], Tb., 1960-1963).
23. **ლ. რჩეულიშვილი**, *თიღვა. ნარკვევი XII ს. ქართული ხუროთმოძღვრებიდან*, თბ., 1960.
(L. Rcheulishvili, *tigva, narkvevi XII sauknis qarTuli xurotmodzghrebidan* [Tigva, Essay on the 12th c Georgian architecture] Tb., 1960).
24. **Р. Шмерлинг, В. Долидзе, Т. Барнавели**, *Окрестности Тбилиси*, Тб., 1960.
(R. Shmerling, V. Dolidze, T. Barnaveli, *okrestnosti tbilisi* [Tbilisi environs] Tb., 1960).
25. *კახეთის ისტორიული ძეგლების წარწერები, შეადგინა და განმარტებები დაურთო თ. ბარნაველმა*, თბ., 1961.
(*kakhეთის istoriuli dzeglebis tsartserebi* [Historical inscriptions of Kakheti monuments], edited by T. Barnaveli, Tb., 1961).
26. **Р. Шмерлинг**, *Малые формы в архитектуре средневековой Грузии*, Тб., 1962.
(R. Shmerling, *malie formi v arkhitekture srednevekovoi Gruzii* [Minor architectural forms in medieval Georgia], Tb., 1962).

27. ლ. რჩეულიშვილი, თელავი, თბ., 1964.
(L. Rcheulishvili, Telavi, Tb. 1964).
28. Л. Шервашидзе, О грузинской светской миниатюре, Тб., 1964.
(L. Shervashidze, o gruzinskoj svetskoi miniatyure [On Georgian secular book illumination], Tb., 1964).
29. ვ. ცინცაძე, ბაგრატის ტაძარი, თბ., 1964.
(V. Tsintsadze, bagratis tadzari [Bagrati cathedral], Tb., 1964).
30. ს. ბარნაველი, საქართველოს საბეჭდავები და სხვა გლიფტიკური მასალები, თბ., 1965.
(S. Barnaveli, saqartvelos sabechdavebi da sxva gliptikuri masalebi [Georgian seals and other glyptic materials], Tb., 1965).
31. Р. Меписашвили, Архитектурный ансамбль Гелати, Тб., 1966.
(R. Mepisashvili, arkhitekturnyi ansambl gelati [Architectural ensemble of Gelati], Tb., 1966).
32. Н. Аладашвили, Г. Алибегашвили, А. Вольская, Росписи художника Тевдоре в Верхней Сванетии, Тб., 1966.
(N. Aladashvili, G. Alibegashvili, A. Volskaia, rospisi khudozhnika tevdore v verkhnei svaneti [Murals of painter Tevdore in Upper Svaneti] Tb., 1966).
33. Г. Чубинашвили, Разыскания по армянской архитектуре, Тб., 1967.
(G. Chubinashvili, roziskania po armianskoi arkhitekture [Studies in Armenian architecture], Tb., 1967).
34. Р. Шмерлинг, Художественное оформление грузинской книги IX-XI столетий, Тб., 1967.
(R. Shmerling, khudozhestvennoe oformlenie gruzinskoj knigi IX-XI stoletii [Artistic treatment of the 9th -11th cc. Georgian manuscripts] Tb., 1967).
35. В. Беридзе, Грузинская архитектура с древнейших времен до начала XX века, Тб., 1967.
(Beridze V., gruzinskaia arkhitektura s drevneishikh vremen do nachala XX veka [Georgian architecture from ancient times till the early 20th c] Tb., 1967).
36. ვ. ბერიძე, ძველი ქართველი ოსტატები, თბ., 1967.
(V. Beridze, dzveli qartveli ostatebi [Ancient Georgian artists], Tb., 1967).
37. Г. Чубинашвили, Цркви, М., 1969.
(G. Chubinashvili, Tsromi, M., 1969).
38. Н. Чубинашвили, Самшвилдский Сион. Его место в развитии грузинской архитектуры VIII-IX вв, Тб., 1969.
(N. Chubinashvili, samshvildski Sion. ego mesto v razvitii gruzinskoj arkhitekturi VIII-IX vv [Sioni church at Samshvilde. Its place in the development of the 8th -9th cc Georgian Architecture] Tb., 1969).
39. ვ. ბერიძე, რ. მეპისაშვილი, ლ. რჩეულიშვილი, რ. შმერლინგი, თბილისის მეტეხის ტაძარი, თბ., 1969.
(V. Beridze, R. Mepisashvili, L. Rcheulishvili, R. Shemerling, tbilis merekhish tadzari [Metekhi church in Tbilisi], Tb., 1969).
40. Г. Чубинашвили, Вопросы истории искусства, т.1, Тб., 1970.
(G. Chubinashvili, voprosi istorii iskusstva [Issues of the history of art], v. I, Tb., 1970).
41. В. Беридзе, Архитектурные памятники Грузии, М., 1970.
(V. Beridze, arkhitekturnye pamiatniki gruzii [Architectural monuments of Georgia], M., 1970).

42. მ. კარბელაშვილი, *სერგო კობულაძე*, თბ., 1970.
(M. Karbelashvili, *Sergo Kobuladze*, Tb., 1970).
43. ვ. დოლიძე, *შატილი*, თბ., 1970.
(V. Dolidze, *Shatili*, Tb., 1970).
44. ბ. ჯანბერიძე, *ქართული საბჭოთა არქიტექტურა*, თბ., 1971.
(N. Djanberidze, *qartuli sabchota architektura [Soviet Georgian architecture]*, Tb., 1971).
45. К. Мачабели, *Ираклий Оchiauri*, М., 1971.
(K. Machabeli, *Irakli Ochauri*, M., 1971).
46. Е. Привалова, *Зураб Нугарадзе*, М., 1972.
(E. Privalova, *Zurab Nijaradze*, M., 1972).
47. რ. ყენია, *ხახულის ღვთისმშობლის ხატის კარედის მოჭედებლობა*, თბ., 1972.
(R. Kenia, *khakhulis gvtismshoblis xatis karedis mochediloba [Revetment of the Khakhuli icon of Virgin]*, Tb., 1972).
48. Н. Чубинашвили, *Хандиси*, Тб., 1972.
(N. Chubinashvili, *Khandisi*, Tb., 1972).
49. Г. Алибегашвили, *Художественный принцип иллюстрирования грузинской рукописной книги XI-XIII веков*, Тб., 1973.
(G. Alibegashvili, *khudojestvenni printsip illustirovania gruzinskoj rukopisnoi knigi XI-XIII vekov [Artistic principles of illustrating 11th -13th cc. Georgian manuscripts]* Tb., 1973).
50. ი. ლორთქიფანიძე, *ნაბახტევის მხატვრობა*, თბ., 1973.
(I. Lordkipanidze, *nabaxtevis mxatvroba [Wall painting of Nabakhtevi]*, Tb., 1973).
51. Т. Вирсаладзе, *Роспись Иерусалимского крестного монастыря и портрет Шота Руставели*, Тб., 1973.
(T. Virsaladze, *rospis ierusalinskogo krestnogo monastirja i portret shota rustaveli [Wall painting of the Holy Cross monastery in Jerusalem and portrait of Shota Rustaveli]*, Tb., 1973).
52. ვ. ბერიძე, *ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება*, თბ., 1974.
(V. Beridze, *dzveli qartuli xurotmodzgvreba [Ancient Georgian architecture]*, Tb., 1974).
53. ლ. ხუსკივაძე, *ლევან დადიანის საოქრომჭედლო სახელოსნო*, თბ., 1974.
(L. Khuskivadze, *levan dadianis saogromchedlo sakhelosno [Goldsmith workshop of Levan Dadiani]* Tb., 1974).
54. А. Вольская, *Росписи средневековых трапезных Грузии*, Тб., 1974.
(A. Volskaia, *rospisi sredhevekovikh trapeznikh gruzii [Wall paintings of the medieval Georgian refectories]* Tb., 1974).
55. G. Tschubinaschvili, *I monumenti del tipo Gvari. Ricerca sull'architettura Georgiana*, Milano, 1974.
56. მ. დვალი, *მანგლისის ხუროთმოძღვრული ძეგლი*, თბ., 1974.
(M. Dvali, *manglisis khurotmodzgvrusli dzeqli [Architectural monument at Manglisi]*, Tb., 1974).
57. В. Бериძе, Н. Езерская, *Искусство Советской Грузии*, М., 1975.
(V. Beridze, N. Ezerskaia, *iskusstvo sovetskoj gruzii [Art of Soviet Georgia]*, M., 1975).

58. ვ. ბერიძე, ლადო გუდიაშვილი, თბილისი-ბუდაპეშტი, 1975 (ქართულ და რუსულ ენებზე).
(V. Beridze, *Lado Gudiasvili*, Tbilisi-Budapest, 1975 (на грузинском и русском языках)).
59. Р. Мепишашвили, В. Цинцадзе, *Архитектура нагорной части исторической провинции Грузии Шида-Картли*, Тб., 1975.
(R. Mepisashvili, V. Tsintsadze, *arkhitektura nagornoï chasti istoricheskoi provintsii gruzii shida-kartli* [Architecture in the highlands of Shida-Kartli, historical province of Georgia], Tb., 1975).
60. ლ. შანიძე, ქართული საბჭოთა ქანდაკება, თბ., 1975.
(L. Shanidze, *kartuli sabchota qandakeba* [Georgian Soviet sculpture], Tb., 1975).
61. კ. მაჩაბელი, საბჭოთა ქართული ჭედურობა, თბ., 1975.
(K. Machabeli, *sabchota qartuli cheduroba* [Soviet Georgian repouse art] Tb., 1975).
62. თ. სანიკიძე, გერგეტის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, თბ., 1975.
(T. Sanikidze, *gergetis xurotmodzgvruli ansambl* [Architectural ansamble of Gergeti], Tb., 1975).
63. ნ. ანდგულაძე, თირის მონასტრის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, თბ., 1976.
(N. Andguladze, *tiris monastris xurotmodzgvruli ansambl* [Architectural ansamble of Tiri monastery], Tb., 1976).
64. ი. გომელაური, ერთანძინდა, თბ., 1976.
(I. Gomelauri, *Ertatsminda*, Tb., 1976).
65. Н. Чубинашвили, *Церовани*, Тб., 1976.
(N. Chubinashvili, *Tserovani*, Tb., 1976).
66. К. Мачабели, *Позднеантичная торевтика Грузии*, Тб., 1976.
(K. Machabeli, *pozднеantichnaia torevitika gruzii* [Late antique torevitics of Georgia], Tb., 1976).
67. V. Beridzé, *Quelques aspects de l'architecture géorgienne à coupole de la seconde moitié du X-e siècle à la fin du XIII-e*, Tb., 1976.
68. R. Mepisaschvili, W. Zinzadze, *Die Kunst des alten Georgien*, Leipzig, 1977.
69. Н. Аладашвили, *Монументальная скульптура Грузии (фигурные рельефы V-XI веков)*, М., 1977
(N. Aladashvili, *monumentalnaiia skulptura gruzii* [Monumental sculpture of Georgia]. М., 1977).
70. Е. Привалова, *Павниси*, Тб., 1977
(E. Privalova, *Pavnisi*, Tb., 1977).
71. *Atti del primo simposio internazionale sull'arte Georgiana* (Bergamo, 1974), Milano, 1977.
72. თ. სანიკიძე, იაკობ ნიკოლაძე, თბ., 1977.
(T. Sanikidze, *Jakob Nickoladze*, Tb., 1977).
73. ი. ხუშკივაძე, ქართული საერო მინიატურა, თბ., 1978.
(I. Khushkivadze, *kartuli saero miniatura* [Georgian secular book illumination], Tb., 1978).
74. Р. Кения, *Гурам Габашвили*, М., 1978.
(R. Kenia, *Guram Gabashvili*, М., 1978).

75. **Т. Саникидзе**, *Lado Gudiashvili*, Budapesht, 1978.
76. **Г. Алибегашвили**, *Светский портрет в грузинской средневековой монументальной живописи*, Тб., 1979.
(G. Alibegashvili, *sveitskii portret v gruzinskoi srednevekovoi monumentalnoi jivopisi*, [Secular portrait in the medieval Georgian painting], Tb., 1979).
77. **თ. სანიკიძე**, *ლადო გუდიაშვილი*, თბ., 1979.
(T. Sanikidze, *Lado Gudiashvili*, Tb., 1979).
78. **Л. Шервашидзе**, *Средневековая монументальная живопись в Абхазии*, Тб., 1980.
(L. Shervashidze, *srednevekovaia monumentalnaia jivopis v abkhazii* [Medieval wall painting in Abkhazia], Tb., 1980).
79. **Е. Привалова**, *Росписи Тимотесубани*, Тб., 1980.
(E. Privalova, *rospis timotesubani* [Murals of Timotesubani], Tb., 1980).
80. **თ. საყვარელიძე**, *მეთორმეტე საუკუნის ქართული ქედური ხელოვნების ისტორიიდან*, თბ. 1980.
(T. Sakvarelidze, *metormete saukunis qartuli xelovnebis istoriidan* [Issues of the 12th century Georgian repouse art], Tb., 1980).
81. **A. Alpago-Novello, V. Beridze, J. Lafontaine-Dosogne, E. Hybsch, G. Ieni, N. Kauchtschishvili**, *Art and Architecture in Medieval Georgia*, Louvaine-la-Neuve, 1980.
82. **ე. პრივალოვა**, *ელენე ახვლედიანი*, თბ., 1980.
(E. Privalova, *Elene Akhvlediani*, Tb., 1980).
83. **მ. კარბელაშვილი**, *ელენე ახვლედიანი*, თბ., 1980.
(M. Karbelashvili, *Elene Axvlediani*, Tb., 1980).
84. **გ. ალიბეგაშვილი, თ. საყვარელიძე**, *ქართული ხატები*, თბ., 1980.
(G. Alibegashvili, T. Sakvarelidze, *kartuli khatebi*, [Georgian Icons], Tb., 1980).
85. **W. Beridze, E. Neubauer**, *Die Baukunst des Mittelalters in Georgien vom 4 bis zum 18. Jahrhundert*, Berlin, 1980; Wien und München, 1981.
86. **V. Beridzé**, *Monuments de Tao-Klardjéti dans l'histoire de l'architecture géorgienne*, Tb., 1981.
87. **G. Alibegashvili, A. Volskaia, K. Weitzman, M. Chatsidakis, G. Babič, M. Alpatov**, *The Icons*, Milano-Lubliana, 1981-1982.
88. **Л. Хускивадзе**, *Грузинские эмали*, Тб. 1981.
(L. Khuskivadze, *gruzinskie emali* [Georgian enamels] Tb., 1981).
89. **К. Мачабели**, *Алде Какабадзе*, М., 1981.
(K. Machabeli, *Alde Kakabadze*, M., 1981).
90. **კ. მაჩაბელი**, *სვანეთის საგანძურები*, თბ., 1982.
(K. Machabeli, *svanetis sagandzuridan* [Svanetian Treasury] Tb., 1982).
91. **ი. გომელაური**, *მღვიმევი. XIII საუკუნის ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლი*, თბ., 1982.
(I. Gomelauri, *mgvimevi, XIII saukunis qartuli khurotmodzgvrebis dzegli* [Mgvimevi, monument of the 13th century Georgian architecture] Tb., 1982).

92. Н. Мирзхулава, *Кетеван Магალაშვილი*, Тб., 1982.
(N. Mirskhulava, *Ketevan Magalashvili*, Tb., 1982).
93. თ. საყვარელიძე, ბოლნისის სიონი, თბ., 1983.
(T. Sakvarelidze, *Bolnisi Sioni*, Tb., 1983).
94. Н. Аладашвили, Г. Алибегашвили, А. Вольская, *Живописная школа Сванетии*, Тб. 1983.
(N. Aladashvili, G. Alibegashvili, A. Volskaia, *живописная школа сванетии [Painterly school of Svanetii]*, Tb., 1983).
95. ლ. რჩეულიშვილი, დავით კაკაბაძე, თბ., 1966 (II გამოცემა, 1983).
(L. Rcheulishvili, *Davit Kakabadze*, Tb., 1966 (II edition 1983)).
96. ვ. ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება, I, თბ., 1983.
(V. Beridze, *XVI-XVIII saukuneebis kartuli khurotomodzhvreba [16th- 18th centuries Georgian architecture]*, v. I, Tb., 1983).
97. С. Иоселиани, *Гурам Кутателадзе*, М., 1983.
(S. Ioseliani, *Guram Kutateladze*, M., 1983).
98. თ. ვირსალაძე, ატენის სიონის მონათულობა, თბ., 1984.
(T. Virsaladze, *atenis sionis mokhatuloba [Wall painting of the Ateni Sioni]*, Tb., 1984).
99. G. Alibegashvili, V. Beridze, A. Volskaja, L. Xuskivadze, *I tesori della Georgia*, Milano, 1984.
100. T. Gersamia, *Old Tbilisi*, Tb., 1984.
101. Н. Асатиани, *Грузинское советское градостроительство 1920-30 -х годов*. Тб., 1985.
(N. Asatiani, *gruzinskoe sovetskoe gradostroitelstvo 1920-30 godov [Georgian Soviet urban planning in 1920-30-es]*, Tb., 1985).
102. ზ. სხირტლაძე, საბერეების ფრესკული წარწერები, თბ., 1985.
(Z. Skhirtladze, *sabereebis freskuli tsartserebi [Mural inscriptions in Sabereebi]*, Tb., 1985).
103. R. Mepisaschvili, W. Zinzadze, *Georgien, Wehrbauten und Kirchen*, Leipzig, 1986.
104. ნ. ალადაშვილი, დიმიტრი თავაძე (თეატრის მხატვარი), თბ., 1986.
(N. Aladashvili, *Dimitri Tavadze*, Tb, 1986).
105. Т. Саникидзе, *Александр Шервашидзе*, М., 1986.
(T. Sanikidze, *Alexandr Shervashidze*, M., 1986).
106. T. Sanikidze, *Niko Pirosmani*, Tokio, 1986.
107. Т. Саникидзе, *Нико Пиросманишвили*, М., 1986.
(T. Sanikidze, *Niko Pirosmanashvili*, M., 1986).
108. T. Sanikidze, *Niko Pirosmani (Der Georgische Maler)*, Berlin, 1988.
109. თ. საყვარელიძე, XIV-XIX საუკუნეების ქართული ოქრომჭედლობა, ნ. 1, თბ., 1987.
(T. Sakvarelidze, *XIV-XIX saukuneebis qartuli ogromchedloba [14th -19th cc Georgian repouse art]*, v. 1, Tb., 1987).
110. Л. Рчеулишвили, *Купольная архитектура VIII-X веков в Абхазии*, Тб., 1988.
(L. Rcheulishvili, *kupolnaia arkhitektura VIII-X vekov v abkhazii [8th -10th cc. domed architecture*

111. **Н. Чубинашвили, Шахтанис სამება**, Тბ., 1988.
(N. Chubinashvili, *shahianis sameba* [The trinity church at Shashiani]. Tb., 1988).
112. **მ. კეცხოველი, შუა საუკუნეების დეკორატიული ქსოვილები ზემო სვანეთიდან**, თბ., 1988.
(M. Ketskhoveli, *shua saukuneebis dekoratiuli qsovilebi zemo svanetidani* [Medieval textiles from Upper Svaneti] Tb., 1988).
113. **Дж. Иосебидзе, Роспись Ачи**, Тб., 1989.
(Dj. Iosebidze, *rospis achi* [Wall painting in Achi], Tb., 1989).
114. **В. Беридзе, Д. Лебанидзе, М. Медзмариашвили, Давიდ Какабадзе**, М., 1989.
(V. Beridze, D. Lebanidze, M. Medzmariashvili, *Davit Kakabadze*, M., 1989).
115. **რ. მეფისაშვილი, დ. თუმანიშვილი, ბანას ტაძარი**, თბ., 1989.
(R. Mepisashvili, D. Tumanishvili, *banas tadzari* [The church of Bana], Tb., 1989).
116. **Ф. Девдариани, Миниатюры Анчисхатского Гюлани**, Тб., 1990.
(F. Devdariani, *miniaturi anchiskhatskogo gulani* [Illuminations of the Anchiskhati gulani], Tb., 1990).
117. **საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა**, ვ. დოლიძის რედაქციით, № 5, 1990.
(*sakartvelos itoriisa da kulturis dzevla agtseriloba* [Inventory of the monuments of Georgian history and culture #5], edit. V. Dolidze, Tb., 1990).
118. **И. Маманашвили, Роспись Табакини**, Тб., 1991.
(I. Mamaiashvili, *rospis tabakini* [Murals of Tabakini], Tb., 1991).
119. **М. Карбелашвили, Леван Цуцкиридзе**, М., 1991.
(M. Karbelashvili, *Levan Tsutskiridze*, M., 1991).
120. **თ. ვირსალაძე, რ. მეფისაშვილი, გელათი, არქიტექტურა, მოზაიკა, ფრესკები**, თბ., 1992 (ქართულ, ინგლისურ და რუსულ ენებზე).
(T. Virsaladze, R. Mepisashvili, *Gelati, architecture, mozaic, frescoes*, Tb., 1992 (in Georgian, English and Russian languages)
121. **ვ. ბერიძე, კულტურა და ხელოვნება დამოუკიდებელ საქართველოში**, თბ., 1992.
(V. Beridze, *kultura da xelovneba damoukidebel saqartveloshi* [Culture and art in the independant Georgia], Tb., 1992).
122. **И. Лордкипанидзе, Роспись в Цаленджикха**, Тб., 1992.
(I. Lordkipanidze, *rospis v tsalendjikh* [Murals in Tsalendjikha], Tb., 1992).
123. **თ. სანიკიძე, უფლისციხე**, თბ., 1992.
(T. Sanikidze, *Uplistsikhe*, Tb., 1992).
124. **მ. კარბელაშვილი, ავთო ვარაზი** თბ., 1993.
(M. Karbelashvili, *Avto Varazi*, Tb., 1993).
125. **გ. ალიბეგაშვილი, თ. საყვარელიძე, ქართული ხატები**, თბ., 1994.
(G. Alibegashvili, T. Sakvarelidze, *kartuli khatebi*, [Georgian Icons]. Tb., 1994).
126. **ვ. ბერიძე, XVI-XVIII საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება**, თბ., 1994.

(V. Beridze, *XVI-XVIII saukneebs kurtuli saeklesio khurotmodzgvreba* [16th- 18th centuries Georgian church architecture], Tb., 1994).

127. ლ. რჩეულიშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1994.
(L. Rcheulishvili, *kartuli khelovnebis istoriis narkvebi* [Essays on Georgian art history], Tb., 1994).
128. ზ. სხირტლაძე, ივერიის ღმრთისმშობლის ხატის მოჭედულობა, თბ., 1994.
(Z. Skhirtladze, *iveriis gmrtsismshoblis xatis mochediloba* [Revetment of the Iveria Virgin icon], Tb., 1994).
129. *Georgian architecture. Photo-archival collection on microfishes*, edited by N. Andguladze, G. Bruchhaus, T. Dvali, Vol. I-VIII, 1994-2010, IDC Publishers, Leiden.
130. K. Matchabeli, *Siècles géorgiennes en pierre*, Lugano, 1997.
131. მ. ციცინავილი, XVIII-XIX საუკუნეების ქართული პორტრეტული მხატვრობა, თბ., 1997.
(M. Tsitsishvili, *XVIII-XIX saukunis qartuli portretuli mxatvroba* [18th -19th cc Georgian portraits], Tb., 1997).
132. ლ. რჩეულიშვილი, ახალი ქართული ხელოვნების საკითხები, თბ., 1998.
(L. Rcheulishvili, *axali qartuli xelovnebis sakitxebi* [Issues of the modern Georgian art], Tb., 1998).
133. К. Мачабели, *Каменные кресты Грузии*, Тб., 1998.
(K. Machabeli, *kamennie kresti gruzii* [Georgian stone crosses] Tb., 1998).
134. დ. ლებანიძე, მ. მეძმარიაშვილი, დავით კაკაბაძე – კულტურული მემკვიდრეობა, თბ., 1999.
(D. Lebanidze, M. Medzmariashvili, *davit kakabadze – kulturuli memkvivreoba* [Davit Kakabadze – cultural Heritage] Tb., 1999).
135. მ. ოკლეი, ს. ვირსალაძე, თბ., 1999.
(M. O'klei, S. Virsaladze, Tb., 1999).
136. ზ. სხირტლაძე, ისტორიულ პირთა პორტრეტები გარეჯის მრავალმთის ქოლგაგირის მონასტერში, თბ., 2000.
(Z. Skhirtladze, *istoriul pirta portretebi garejis mravalmtis kolagiris monastershi*, [The historicals portraits in the Kolagiri monastery in Gareji deserts], Tb., 2000).
137. გ. ხოშტარია, დავით გაბაშვილი, თბ., 2000.
(G. Khoshtaria, *Davit Gabashvili*, Tb., 2000).
138. ნ. ალადაშვილი, რ. ყენია, ზემო სვანეთი, თბ., 2000.
(N. Aladashvili, R. Kenia, *zemo svaneti*, [Upper Svaneti] Tb., 2000).
139. მ. ბულია, მ. ჯანჯალია, ი. გაგოშიძე, დ. ხოშტარია, მცხეთა, თბ., 2000 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). M. Bulia, M. Janjalia, I. Gagoshidze, D. Khoshtaria, *Mtskheta*, Tb., 2000 (in Georgian and English languages).
140. დ. ბერძენიშვილი, ი. ელიზბარაშვილი, ნ. ვაჩეიშვილი, ც. ჩაჩხუნაშვილი, ჯავახეთი: ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული გზამკვლევი, თბ., 2001.
(D. Berdzenishvili, I. Eliabarashvili, N. Vacheishvili, Ts. Chachkhunashvili, *javakheti: istoriul-xurotmodzgvriul gzamkvevi* [Djavakheti: historical-architectural guide-book], Tb., 2000).

141. დ. თუმანიშვილი, *წერილები, ნარკვევები*, თბ., 2001.
(D. Tumanishvili, *cerilebi, narkveebi*, [Papers and Essays], Tb., 2001).
142. გ. ჩუბინაშვილი, *Вопросы истории искусства*, Тб., 2002.
(G. Chubinashvili, *Voprosi istorii iskustva* [Art-historical issues] Tb., 2002).
143. თ. სანიკიძე, *უფლისციხე*, თბ., 2002.
(T. Sanikidze, *Uplistsikhe*, Tb., 2002).
144. მ. ციციშვილი, *რევაზ თარხან-მოურავის მხატვრობა*, თბ., 2002.
(M. Tsitsishvili, *revaz tarkhan-mouravis mxatvroba* [Paintings by Revaz Tarkhan-Mouravi] Tb., 2002).
145. დ. ლებანიძე, *ლალი ზამბახიძე*, თბ., 2002.
(D. Lebanidze, *Lali Zambakhidze*, Tb., 2002).
146. К. Кинцурашвили, *Давид Какабадзе. Классик XX века*, СПб., 2002.
(K. Kintsurashvili, *david kakabadze, klassik XX veka* [st. Petersburg, 2002]).
147. ი. ხუსკივაძე, *ქართული ეკლესიების გვიანი შუა საუკუნეების „ხალხური“ მოხატულობანი*, თბ., 2003.
(I. Khuskivadze, *qartuli eklesiebis gviana shua saukuneebis `xalxuri~ moxatulobani* [Late medieval "folk" murals of the Georgian churches], Tb., 2003).
148. გ. ხოშტარია, *ესმა ონოანი*, თბ., 2003.
(G. Khoshtaria, *Esma Onoani*, Tb., 2003).
149. მ. ციციშვილი, *თბილისი ქართველი და უცხოელი მხატვრების შემოქმედებაში 1850-1940*, თბ., 2004.
(M. Tsitsishvili, *tbilisi qartveli da uxoeeli mxatvrebis shemoqmmedebashi 1850-1940* [Tbilisi in the works of Georgian and foreign artists 1850-1940] Tb., 2004).
150. მ. ციციშვილი, ნ. ჭოგოშვილი, დ. თუმანიშვილი, ლ. მაგაროტო, *ქართული მოდერნიზმი 1910-1930*, თბ., 2005.
(M. Tsitsishvili, N. Chogoshvili, D. Tumanishvili, L. Magarotto, *qartuli modernizmi 1910-1930* [Georgian Modernism, 1910-1930] Tb., 2005).
151. ლ. ხუსკივაძე, *გელათის მოზაიკა*, თბ. 2005 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე).
L. Khuskivadze, *Gelati Mosaic*, Tb., 2005 (in Georgian and English languages).
152. მ. ბულია, მ. ჯანჯალია, მ. მანია, დ. ხოშტარია, *თბილისი*, თბ., 2002; 2006 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). M. Bulia, M. Janjalia, M. Mania, D. Khoshtaria, *Tbilisi*, Tb., 2002; 2006 (in Georgian and English languages).
153. ნ. ასათიანი, *სიმფონიური მუსიკის დარბაზი*, თბ., 2006.
(N. Asatiani, *simfoniuri musikis darbazi* [Hall for Symphonic music] Tb., 2006).
154. დ. ხოშტარია, *კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები*, თბ., 2005.
(D. Khoshtaria, *klarjetis eklesiebi da monastrebi* [Churches and monasteries in Klarjeti] Tb., 2005).
155. მ. ბულია, მ. ჯანჯალია, დ. ცხადაძე, დ. ხოშტარია, *ქუთაისი*, თბ., 2006 (ქართულ და

- ინგლისურ ენებზე). M. Bulia, M. Janjalia, D. Tskhadadze, D. Khoshtaria, *Kutaisi*, Tb., 2006 (in Georgian and English languages).
156. **ტ. ვირსალაძე**, *Грузинская средневековая монументальная живопись. Избранные труды*, Тб., 2007.
(T. Virsaladze, *gruzinskaia srednevekovia monumentalnaia jivopis. izbrannie trudi [Medieval Georgian wall painting. Selected works]* Tb., 2007).
 157. **დ. თუმანიშვილი, ი. ხუსკივაძე, მ. კეტხოველი, ქ. მიქელაძე, თ. საყვარელიძე, დ. ხოშტარია, ლ. ხუსკივაძე, მ. ჯანჯალია, გ. ბარათაშვილი**, გელათი 900, თბ., 2007 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). D. Tumanishvili, I. Khuskivadze, M. Ketskhoveli, K. Mikeladze, T. Sakvarelidze, D. Khoshtaria, L. Khuskivadze, M. Janjalia, G. Baratashvili, *Gelati 900*, Tb., 2007 (in Georgian and English languages).
 158. **მ. მანია**, *ევროპელი არქიტექტორები თბილისში*, თბ., 2006 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). M. Mania, *European architects in Tbilisi*, Tb., 2006 (In Georgian and English languages).
 159. **გ. ხოშტარია**, *თამაზ ხუციშვილი*, თბ., 2006.
(G. Khoshtaria, *Tamaz Khutsishvili*, Tb., 2006).
 160. **მ. ციციშვილი, ნ. ვაჩეიშვილი, მ. სოხაძე**, *თეატრის მხატვრობა, კოტე მარჯანიშვილის სახელობის თეატრის კოლექცია*, თბ., 2006 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). M. Tsitsishvili, N. Vacheishvili, M. Sokhadze, *Scene Painting - 1920-1950. Collection of the Kote Mardjanishvili theatre*, Tb., 2006 (in Georgian and English languages).
 161. **ვ. ბერიძე**, *ნიკო ფიროსმანაშვილი*, თბ., 2007 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). V. Beridze, *Pirosmani*, Tb., 2007 (in Georgian and English languages).
 162. **გ. ჩუბინაშვილი**, *არმაზის საგანძური*, თბ., 2007.
(G. Chubinashvili, *armazis sagandzuri [Armazi treasury]*, Tb., 2007).
 163. **თ. ვირსალაძე**, *ქართული მხატვრობის ისტორიიდან*, თბ., 2007.
(T. Virsaladze, *qartuli mkhatvrobis istoriidan [Issues of the history of Georgian painting]*, Tb., 2007).
 164. **ლ. ხუსკივაძე**, *ხახულის კარედი ბატი*, თბ., 2007 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). L. Khuskivadze, *Khakhuli triptych*, Tb., 2007 (in Georgian and English languages).
 165. **გ. ხოშტარია**, *პეტრე ოცხელი (1907-1937)*, თბ., 2007 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). G. Khoshtaria, *Petre Otskheli*, Tb., 2007 (in Georgian and English languages).
 166. **ს. ლეჟავა**, *კოლხური ოდა-სახლები რაჭაში*, თბ., 2007 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). S. Lejava, *Kolch oda-sakhli in Racha*, Tb., 2007 (in Georgian and English languages).
 167. **თ. სანიკიძე**, *კლდეში ნაკვეთი ქალაქი*, თბ., 2008 (ქართულ, ინგლისურ და რუსულ ენებზე); T. Sanikidze, *The City carved in the Rock*, Tb., 2008 (in Georgian, English and Russian languages). Т. Саникидзе, *Город – высеченный в скале*, Тб., 2008 (на грузинском, русском и английском языках).
 168. **დ. თუმანიშვილი, თ. ხუნდაძე, დ. ხოშტარია**, *მცხეთის წმ. ჯვრის ტაძარი*, თბ., 2008

- (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). D. Tumanishvili, T. Khundadze, D. Khoshtaria, *Church of the Holy Cross at Mtskheta*, Tb., 2008 (in Georgian and English languages).
169. ც. კილაძე, მ. მეძმარიასვილი, თ. გერსამია, *თბილისური სადარბაზოები*, თბ., 2008 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). Ts. Kiladze, M. Medzmarishvili, T. Gersamia, *Tbilisi entrance halls*, Tb., 2008 (in Georgian and English languages).
 170. დ. ხოშტარია, *საფასადო ქანდაკება თბილისში*, თბ., 2008 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). D. Khoshtaria, *Facade sculptures in Tbilisi*, Tb., 2008 (in Georgian and English languages).
 171. მ. დიდებულძიძე, დ. თუმანიშვილი, მ. კეცხოველი, კ. მაჩაბელი, ა. ოქროპირიძე, თ. საყვარელიძე, ლ. ხუსკივაძე, ნ. ჭიჭინაძე, *ქართული ქრისტიანული ხელოვნება*, თბ., 2008, II გამოცემა 2010 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). M. Didebulidze, D. Tumanishvili, M. Ketskhoveli, K. Machabeli, A. Okropiridze, T. Sakvarelidze, L. Khuskivadze, N. Chichinadze, *Georgian Christian Art*, Tb., 2008; II edition 2010 (in Georgian and English languages).
 172. კ. მაჩაბელი, *ადრე შუა საუკუნეების ქართული ქვაჯვარები*, თბ., 2008 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). K. Machabeli, *Early medieval Georgian stone crosses*, Tb., 2010 (in Georgian and English languages).
 173. დ. თუმანიშვილი, *გზაჯვარედინზე*, თბ., 2008.
(D. Tumanishvili, *gzadjvaredinze [On the crossroad]* Tb., 2008).
 174. M. Didebulidze, D. Tumanishvili, *Ancient Georgian Art*, Tb., 2008.
 175. ე. გედევანიშვილი, ფ. დედარიანი, ნ. ვაჩეიშვილი, ი. ხუსკივაძე, *რაჭა. 1991 მიწისძვრით დაზარალებული ძეგლები*, თბ., 2008 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). E. Gedevanishvili, F. Devdariani, N. Vacheishvili, I. Khuskivadze, *Racha. Heritage Destroyed in the 1991 Earthquake*, 2008 (in Georgian and English languages).
 176. ი. ხუსკივაძე, ფ. დედარიანი, *ზარათის ღმრთისმშობლის ეკლესიის მოხატულობა*, თბ., 2008 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). I. Khuskivadze, F. Devdariani, *Zarati. Murals of the Virgin church*, Tb., 2008 (in Georgian and English languages).
 177. მ. ბულია, ა. ვოლსკაია, დ. თუმანიშვილი, *დავითგარეჯის მონასტრები. ლავრა. უდაბნო*, თბ., 2008 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). M. Bulia, A. Volskaia, D. Tumanishvili, *Davithgareji monasteries – Laura. Udabno*, Tb., 2008 (in Georgian and English languages).
 178. დ. ლებანიძე, ე. თუმანიშვილი, მ. ოკლეი, *თეატრის მხატვრობა, რუსთაველის თეატრი*, თბ., 2008 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). D. Lebanidze, E. Tumanishvili, M. O'clay, *Scene Painting - 1920-1950. Collection of the Shota Rustaveli Theatre*, Tb., 2008 (in Georgian and English languages).
 179. პ. კურდოვანიძე, ხ. ჭურღულია, *ქართულ-აფხაზური ალბომი*, თბ., 2008 (ქართულ და აფხაზურ ენებზე).
(P. Kurdovanidze, X. Churgulia, *Georgian – Abkhazian Album*, Tb., 2008 (in Georgian and Abkhazian languages).

180. საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, № 2, თ. დვალის რედაქციით, თბ., 2008.
(*sakartvelos itoriisa da kulturis dzeqla agtseriloba [Inventory of the monuments of Georgian history and culture #2]*, edit. T. Dvali, Tb., 2008).
181. თ. გერსამია, ც. კილაძე, მ. მეძმარიაშვილი, თბილისის ხიბლი, თბ., 2009 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). Ts. Kiladze, M. Medzmariashvili, T. Gersamia, *Sharm of Tbilisi*, Tb., 2008 (in Georgian and English languages).
182. მ. გაჩეჩილაძე, თ. ბელაშვილი, ნ. მირცხულავა, სმირნოვების სახლი – საჩუქრად საქართველოს, (თანავტორები — ა. სვატიკოვი, ე. გაჩეჩილაძე), თბ., 2009 (ქართულ, ინგლისურ და რუსულ ენებზე). M. Gachechiladze, T. Belashvili, N. Mirtskhulava, *Smirnov house, - gift for Georgia*, 2009 (in Georgian, English and Russian languages). М. Гачечиладзе, Т. Белашвили, Н. Мирцхулава, *Дом Смирновых - в дар Грузии*, Тб., 2009 (на грузинском, русском и английском языках).
183. გ. ჭანიშვილი, სამთავროს წმ. ნინოს სახელობის დედათა მონასტრის ისტორია, თბ., 2009. (G. Chanishvili, *samtavros tsn. Ninos dedata monastris istoria [History of the St. Nino monastery at Samtavro]* Tb., 2009).
184. ნ. ანდგულაძე, თ. დვალი, ვ. სილოგავა, ოშკი, თბ., 2009 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). N. Andguladze, T. Dvali, V. Silogava, *Oshki*, Tb., 2009 (in Georgian and English languages).
185. მ. მანია, თბილისის გეოფიზიკური ობსერვატორია, თბ., 2010 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). M. Mania, Tbilisi Geophysical observatory, Tb., 2010 (in Georgian and English languages).
186. მ. ყენია, ზემო სვანეთი. შუასაუკუნოვანი კედლის მხატვრობა, თბ., 2010 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). M. Kenia, *Medieval Mural Painting in Upper Svaneti*, Tb., 2010 (in Georgian and English languages).
187. მ. ბულია, ა. ვოლსკაია, დ. თუმანიშვილი, თ. ჯოჯუა, დავითგარეჯის მონასტრები. ნათლისმცემელი, ბერთუბანი, თბ., 2010 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). M. Bulia, A. Volskaia, D. Tumanishvili, T. Jojua, *Davitgareji monasteries. Natlismcemeli. Bertubani*, Tb., 2010 (in Georgian and English languages).
188. ნ. ანდგულაძე, ფ. დევედარიანი, თ. დვალი, ვ. სილოგავა, იშხანი, თბ., 2010 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). N. Andguladze, T. Dvali, V. Silogava, F. Devdariani, *Ishkhani*, Tb., 2010 (in Georgian and English languages).
189. ი. ლორთქიფანიძე, მ. ჯანჯალია, ნალენჯიხა, მაცხოვრის ტაძრის მოხატულობანი, თბ., 2011 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). I. Lordkipanidze, M. Janjalia, *Tsalenjikha, wall paintings in the Saviour church*. Tb., 2011 (in Georgian and English languages).
190. ნ. ჭიჭინაძე, ქართული ხატწერა, თბ. 2011 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). N. Chichinadze, *Medieval Georgian icon-painting*, Tb., 2011 (in Georgian and English languages).
191. ნ. ანდგულაძე, თ. დვალი, ოთხთაეკლესია, თბ., 2011 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე). N. Andguladze, T. Dvali, *Otkhta eklesia*, Tb., 2011 (in Georgian and English languages).

192. მ. ჩიხრაძე, ნახატის განვითარების თავისებურებები თანამედროვე ქართულ ხელოვნებაში, თბ., 2011. M. Chikhradze, *Peculiarities of development of drawing in Contemporary Georgian art*, Tb., 2011.
193. თ. ტაბატაძე, არტისტული კაფე ქიმერიონი და მისი მოხატულობა. ტფილისი, 1919 წელი, თბ., 2011.
(T. Tabatadze, *artistuli kafe qimerioni da misi moxatuloeba. tpilisi*, 1919 [*Artistic café Kimerioni and its wall painting. Tbilisi*, 1919], Tb., 2001).
194. დ. თუმანიშვილი, ნ. ნაცვლიშვილი, დ. ხოშტარია, მშენებელი ოსტატები შუა საუკუნეების საქართველოში, თბ., 2012.
(D. Tumanishvili, N. Natsvlishvili, D. Khoshtaria, *mshenebeli ostatebi shua saukuneebis saqartveloshi* [*Master builders in medieval Georgia*], Tb., 2012).
195. ე. კვაჭატაძე, მ. ჯანჯალია, ანანური. თბ., 2012 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე).
E. Kwachhatadze, M. Janjalia, *Ananuri*, Tb., 2012 (in Georgian and English languages).
196. ი. ელიზბარაშვილი, მ. სურამელაშვილი, ც. ჩაჩხუნაშვილი, ხ. ჭურგულია, არქიტექტურის რესტავრაცია საქართველოში, თბ., 2012.
(I. Elizbarashvili, M. Suramelashvili, Ts. Chachkhunashvili, Kh. Churgulia, *architecturis restavracia saqartveloshi* [*Restoration of Architecture in Georgia*], Tb., 2012).

საერთაშორისო სიმპოზიუმების მასალები (ბერგამო, 1974; თბილისი, 1977; ბარი-ლექე, 1980; თბილისი, 1983; პავია, 1986; თბილისი, 1989)

Proceedings of the International Symposiums on Georgian Art (Bergamo, Italy, 1974; Tbilisi, Georgia, 1977; Bari-Lecce, Italy, 1980; Tbilisi, Georgia, 1983; Pavia, Italy, 1986; Tbilisi, Georgia, 1989).

ჟურნალები:

- ქართული ხელოვნება. *Ars Georgica*, №№ 1- 11, სერია A და B (1942 -2001 წწ.).
საქართველოს სიძველენი (*Georgian Antiquities*), №№ 1-15 (2002 წლიდან).
ლიტერატურა და ხელოვნება (*Literatura da khelovneba*) (1990-2004 წწ.).
ქართული ხელოვნების ნარკვევები. *Studies in Georgian Art*, №№ 1-5; თბ., 2001-2005.
[www. georgianart.ge](http://www.georgianart.ge)

**ბ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიის
ინსტიტუტის (ცენტრის) თანამშრომელთა სადისპერტაციო ნაშრომები**

- 1942 – რ. შმერლინგი – Самтавро - памятник XI века
- 1943 – ლ. რჩეულიშვილი – თიღვა. შარვანის დედოფლის თამარის აღმშენებლობა
- 1945 – ნ. ჩუბინაშვილი – გუდარების მონასტრის მთავარი ტაძარი
- 1950 – ვ. ბერიძე – „სამცხის ხუროთმოძღვრება XIII-XVI საუკუნეები“ [სადოქტ.]
რ. შმერლინგი – Художественное оформление грузинской рукописи IX, X и XI веков [სადოქტ.]
- 1953 – ა. ვოლსკაია – Рельефы из Шиомгвиме и их место в развитии грузинской средневековой скульптуры
ბ. ალადაშვილი – Сюжетные рельефы Никорцминда
- 1954 – ნ. ჯანბერიძე – Архитектура дома правительства Грузинской ССР
- 1955 – ლ. შერვაშიძე – К вопросу о средневековой грузинской светской миниатюре
- 1961 – რ. ყენია – Чеканка Хахульского триптиха
- 1962 – მ. დვალი – Архитектурный памятник в Манглиси
- 1966 – თ. საყვარელიძე – Из истории грузинского чеканного искусства XII века
ი. ხუსკივაძე – Художественные проблемы грузинской светской миниатюры позднефеодального времени
- 1967 – თ. სანიკიძე – Гергетская Семеба
- 1969 – ლ. ხუსკივაძე – Золотых дел мастерская при дворе Левана Дадияни
- 1970 – ს. ბარნაველი – Очерки истории грузинского искусства (печати и другие материалы по античной и феодальной глиптике Грузии) [სადოქტ.]
- 1972 – ნ. ჯანბერიძე – Грузинская советская архитектура. Пути развития [სადოქტ.]
- 1973 – ე. მაჩაბელი – Торевтика Древней Грузии [სადოქტ.]
- 1974 – გ. ალიბეგაშვილი – Художественный принцип иллюстрирования грузинской рукописной книги X-XIII вв. [სადოქტ.]
ა. ვოლსკაია – Росписи средневековых трапезных Грузии. [სადოქტ.]

- 1975 – მ. კეცხოველი – Средневековые декоративные ткани из верхней Сванетии
- 1978 – ნ. ალადაშვილი – Средневековая монументальная скульптура Грузии. Фигурные рельефы V-XI веков [სადოქტ.]
- 1980 – ჯ. იოსებძე – Роспись Ачи – памятник грузинской монументальной живописи конца XIII века
- 1981 – ე. პრივალოვა – Роспись Тимотесубани. Исследование по истории грузинской средневековой монументальной живописи [სადოქტ.]
- 1982 – დ. თუმანიშვილი – თავისუფალი ჯერის თემა შუა საუკუნეების ქართულ ხუროთმოძღვრებაში
ლ. ხუსკივაძე – Грузинские Эмали [სადოქტ.]
- 1984 – ი. მამიაშვილი – Народная струя в грузинской монументальной живописи позднего средневековья (Роспись Табакинии)
ნ. ასათიანი – Грузинское советское градостроительство 1920-30-х годов
- 1985 – ფ. დევედარიანი – Художественные тенденции грузинской миниатюрной живописи XVII в. (Иллюстрации Анчисхатского гулани)
გ. ხოშტარია – Творчество Пиросманашвили и его место в новой грузинской живописи
- 1987 – ქ. კინწურაშვილი – Брехт и грузинская сценография
ზ. სხირტლაძე – Роспись пещерного хrama в Бертубანი
მ. მეძმარიაშვილი – Пейзажный жанр в грузинской советской графике (1920-е – 1930-е годы)
დ. ხოშტარია – Архитектурные памятники IX-X вв. в Боржомском ущелье
- 1988 – მ. მიზანდარი – Дионисийская тема в искусстве античной Иверии
- 1989 – ე. ხიშიაშვილი – Зодчество Уплисцихе античного периода (по археологическим данным)
- 1990 – ს. ლეჟავა – Художественное решение колхидского жилого дома «ოდა-სახლი» на примере рачинских образцов
ნ. ჭიჭინაძე – სეტის ტრიპტიქონი
მ. დიდებულიძე – ზენობანის მაცხოვრის ეკლესიის მოხატულობა
დ. თუმანიშვილი – VIII-IX საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება. მხატვრულ-ისტორიული პრობლემები [სადოქტ.]
- 1993 – ი. ლორთქიფანიძე – ნალენჯიხის მოხატულობა [სადოქტ.]
ნ. ალექსიძე – ხონის წმ. გიორგის ეკლესიის მოხატულობა
ე. თუმანიშვილი – მხატვრისა და რეჟისორის ურთიერთობის პრობლემა ე. მარჯანიშვილის თეატრში
ს. იოსელიანი – გურამ ქუთათელაძის შემოქმედება

- მ. ოკლეი – თეატრის მხატვარი – სოლიკო ვირსალაძე
- მ. ციციშვილი – XIX საუკუნის პირველი ნახევრის «ტფილისური პორტრეტული სკოლა»
- მ. ბულია – დავით გარეჯის უდაბნოს მონასტრის ხარების ეკლესიის მოხატულობა

1994 – ლ. ანთელავა – ქართველ მხატვართა ილუსტრაციები შექსპირის საისტორიო ქრონიკებისთვის

- ი. ელიზბარაშვილი – ქართული ორნამენტი ეკლესიები
- მ. ჯანჯალა – ნმ. ნინოს ცხოვრების ციკლი ბოდბის ტაძრის მოხატულობაში
- ა. კლდიაშვილი – ვარძიის ანანაურის ეკლესიის მოხატულობანი

1995 – ი. ხუსკივაძე – გვიანი შუა საუკუნეების ქართულ ტაძართა „ხალხური“ მოხატულობანი [სადოქტ.]

- 1997 – ნ. მეტრეველი – თანამედროვე ქართული ნიგნის გრაფიკის მხატვრული პრობლემები
- გ. მარსაგიშვილი – ურავლის აგარის მონასტრის ხუროთმოძღვრება
- მ. ყენია – ლალამის ქვედა ეკლესიის მოხატულობა
- ნ. ვაჩეიშვილი – ტანძრის ეკლესია (ჯავახეთის დარბაზული ეკლესიების მხატვრულ-ისტორიული პრობლემები)
- ა. ოქრობორიძე – ბოჭორმის ნმ. გიორგის ეკლესიის მოხატულობა
- მ. გაჩეჩილაძე – ქართული ექსლიბრისის ხელოვნება

1998 – ნ. იამანიძე – XI საუკუნის ქართულ კანკელთა მხატვრული გაფორმების თავისებურებანი

2001 – ქ. მიქელაძე – დავით ნარინის ეგეტერის მოხატულობა გელათის მონასტრის მთავარ ტაძარში

2003 – ზ. სხირტლაძე – VIII-X სს. ქართული მონუმენტური ფერწერის ძირითადი საკითხები [სადოქტ.]

2004 – დ. ხოშტარია – შატბერდის (ენი-რაბათის) ეკლესია და კლარჯეთის არქიტექტურის მხატვრულ-ისტორიული პრობლემები [სადოქტ.]

- ნ. ჭიჭინაძე – XI-XIII საუკუნეების ქართული ხატუნის მხატვრულ-ისტორიული ასპექტები [სადოქტ.]
- ს. ლეყვა – ქართული ხალხური ხითხურობის აღნაგობის კანონზომიერებანი და ორნამენტული სისტემები [სადოქტ.]
- თ. ხუნდაძე – ძველი ალთქმის წინასწარმეტყველთა დანიელის და იონას სასწაულებრივი ხსნის თემები შუა საუკუნეების (VIII-X სს.) ქართულ ხუროთმოძღვრულ ქანდაკებაში
- ლ. ანდრონიკაშვილი – XIX საუკუნეების სათავადაზნაურო კარმიდამოს არქიტექტურა ქართლ-კახეთში.

2005 – ც. კილაძე – შიომღვიმის მონასტრის ჯვართამაღლების ტაძრის მოხატულობა

- ი. მამიაშვილი – გელათის მონასტრის ლეთისმშობლის ტაძრის XVI საუკუნის მხატვრობა [სადოქტ.]
- ე. კვაჭატაძე – გვიანი შუა საუკუნეების ეკლესიათა საფასადო სკულპტურა

ნ. გომელაური – გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის აღმოსავლეთ საქართველოს ბრინჯაოს მცირე პლასტიკა

ნ. ღალანიძე – ირაკლი ფარჯიანის შემოქმედება

2006 – მ. დიდებულიძე – ყინცვისის წმ. ნიკოლოზის ტაძრის ფერწერული ანსამბლების მხატვრული სახე [სადოქტ.]

ნ. ყიფიანი – ქართული საბჭოთა გობელენის ხელოვნება (1960-1970-იანი წლები)

ც. ჩაჩხუნაშვილი – ბოდბის წმინდა ნინოს მონასტერი

მ. ჩიხრაძე – თანამედროვე ქართული ნახატის განვითარების ანალიზი

ნ. კუპრაშვილი – გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის მოხატულობათა თავისებურებანი (ტექნიკისა და სტილის ურთიერთმიმართებისთვის)

ნ. ჭოლოშვილი – გერმანული მხატვრული ტრადიცია და საქართველო XIX საუკუნის დასაწყისიდან XX საუკუნის 40-იან წლებამდე

მ. სურამელაშვილი – ბეთლემის კლდისუბნის ურბანული და არქიტექტურული თავისებურებანი

**ბ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ინსტიტუტის
ინსტიტუტის (ცენტრის) სესიები და კონფერენციები**

- 1946 – I სესია [17-19.I]
1947 – II სესია [28-30.V]
1948 – III სესია [14-15.V]
1949 – IV სესია [9-11.VI]
1950 – V სესია [14-15.VI]
1951 – VI სესია [10-12.V]
1953 – VII სესია [15-16.VI]
1954 – VIII სესია [14-15.V]
1955 – IX სესია [17-18.V]
1956 – X სესია [2-3.IV] – ე. ლანსერეს 80 წლისთავისადმი
XI სესია [6-7.VI]
1957 – XII სესია [21-22.V] – გასვლითი სესია თელავში
1958 – XIII სესია [5-6.VI]
1959 – XIV სესია [25.V] – გასვლითი სესია ქუთაისში
XV სესია [27.V] – გასვლითი სესია ჭიათურაში
1960 – XVI სესია [5-6.V]
1961 – XVII სესია [1-2.VI] – საბჭოთა საქართველოს 40 წლისთავისადმი
1962 – XVIII სესია [7-8.XII]
1963 – XIX სესია [11-12.XII]
1964 – XX სესია [15-16.XII]
1966 – XXI სესია [31.V-1.VI] – გასვლითი სესია ამბროლაურსა და ონში
1967 – XXII სესია [22-23.VI] – ოქტომბრის რევოლუციის 50 წლისთავისადმი
1971 – XXIII სესია [25-6.V]
1972 – XXIV სესია [27-28.IV]
1974 – XXV სესია [13-14.II] გ. ჩუბინაშვილის ხსოვნისადმი
1981 – XXVI სესია [29-30.I] – გ. ჩუბინაშვილის 85 წლისთავისადმი
1984 – XXVII სესია [ვ. ბერიძის 70-ე წლისთავისადმი] [5-6.VI]
1985 – XXVIII სესია – გ. ჩუბინაშვილის 100 წლისთავისადმი [6-7.XII]
სხდომა – რენე შვერლინგის 80 წლისთავისადმი [27.II] (თეზისები არ დაბეჭდილა)
1986 – ახალგაზრდა მეცნიერთა და ასპირანტთა რესპუბლიკური კონფერენცია –
გ. ჩუბინაშვილის 100 წლისთავისადმი [28-30.IV]
1988 – სამეცნიერო სხდომა – ზ. მაისურაძის 75-ე წლისთავისადმი [5.II]
1989 – ახალგაზრდა მეცნიერთა რესპუბლიკური კონფერენცია – ლ. რჩეულიშვილის მე-80
წლისთავისადმი [27-28.VI]
1992 – ახალგაზრდა მეცნიერთა კონფერენცია [1-2.I]

- 1993 – XXIX სესია [24-25.VI]
 1994 – XXX სესია [14-16.VI] – ვ. ბერიძის მე-80 წლისთავისადმი
 1995 – XXXI სესია – თ. ვირსალაძის ხსოვნისადმი [1-3.XI]
 ახალგაზრდა მეცნიერთა კონფერენცია [30-31.III]
 1997 – XXXII სესია [28-30.V] – გ. ჩუბინაშვილის ხსოვნისადმი
 1999 – XXXIII სესია [3-4.VI] – გ. ალიბეგაშვილის ხსოვნისადმი
 2000 – XXXIV სესია – რენე და ოსკარ შმერლინგის ხსოვნისადმი [25-26.X]
 2001 – ინსტიტუტის 60 წლისთავისადმი
 2002 – XXXV სესია – ვ. ბერიძის ხსოვნისადმი [27-28.VI]
 2004 – XXXVI სესია – ვ. ბერიძის 90-ე წლისთავისადმი [14-15.VI]
 2005 – გ. ჩუბინაშვილის 120 წლისთავისადმი [13-14.XII]
 2008 – თ. ვირსალაძის 100 წლისთავისადმი – [27-XI]
 2009 – ლ. რჩეულიშვილის 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი კონფერენცია (სამხატვრო
 აკადემიასთან ერთად – [12.VI])

ძართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სიმპოზიუმები და კონფერენციები

- 1974 წ., ბერგამო (იტალია) – ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი I საერთაშორისო სიმ-
 პოზიუმი
 1977 წ., თბილისი – ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი II საერთაშორისო სიმპოზიუმი
 1977 წ., მოსკოვი – შუა საუკუნეების ხელოვნებისადმი მიძღვნილი კონფერენცია „რუსეთი-
 საქართველო“
 1979 წ., თბილისი – ქართული და სომხური ხელოვნებისადმი მიძღვნილი კონფერენცია
 1980 წ., ბარი-ლეჩე (იტალია) – ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი III საერთაშორისო
 სიმპოზიუმი
 1981 წ., ერევანი – ქართული და სომხური ხელოვნებისადმი მიძღვნილი კონფერენცია
 1981 წ., კ. პატმოსი (საბერძნეთი) – ქართული და ბერძნული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი
 საერთაშორისო სიმპოზიუმი
 1983 წ., თბილისი – ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი IV საერთაშორისო სიმპოზიუმი
 1986 წ., პავია (იტალია) – ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი V საერთაშორისო სიმპოზიუმი
 1989 წ., თბილისი – ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი VI საერთაშორისო სიმპოზიუმი
 1990 წ., ათენი (საბერძნეთი) – ქართული და ბერძნული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი საერთა-
 შორისო სიმპოზიუმი
 2008 წ., თბილისი – ვ. ბერიძისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სიმპოზიუმი
 2011 წ., თბილისი – ინსტიტუტის 70 წლისადმი მიძღვნილი ორი საერთაშორისო სიმპოზიუმი

THE G. CHUBINASHVILI INSTITUTE OF GEORGIAN ART HISTORY

1941-2005

THE GEORGE CHUBINASHVILI NATIONAL RESEARCH CENTRE FOR GEORGIAN ART HISTORY AND HERITAGE PRESERVATION

2005-2011

The G. Chubinashvili Institute of Georgian Art History was founded on April 1, 1941 first as a department and was later, in August 1943, transformed into an institute. Academician George Chubinashvili was the first director of the Institute which became the main centre for the study of Georgian art.

Founders and first scholars of the Institute included George Chubinashvili, Vakhtang Beridze, Tinatin Virsaladze, Rusudan Mepisashvili, Rene Shnerling, Levan Rcheulishvili, Sara Barnaveli, Vakhtang Tsintsadze, Vakhtang Japaridze, Niko Chubinashvili, Levan Muskhelishvili, Zachariah Maisuradze and Shalva Khidasheli.

Studies conducted by George Chubinashvili, his successors and colleagues enabled to reconstruct the overall picture of Georgian art development, identify various stages of the process and define its peculiarities as well as its place in the world culture. Of special note are the international symposia held during 1973-1989 in Italy, Greece and Georgia, which served to highlight the merits of Georgian art.

The Institute greatly contributed to the popularization and promotion of Georgian culture and art both in Georgia and abroad and to the development of Georgian humanities in general. It also played an important role in the preservation of the country's cultural heritage preservation (conservation and restoration). Great attention was paid to the education of young Georgian scholars.

The Institute made a particular focus on the study of Georgian art of ancient and modern times, works of art of diverse provenance kept in museums and private collections in Georgia and various artistic phenomena that had a major influence on the history of national and world art. The study of monuments of architecture, sculpture, mural and easel painting, applied arts etc, was carried out by G. Chubinashvili and several generations of his colleagues, based on the worldwide experience and in a broad art historical and interdisciplinary context. G. Chubinashvili elaborated an efficient method for the study of works of art, which was further developed by his students and following generations of researchers working at the Institute.

The structure of the Institute of Georgian Art History was as follows: the Department of Ancient Architecture (G. Chubinashvili, V. Beridze, T. Sakvarelidze, D. Tumanishvili), the Department of Medieval Painting (T. Virsaladze, G. Alibegashvili, I. Lordkipanidze), the Department of Minor and Applied Arts (S. Barnaveli, K. Machabeli); the Department of Soviet and Contemporary Art (M. Karbelashvili, S. Lezhava); the Department of Recording of Monuments (V. Dolidze, T. Dvali); the Editorial Department (V. Tsintsadze); the Library; the Archives (manuscripts, design, drawings); the Photo Archive and the Photo Laboratory.

Along with the works of pre-Christian, medieval and 19-20th century Georgian architecture, fine arts and minor arts, the issues of Antique, Sassanian, Byzantine, Armenian, Islamic, West European and Russian art history were also studied.

The Institute had close contacts with different research institutions of the former USSR, Europe and the USA.

The Institute made an outstanding contribution to Georgian culture and scholarship. Along with research works, numerous international symposiums organized by the Institute in and outside Georgia

played an important role in the popularization of Georgian art among the world cultural and scholarly audience.

One of the significant fields of the Chubinashvili Institute activities has been the promotion of Georgian art. In addition to scholarly publications, the Institute published books, albums, booklets and other printed or electronic materials intended for the readers of diverse interests.

Issues related to the protection and preservation of cultural heritage were addressed in theoretical guidelines and practical recommendations developed on national and international experience. Along with that art historical studies of numerous sites were produced to enable their restoration, supervision and evaluation of conservation was provided.

The Institute also carried out the inventory of monuments of Georgian art and culture, which included making measurements and surveys that are extremely valuable especially considering that many of these monuments have not preserved to the present day.

Researchers of the Institute were also engaged in educational activity at the Tbilisi State Academy of Fine Art, Tbilisi State University, Tbilisi Conservatoire, Theatre Institute and Theological Academy. They also took part in the work of different scientific-methodological councils (e.g. for heritage preservation) and editorial boards.

From the very beginning, the Institute organized annual conferences and sessions. The Institute researchers participated in conferences dedicated to art history held in the former USSR and Georgian Republic. Thanks to the efforts of the then director of the Institute Academician Vakhtang Beridze, several International Symposiums dedicated to Georgian art have been held in Georgia and abroad since 1974.

From 1941 to 2005 annual research expeditions were organized to different parts of Georgia and from 1990, after Georgia regained its independence – outside Georgia. Of particular mention are the expeditions to Tao-Klarjeti (historical region of Georgia, located in present Turkey) and to the Holy Land.

The first director of the Institute till 1973 was Academician George Chubinashvili; during 1973-1988 and 1996-2000 Academician, Professor Vakhtang Beridze, during 1988-1996 Academician, Professor Nodar Janberidze and during 2001-2006 Dr. Teimuraz Sakvarelidze.

After the dramatic demolition of the Institute's building by fire in 1991, in spite of severe conditions (the Institute left without working premises, equipment, salaries, a library and archives), the scholars of the Institute succeeded in preserving the Institute, maintaining its traditions and profile. In the following years, they managed to publish 70 books and 480 papers, including 88 in foreign periodicals; obtain 188 grants and academic fellowships, including 73 from foreign sources; arrange 15 expeditions to Georgian heritage sites abroad. Apart from that, 20 Ph.D theses were defended, contacts were re-established and further developed with international scholarly centres, numerous international congresses and conferences were attended; three international symposiums on Georgian art were arranged in Tbilisi, two scholarly periodicals were founded, etc.

In 2005, on the basis of the Presidential Decree (No1038, December 12, 2005) the G.Chubinashvili Institute of Georgian Art History and the S. Kobuladze Laboratory for Photo Recording of Monuments were merged and reorganized into a new legal entity *The George Chubinashvili National Research Centre for Georgian Art History and Heritage Preservation*.

The G. Chubinashvili Centre is a legal successor of the Institute. It preserves and develops the scholarly traditions, research objectives, methodology and main structure of the Institute.

The research activities of the G. Chubinashvili National Research Centre for Georgian Art History and Heritage Preservation according to its Statutes is carried out under the guidance of the Academic

Council elected in 2008. The chairman of the Council is Prof. Dr. **Dimitri Tumanishvili**, deputy chair Dr. **Mzia Janjalia**, academic secretary – Dr. **Ketevan Mikeladze**;

Director of the Center – Dr. **Mariam Didebulidze**; deputy director – **Levan Zedgenidze** (lawyer).

The Centre has the following departments:

Department of Ancient Art (architecture, painting, sculpture, minor arts, conservation-restoration), Head of the Department: Dr. **David Khoshtaria**.

Department of Modern and Contemporary Art (architecture, painting, sculpture, urban development, theatre, etc), Head of the Department: Dr. **Mariam Gachechiladze**.

Library and Archives Department, Head of the Department: **Guram Jgenti**.

Kobuladze Laboratory for Photo Recording of Monuments, Head of the Department – **Shalva Lezhava**.

As of 2011, the Centre had a staff of 79 persons, including 60 scholars (7 - leading, 33 - senior , 20 – junior). There are 9 young scholars and 10 interns in the Centre. Two scholars have been appointed as *free lance researchers*.

The G. Chubinashvili Centre is a research institution with a rich tradition of scholarship. Having an established international reputation, it responds to the interests of a wider public including those of scholars, restorers, museum specialists, artists, architects, students of arts and humanities, amateurs of arts, foreign experts and tourists. The Centre is staffed with leading experts of the field who have excellent qualifications needed for a wide range of activities, such as:

- fundamental and applied studies relating to cultural heritage and art history;

- organization of symposia on Georgian art in Georgia and abroad;

- promotion of cultural heritage, as well as of modern and contemporary arts, through scholarly and popular publications, exhibitions, websites, tourist guides and media products;

- development of sound methodological and practical recommendations for the formulation and enhancement of a state policy in the field of cultural heritage;

- survey and inventory of cultural heritage (old, modern and contemporary sites), certification of moveable and immoveable properties, as well as digitalization, compilation and archiving of heritage related data and material;

- expert examination and monitoring of cultural heritage restoration/conservation projects and their implementation;

- development of educational programmes and curricula (public schools, undergraduate and graduate programmes);

- the Kobuladze Laboratory for Photo Recording of Monuments produces high-quality photographs of cultural heritage properties and keeps a unique collection of photographic images of the objects of Georgian cultural heritage and art.

MAIN DATES

- April 1, 1941 – The Institute of Georgian Art History was founded;
- 1941 – The Scientific Board of the Institute was established;
- 1942 – The first volume of the Institute's scholarly magazine *Ars Georgica* (11 volumes, series A and B have been edited altogether) was launched;
- 1946 – The first annual scholarly conference of the Institute was held (continues to be arranged annually);
- 1952 – Public discussion (a 'public jail') was organized by Soviet authorities, at which communist scholars accused the Institute of Georgian Art History of 'formalism alien to the communist ideology'. Despite tense political circumstances, G. Chubinashvili and other researchers of the Institute successfully defended their research methodology and principles;
- 1967 – The Faculty of Art History and Theory was founded at the Tbilisi Academy of Fine Arts which was staffed by the leading scholars of the Institute of Georgian Art History. The faculty played an important role in bringing up new generations of art historians;
- 1973 – After George Chubinashvili's death, Vakhtang Beridze became the director of the Institute. The Institute was named after G. Chubinashvili;
- 1974-1989 – 6 international symposiums dedicated to Georgian art were organized: 1st – in Bergamo, Italy, 1974; 2nd – in Tbilisi, 1977; 3rd – in Bari-Leche, Italy, 1980; 4th – in Tbilisi, 1983; 5th – in Pavia, Italy, 1986; 6th – in Tbilisi, 1989;
- 1975-1985 – Institute researchers took professional training at the I. Grabar Restoration Centre in Moscow. Annual expeditions were organized to Georgian sites in the frames of this programme;
- 1977 – The conference *Russia-Georgia*, dedicated to Medieval Art was organized. The conference proceedings were published in 1978;
- 1979 – The Institute Certification Council for awarding academic degrees was established;
- 1981 – A conference dedicated to Georgian and Armenian art was organized in Tbilisi;
- 1981 – An international symposium dedicated to Georgian and Greek art was organized in Pathmos, Greece;
- 1988 – V. Beridze was removed from the post of Institute Director on the decision of the Central Committee of the Communist Party. He was replaced by Academician Nodar Janberidze;
- 1990 – The first issue of the joint magazine of the Institute of Georgian Art History and the Institute of Literature *Literatura da Khelovneba* was published (the last issue was published in 2004);
- 1990 – An international symposium dedicated to Georgian and Greek art (Athens, Greece) took place;
- Since 1990 – Research expeditions to Tao-Klarjeti (historical region of Georgia, in present Turkey) have been organized;
- December, 1991 – As a result of military confrontation in Tbilisi, the building of the Institute was burnt down. Together with the building, unique materials including some of those kept in the library, museum exhibits, drawings, unique measurements and photos, written records were destroyed;

- 1993-2005 – The Institute researchers took part in research, conservation-rehabilitation, recording, inventory and other projects financed by international foundations (INTAS, RSS, IREX, the Paul Getty Foundation, the A. Onassis Foundation, the Open Society – Georgia Foundation, FARIG, etc);
- 1996 – Academician V. Beridze was re-elected director of the Institute;
- 1996 – Microfiches on Georgian architecture produced at the Institute were awarded a State Prize.
- 1997 – Vakhtang Beridze was awarded a State Prize for the book *Late Medieval Georgian Architecture*;
- 1997-2003 – The Institute researchers participated in research projects financed by the grants of the Georgian Academy of Science;
- 2000 – After Vakhtang Beridze's death Dr. Teimuraz Sakvarelidze was elected director of the Institute;
- 2002-2006 – The institute researchers participated in multidisciplinary research expeditions to the Holy Land;
- 2002 – The first volume of the Institute's periodical magazine *Sakartvelos Sidzveleni (Georgian Antiquities)* was published (14 volumes have been published by now);
- 2008 – International Symposium on Georgian Art, dedicated to the memory of Vakhtang Beridze, was organized;
- 2010 – Tbilisi Government allocated part of the building at 9 Atoneli Street in Old Tbilisi to the Institute (the National Centre).
- 2011 – International conference *Figure and Ornament: Aesthetics, Art and Architecture in the Caucasus Region 400 to 1650* was arranged in Tbilisi in collaboration with Max Planck Kunsthistorisches Institute in Florence and University of Basel;
- 2011 – International conference *Memory, Art and History of Art in the Search of Identity* was held in Tbilisi.
- 2005 – On the basis of presidential decree (No1038, December 12, 2005) the G.Chubinashvili Institute of Georgian Art History and the S. Kobuladze Laboratory for Photo Recording of Monuments were reorganized into a new legal entity

In 2011 the G. Chubinashvili Centre celebrated the 70th anniversary of the foundation of G. Chubinashvili Institute of Georgian Art History.

ფოტოალბომი

გიორგი ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნებათმცოდნეობისა და
ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის დამფუძნებელი, 1955 წ.

ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს ისტორიის მუზეუმი (კეცხოველის ქ. № 10).
 აქ II სართულზე, 5 ოთახში 1941-1988 წლებში განთავსებული იყო ქართული
 ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი

გიორგი ჩუბინაშვილი და
შალვა ნუცუბიძე, ლაიპციგი, 1930 წ.

ქართული ხელოვნების გამოფენა ლაიპციგში, 1930 წ.

ცენტრში: სიმონ ყანაშია, ივ. ჯავახიშვილი; მარჯვენა რიგის შუაში - გიორგი ჩუბინაშვილი.
ენიმკის სამეცნიერო საბჭოს საიუბილეო სხდომა ივ. ჯავახიშვილის მოღვაწეობის 40 წლითვის გამო, 1939 წ.

სხედან: ალ. ბარამიძე, ს. ყანაშია, ა. შანიძე, კ. კეკელიძე, გ. ჩუბინაშვილი, დ. უზნაძე, ლ. მელიქსედბეგი.
უკანა რიგში: ე. თოფურია, ი. აბულაძე.
მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილება; 1945 წ.

ნინა რიგში: ვახტანგ ბერიძე, გიორგი ჩუბინაშვილი, თინათინ ვირსალაძე; უკანა რიგში: ვახტანგ ცინცაძე, რუსუდან მეფისაშვილი, რენე შპერლინგი, პარმენ ზაქარაია, ლევან რჩეულიშვილი, 1942 წ.

გიორგი და ნიკოლოზ ჩუბინაშვილები,
1930-იანი წწ.

ვახტანგ ბერიძე და ლევან რჩეულიშვილი, 1949 წ.

გიორგი ჩუბინაშვილი,
დავითგარეჯი, 1949 წ.

ლევან მუსხელიშვილი, შალვა ხიდაშელი, დარაჯები, ზაქარია შაისურაძე, ცილა გაბაშვილი, 1943 წ.

რენე შპერლინგი ექსპედიციაში, 1950-იანი წ.

რენე შპერლინგი, ლიდა დურნოვი, ინა გომელაური, გიორგი ჩუბინაშვილი (ცხენზე), თინათინ ვირსალაძე, (?), რუსუდან მეფისაშვილი, გაიანე ალიბეგაშვილი, ლევან რჩეულიშვილი (ცხენზე), ანელი ვოლსკაია; სხედან: ვახტანგ ცინცაძე და ნათელა ალადაშვილი, დავითგარეჯი, 1949 წ.

გიორგი ჩუბინაშვილი და
რუსუდან მეფისაშვილი, 1954 წ.

გიორგი ჩუბინაშვილი, 1959 წ.

ქვედა რიგში: ანელი ეოლსკაია, გაიანე ალიბეგაშვილი; შუა რიგში: სარა ბარნაველი, (?),
 რუსუდან მეფისაშვილი, ბარბარე აღნიაშვილი, თინათინ ვირსალაძე, ნათელა ალადაშვილი, ეახტანგ
 დოლიძე, ზაქარია მაისურაძე, ლევან რჩეულიშვილი; უკანა რიგში: რენე შმერლინგი, ეახტანგ ცინცაძე,
 პარმენ ზაქარაია, გიორგი მასხარაშვილი, ეახტანგ ბერიძე, (?), (?), (?), ავთო ვარაზი, 1948 წ.

ლევან რჩეულიშვილი და
რუსუდან ჩუბინაშვილი, 1945 წ.

უკანა რიგში: ვახტანგ დოლიძე, რუსუდან მეფისაშვილი, თინათინ ვირსალაძე, ლეონიდე შერვაშიძე, გაიანე
ალიბეგაშვილი, რუსუდან ჩუბინაშვილი; შუა რიგში: (?), (?), ნინო და გიორგი ჩუბინაშვილები, ვახტანგ
ბერიძე; წინა რიგში: ვახტანგ ცინცაძე და ნოდარ ჯანბერიძე, 1950-იანი წწ.

სხედან: თინათინ ეირსალაძე, ეკატერინე პრიველოვა, გიორგი ჩუბინაშვილი, სარა ბარნაველი, ელენე მაჭავარიანი, რუსუდან მეფისაშვილი; დგანან: თეიმურაზ საყვარელიძე, ვახტანგ ბერიძე, ზუზა ზუსკივაძე, მზისთვალა კეცხოველი, ნიკოლოზ ქაღვიშვილი, მიხეილ კობლევსკი, ანატოლი კაკია, 1957 წ.

ნათელა ალადაშვილი და
ანელი ფოლსკაია, 1948 წ.

გაიანე ალიბეგაშვილი,
რენე შპერლინგი და ანელი ვოლსკაია.
ხოსტა, 1949 წ.

(?), ვახტანგ ცინცაძე, გიორგი ხოშტარია, თინათინ ვირსალაძე, (?), გაიოზ ჯაეახიშვილი, 1950 წ.

გიორგი ზომტარია და
თინათინ ვირსალაძე, 1955 წ.

სხედან: ზაქარია მაისურაძე, რენე შმერლინგი, გიორგი ჩუბინაშვილი, რუსუდან ჩუბინაშვილი, რუსუდან მეფისაშვილი; შინაზე სხედან: ვახტანგ ბერიძე, მერი კარბელაშვილი, ლელა შანიძე, ვახრანგ დოლიძე; დგანან: მზისთვალა კეცხოველი და ინგა ლორთქიფანიძე, თელავი, 1950-იანი წწ.

ვახტანგ ბერიძე და გიორგი ჩუბინაშვილი, 1960 წ.

ნინა რიგში: სიმონ კინწურაშვილი, იუზა ხუსკივაძე, ანელი ეოლსკაია, კიტი შანაბელი, ავთო ვარაზი, რუსუდან მეფისაშვილი; შუა რიგში: ბარბარე აღნიაშვილი, ზაქარია მაისურაძე, თინათინ ვირსალაძე, გაიანე ალიბეგაშვილი, მერი კარბელაშვილი, ლელა შანიძე, რუსუდან ყენია, თამაზ სანიკიძე, ნელი საყვარელიძე, ლეილა ხუსკივაძე; უკანა რიგში: პარმენ ზაქარაია, ვახტანგ ცინცაძე, ვახტანგ ბერიძე, ლევან რჩეულიშვილი, ნოდარ ჯანბერიძე, თეიმურაზ საყვარელიძე, გიორგი მასხარაშვილი, მალაქია დვალის, 1959 წ.

ილია აბულაძე, გიორგი ჩუბინაშვილი, რუსუდან მეფისაშვილი, ეახტანგ ცინცაძე, 1960-იანი წწ.

ლელა შანიძე, მერი კარბელაშვილი, გიორგი და ნიკოლოზ ჩუბინაშვილები, რუსუდან ყენია, ეკატერინე პრივალოვა, 1961 წ.

თამაზ სანიკიძე, თეიმურაზ საყვარელიძე,
მერი კარბელაშვილი, მძლოლი, ლელა შანიძე, 1960 წ.

დგანან: ინგა ლორთქიფანიძე და ლეილა ხუსკივაძე; სხედან: გიორგი ჩუბინაშვილი, გაიანე ალიბეგაშვილი,
კიტი მარაბული, ნინო წერეთელი, ეპიტაჩე ცინცაძე, 1960 წ.

გიორგი ჩუბინაშვილი და ეკატერინე პრეიალოვა; დგანან თამაზ სანიკიძე, კიტი მანაშელი, მაია ბერიძე, ლეილა ხუსკივაძე, 1961 წ.

ნინა რიგში: ნიკოლოზ ჩუბინაშვილი, ნოდარ ჯანბერიძე, ვახტანგ დოლიძე; სხედან: ეთერ ციციშვილი, ნინო თოფურაძე, მაია ბერიძე, თინათინ ვირსალაძე, ლალი რჩეულიშვილი, ნინო და გიორგი ჩუბინაშვილები; I რიგში დგანან: შერი კარბელაშვილი, ლელა შანიძე, რენე შმერლინგი, ნატალია ფალავანდიშვილი, რუსუდან ყენია, სარა ბარნაველი, ბარბარე აღნიაშვილი, კიტი მანაშელი, სიმონ კინწურაშვილი, ინგა ლორთქიფანიძე, გაიანე აღიბეგაშვილი; II რიგში დგანან: ვახტანგ დოლიძე, ვახტანგ ბერიძე, ნინო ნერეთელი, (?), (?), ინა გომელაური, პარმენ ზაქარაია, გიორგი მასხარაშვილი, თამაზ სანიკიძე, I აპრილი, 1960 წ.

სხედან: რუსუდან ყენია, მძლოლი, რუსუდან მეფისაშვილი, გიორგი ჩუბინაშვილი, ეახტანგ დოლიძე, უკანა რიგში: თამაზ ჭელიძე, ლელა შანიძე, ნიკოლოზ ჩუბინაშვილი, თეიმურაზ საყვარელიძე, თამაზ სანიკიძე, სომხეთი, 1963 წ.

ზაქარია მაისურაძე, გიორგი ჩუბინაშვილი, ეახტანგ ბერიძე, გაიანე ალიბეგაშვილი, ანელი ვოლსკიაი, თინათინ ვირსალაძე, (?), 1964 წ.

სიმონ კინწურაშვილი, მერი კარბელაშვილი,
ვახტანგ ბერიძე, ნოდარ ჯანბერიძე;
ქვედა რიგში: აეთო ვარაზი, 1965 წ.

I რიგში სხედან: ეკატერინე პრივალოვა, ლალი რჩეულიშვილი, ნოდარ ჯანბერიძე, ელენე მაჭავარიანი; II რიგში
სხედან: ნინო ჭუბინაშვილი, ვახტანგ ცინცაძე, გიორგი ჭუბინაშვილი; დგანან: სარა ბარნაველი,
ნათელა ალადაშვილი, რუსუდან ყენია, კიტი მარაბელი, ანელი ეოლსკაია, მაღაჩია დვალა, ლელა შანიძე,
გიორგი მასხარაშვილი, ლილა ზუსკივაძე, იზა გომელაური, მარბარე აღნიაშვილი, გაიანე ალიბეგაშვილი,
მზისთვალა კეცხოველი, ზაქარია მისურაძე, I აპრილი, 1964 წ.

რენე შერლინგი, დაღესტანი,
1950-იანი წწ.

სხედან: ელენე მაჭავარიანი, ლეილა ხუსკივაძე, ანელი ვოლსკაია, მაია ბერიძე, მილია ჯანბერიძე, კიტი მაჩაბელი, ნოდარ ჯანბერიძე, ლელა შანიძე, დგანან: ნინო მაღალაშვილი, ინა გომელაური, ეკატერინე პრივილოვა, ვახტანგ დოლიძე, მალაქია დვალი, გიორგი მასხარაშვილი, რუსუდან ფიფია, ეთერ ციციშვილი, დავით ამონაშვილი, პარმენ ზაქარაია, 1962 წ.

თინათინ კირსალაძე, საბერძნეთი,
1960-იანი წწ.

ლევან რჩეულიშვილი, ბარბარე აღნიაშვილი, ნიკოლოზ ჩუბინაშვილი, რუსუდან ჩუბინაშვილი,
ნინო მაღალაშვილი, 1960-იანი წწ.

გიორგი ჩუბინაშვილი და სარა ბარნაველი, 1958 წ.

ნინა რიგში: ეკატერინე პრივალოვა, ჯილა იოსებიძე, (?), რუსუდან ყენია, მარინე ეანაძე, ინგა ლორთქიფანიძე, მალაქია დვალი, ლეილა ხუსკივაძე, კიტი მანაბელი, მერი კარბელაშვილი, მზისთვალა კეცხოველი, თამაზ ტელიძე; უკანა რიგში: ნოდარ რჩეულიშვილი, გიორგი ხომტარია, თამაზ სანიკიძე, თეიმურაზ საყვარელიძე, (?), (?), 1965 წ.

რუსუდან ყენია, სვანეთი, 1950-იანი წწ.

სხედან: გიორგი მასხარაშვილი, ლეილა ზუსკივაძე, ნოდარ ჯანაშვილი, გიორგი და ნინო ჩუბინაშვილები, მალაქია დვალი, ნინო თოფურიძე, დგანან: მზისთვალა კეცხოველი, კეკელიძე პრივალოვა, ანელი ვოლსკაია, ვახტანგ ბერიძე, ნატალია ფალავანდიშვილი, ნინო მალაღაშვილი, რუსუდან ყენია, 1971 წ.

ნადალემ ბრინი, ვახტანგ ბერიძე და მარია ტერეზა ლეონი,
მოთა რუსთაველის იუბილე, ეარძია, 1966 წ.

ვახტანგ ბერიძე, ბარბარე აღნიაშვილი, თინათინ ვირსალაძე, ნინო თოფურაძე, ირინე ჯაფარიძე,
ლევან რჩეულიშვილი, 1967 წ.

ეკატერინე პრივალოვა, ინა გომელაური და ლევან რჩეულიშვილი, 1960-იანი წწ.

ლეილა ხუსკივაძე, ირინე ჯაფარიძე, გიორგი ჩუბინაშვილი, ინა გომელაური, ზაქარია შაისურაძე, 1967 წ.

ეთერ ბუხრაშვილი, ლევან რჩეულიშვილი, ირინე ელიოზოვა, ნინო ზაალიშვილი.
თბილისის სამხატვრო აკადემიის ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრა, 1975 წ.

ალექსანდრა ნერეთელი და ლევან რჩეულიშვილი.
თბილისის სამხატვრო აკადემიის ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრა, 1973 წ.

ირინე ელიოზოვა, ნინო ზაალიშვილი, გაიანე ალიბეგაშვილი, ნუგზარ ანდლულაძე, ვახტანგ ბერიძე.
თბილისის სამხატვრო აკადემიის ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრა, 1988 წ.

თბილისის სამხატვრო აკადემიის ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრა, 2010 წ.

გიორგი ჩუბინაშვილი და რუსუდან მეფისაშვილი, 1968 წ.

გიორგი ჩუბინაშვილი ინსტიტუტის თანამშრომლებთან ერთად, 21 ნოემბერი, 1969 წ.

ზის: გიორგი ჩუბინაშვილი; დგანან: ვახტანგ ბერიძე, კიტი მაჩაბელი, ნოდარ ჯანაშვილი, ინგა ლორთქიფანიძე, ლეილა ხუსკივაძე, ლელა შანიძე, მერი კარბელაშვილი, ჯილდა იოსებოძე, გაიანე ალიბეგაშვილი, ნათელა ალადაშვილი, ნუგზარ ანდლულაძე, ინა გომელაური, რუსუდან ყენია, ჟუზა ხუსკივაძე, მალაქია დვალი, გიორგი მასხარაშვილი, ნინო მაღალაშვილი, (?), მცხეთა, 1970 წ.

ეკატერინე პრიეალოვა, ნინო მაღალაშვილი, კიტი მაჩაბელი, მალაქია დვალი, ვახტანგ ბერიძე, გიორგი და ნინო ჩუბინაშვილები, პარმენ ზაქარაია, 1 აპრილი, 1972 წ.

გიორგი ჩუბინაშვილი, აკაკი მანიძე და ინგა ლორთქიფანიძე, გიორგი ჩუბინაშვილის იუბილე, 1970 წ.

გიორგი ჩუბინაშვილის 85 წლისთავისადმი მიძღვნილი წვეულება ინსტიტუტში, 1970 წ.

აკადემიკოსი ვახტანგ ბერიძე, გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების
ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორი 1974-1988 და 1996-2000 წლებში

ვახტანგ ბერიძე, ქართული ხელოვნებისადმი
მიძენილი მეორე საერთაშორისო სიმპოზიუმი,
თბილისი, 1977 წ.

ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი პირველი საერთაშორისო სიმპოზიუმი, ბერგამო (იტალია), 1974 წ.

ქართული ხუროთმოძღვრების გამოფენა,
ქ. ლეჩე (იტალია), 1975 წ.

ეახტანგ ბერიძე, ადრიანო ალპაგო ნოველო, ენცო პიბში, ქართული ხელოვნებისადმი მიძენილი
პირველი საერთაშორისო სიმპოზიუმი, ბერგამო (იტალია), 1974 წ.

თინათინ ვირსალაძე, ანელი ეოლსკაია, მარინე მაისურაძე, მარინე ვაჩნაძე, მანანა იაშვილი; უკანა რიგში: მეგი აბზიანიძე, 1974 წ.

წინა რიგში: დალი დადვაძე, გიორგი მარსაგიშვილი, სამსონ ლევაძე, ლეილა ხუსკივაძე, მარინე თაბუკაშვილი, თამაზ გერსამია, რუსუდან ლორთქიფანიძე, გიორგი და სანდრო ბერიძეები, სოფიო იოსელიანი, წინა ჩუბინიშვილი, მარინე მაისურაძე; უკანა რიგში: გურამ ჭლენტი, ნუგზარ ანდლუაძე, ასმათ ოქროპირიძე, მარიამ დიდებულობე, კაცია გიორგობიანი, ვახტანგ დოლიძე, 1 აპრილი, 1977 წ.

თინათინ შვჩავაძე, ატენი, 1975 წ.

წინა რიგში: აზნა ხუციკიძე, ალექსანდრე თვარაძე, ანდრია საყვარელიძე; I რიგში დგანან: ბარბარე აღნიაშვილი, გაიანე ალიბეგაშვილი, ინგა ლორთქიფანიძე, ანელი ვოლსკაია, ნინო მაღალაშვილი, მარინე მეძმარიაშვილი; II რიგში დგანან: ეთერ ციციშვილი, მზისთვალა კეცხოველი, მარიამ გაჩეჩილაძე, მაღაქია დვალა, თეიმურაზ აფციაური, ვახტანგ ბერიძე, დალი ლეზანიძე, მარინე ჭელიძე, I აპრილი, 1977 წ.

თიმურაზ საცვარელიძე,
სვანეთი, 1970-იანი წწ.

ანელი ეოლსკაია, გაიანე ალიბეგაშვილი და ნათელა ალადაშვილი უნგრელ კოლეგებთან ერთად,
სვანეთი, 1974 წ.

ეახტანგ ბერიძე და ინსტიტუტის თანამშრომლები გიორგი ჩუბინაშვილის საფლავთან, 1977 წ.

ნოდარ რჩეულიშვილი, ლევან რჩეულიშვილი და მერი კარბელაშვილი, 1976 წ.

ნათელა ალადაშელი, ვახტანგ ბერიძე და მერი კარბელაშვილი, გერმანია, 1977 წ.

ადოლფ ოეჩინნიკოვი, თამარ გაგოშიძე და ჯილდა იოსებძე, აჭი, 1977 წ.

თინათინ ყაუხჩიშვილი, მარინე მაისურაძე, ინა გომელაური, გიორგი მასხარაშვილი, ეახტანე ჯობაძე, გივი გაფრინდაშვილი, ქართული ხელოვნებისადმი მიძენილ მეორე საერთაშორისო სიმპოზიუმში, თბილისი, 1977 წ.

ქართული ხელოვნებისადმი მიძენილი მეორე საერთაშორისო სიმპოზიუმში, თბილისი-გელათი, 1977 წ.

ეახტანე ბერიძე, ნოდარ კალანდაძე, გიორგი მარსაგიშვილი, გურამ ულენტი,
ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი მეორე საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბილისი, 1977 წ.

კაცია გიორგობიანი, ავთანდილ ლეკიშვილი, ივანე ყვინია, მარინე თაბუკაშვილი, მარიამ გაჩეჩილაძე,
მარინე ყვინია, ასმათ ოქროპირიძე, სამსონ ლეუვაა, 1977 წ.

ნინო ყაუხჩიშვილი და გიორგი მარსაგიშვილი, ქართული ხელოვნებისადმი მიძენილი მეორე საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბილისი-გელათი, 1977 წ.

მარინე ეაჩნაძე, ეკატერინე პრივალოვა, კიტი მაჩაბელი, გიორგი მასხარაშვილი, ინგა ლორთქიფანიძე, ინა გომელაური, თეიმურაზ საყვარელიძე, ლეილა ხუსკივაძე, ენცო პიბში, მარინე შაისურაძე, ქართული ხელოვნებისადმი მიძენილი მეორე საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბილისი-გელათი, 1977 წ.

ლევან ჭოლოშვილი, მაია ციციშვილი,
ლევან რჩეულიშვილი,
დიმიტრი თუმანიშვილი;
ნინა რიგში: დევი ჯანიაშვილი, 1978 წ.

გოდერძი ფარადაშვილი, თამაზ გერსამია, გიორგი მარსაგიშვილი, მალაქია დვალი, ნოდარ კალანდაძე,
ალექსანდრე ღორფმანი; ნინა რიგში: ზიგურდ სულხანიშვილი, 1 აპრილი, 1977 წ.

ასმათ ოქროპირიძე და ჯილდა იოსებძე, 1978 წ.

გიორგი ქებურია, ირინე სირაძე, მარინე ვაჩნაძე, ჯილდა იოსებძე, ლერი მეძმარიაშვილი, უზბეკევი, 1978 წ.

გიორგი მარსაგიშვილი, მარინე მაისურაძე, მარიამ დიდებულიძე, მანანა იაშვილი, 1977 წ.

სამსონ ლეჟავა, გურამ ულენტი და გიორგი მარსაგიშვილი, 1978 წ.

ნუგზარ ანდლულაძე, ინა გომელაური, ვახტანგ ცინცაძე, ნინო ყაუხჩიშვილი, კიტი მარაბელი, ინგა ლორთქიფანიძე, ქართული ხელოვნებაში მიძენილი მესამე საერთაშორისო სიმპოზიუმი, ბარი-ლუჩე (იტალია), 1980 წ.

ზინაიდა დუბროვსკაია, ლელა შანიძე, ნათელა ალადაშვილი, კიტი მარაბელი, ინგა ლორთქიფანიძე, 21 ნოემბერი, 1980 წ.

აუზა ხუსკივაძე, თეიმურაზ საყვარელიძე და გიორგი მარსაგიშვილი, 1980 წ.

თამაზ სანიკიძე, მალაქია დვალი, კაცია გიორგობიანი, ნუგზარ ალხაზაშვილი, ნინო გომელაური, ანა კლდიაშვილი, მარინე მეძმარიაშვილი, დალი ლებანიძე, 1980 წ.

მარიამ დიდებულიძე, ზაზა სხირტლაძე და სოფიო იოსელიანი, 1980 წ.

სოფიო იოსელიანი, დალი ლებანიძე და მარიამ დიდებულიძე, 1980 წ.

ნინო ყაუხჩიშვილი და ვახტანგ ბერიძე, ქართული ხელოვნებისადმი მიძენილი
მეოთხე საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბილისი, 1983 წ.

სოფიო იოსელიანი, დალი ლეზანიძე, მარინე ჭელიძე, მარინე მეძმარიაშვილი, ნინო გომელაური,
ქეთევან კინწურაშვილი, ანა კლდიაშვილი, ნანა ყიფიანი, რუსუდან მაჩაიძე, ციციკო ქოქოსაძე, 1982 წ.

მარინე ვაჩნაძე, გურამ ჭლენტი, ნინო ასათიანი, გიორგი ბერიძე, ლეილა ზუსკივაძე, რუსუდან ლორთქიფანიძე, ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი მეოთხე საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბილისი, 1983 წ.

ვახტანგ ბერიძე, რევაზ ბერიძე, გიორგი მარსაგიშვილი, ირინე აბაშიძე, ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი მეოთხე საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბილისი, 1983 წ.

ლევან რჩეულიშვილი და ვახტანგ ბერიძე, კარსანი, 1 აპრილი, 1984 წ.

თამარ ხუნდაძე, ნიკოლოზ ჩუბინაშვილი და ქეთევან აბაშიძე, ქართული ხელოვნებისადმი მიძენილი მეოთხე საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბილისი, 1983 წ.

ინგა ლორთქიფანიძე, ნიკოლ ტიერი, სვეტლანა ტომეკოვიჩი, ჟან-მიშელ ტიერი, გიორგი მასხარაშვილი; ნინო კაცია გიორგობიანი, ქართული ხელოვნებისადმი მიძენილი მეოთხე საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბილისი, 1983 წ.

ნადია გიორგობიანი და ვაია ბოჭორიშვილი, 1974 წ.

ინგა ლორთქიფანიძე, ვაია ბოჭორიშვილი, ციცინო ქოქოსაძე, რუსუდან მარაიძე, ნინო მაღალაშვილი, ლონდა ნემსაძე, ნატალია მარაიძე, 1983 წ.

ნათელა ალადაშვილი, ედიშერ საეიციკი, ანელი ფოლსკაია, რუსუდან ყენია, სვანეთი, 1983 წ.

მარინე ჭელიძე, მაია ჭიაურელი, კაცია გიორგობიანი, მალაქია დვალი, კარსანი, 1 აპრილი, 1984 წ.

დავით ხოშტარია და
თამარ ხუნდაძე, 1984 წ.

დიმიტრი თუშანიშვილი და დავით ხოშტარია, კარსანი, 1 აპრილი, 1984 წ.

დიმიტრი თუმანიშვილი,
კარსანი, 1 აპრილი, 1984 წ.

ქართული ხელოვნებისადმი მიძენილ მეზუთე საერთაშორისო სიმპოზიუმი, ქ. ტორბა (იტალია), 1986 წ.

ერეკლე II-ს მოედანი № 2. ამ შენობის ორ ფლიგელში 1988-91 წლებში განთავსებული იყო
ქართული ზელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი

ნოდარ ჯანბერიძე, ინსტიტუტის დირექტორი 1988-96 წლებში,
პარმენ ზაქარაია და ვახტანგ ბერიძე, 1988 წ.

ნინო ყიფშიძე, ლილი ომაიძე, ეალიდა სიმსივე, ინა დოლიძე, ციციწო ქოქოსაძე, ნანა ალექსიძე,
ქეთევან აბაშიძე, მარინე ხატიაშვილი, მარინე მიზანდარი, 1990 წ.

სხედან: ქეთევან მიქელაძე, მარინე ბულია, ქეთევან აბაშიძე, მარინე ყენია, გიორგი გაგოშიძე, დგანან; დავით ზომტარია, მზია ჯანჯალია, ნინო ჭიჭინაძე, ბაია ამაშუკელი შვილთან, მანგლისი, 1985 წ.

მარინე ხატიაშვილი, მარინე ბულია, დარეჯან ძონენიძე, ქეთევან აბაშიძე, თეა არჯვენიძე, ხათუნა ჩხეიძე, თეა ტაბატაძე, მზია ჯანჯალია, ნიკოლოზ ვაჩიშვილი, 1990 წ.

სხედან: ქეთევან შუბიტიძე, ქეთევან მიქელაძე, თეა არჯევანიძე, მარიამ დიდებულიძე, ქეთევან აბაშიძე, მარინე ბულია, ნანა ალექსიძე, ნინო ჭიჭინაძე, დგანან: შზია ჯანჯალია და დავით ხოშტარია, ქართლის მეტეხი, 1985 წ.

ეკატერინე პრივალოვა, შზია ჯანჯალია, გიორგი ლევადა, მარინე ყენია, ნანა ალექსიძე, მარინე ბულია, მარინე ჭელიძე, გურანდა ქლიბაძე, დალი ლებანიძე, სხედან: გიორგი გაგოშიძე და კარლო ლონდარიძე, ალავერდი, 1985 წ.

სხედან: რუსუდან ყენია, ეახტანგ ბერიძე, ლანა ყურაშვილი, ზურაბ ავალიანი, მარინე ბულია, ნანა ალექსიძე, მარინე ხატიაშვილი, დავით ზომტარია; დგანან: ქეთევან აბაშიძე, თამარ ხუნდაძე, ასმათ ოქროპირიძე, მზია ჯანჯალა, გიორგი ლუფავა, ნანა ყიფიანი, 1 აპრილი, 1989 წ.

სხედან: კიტი მაჩაბელი, ეახტანგ ბერიძე, ნადია გიორგობიანი, ლილი ომაიძე, ნინო ჯიქია, ვალიდა სიმსივე, ირმა ჯიქია; დგანან: ინგა ლორთქიფანიძე, რუსუდან ყენია, ქეთევან აბაშიძე, დავით ზომტარია, ანა კლდიაშვილი, გია ბულაძე, ლანა ყურაშვილი, ნანა ალექსიძე, მარინე ხატიაშვილი, მარინე ბულია. 1 აპრილი, 1989 წ.

სხედან: ინგა ლორთქიფნიძე, ლეილა ხუსკივაძე, ირინე სირაძე, რუსუდან ფიფია, ნინო ასათიანი, მარინე ვაჩნაძე; დგანან: (?), ინა დოლიძე, ზაზა სხირტლაძე, მაია მაჭავარიანი, ირინე მაშაიაშვილი, ფლერ დეცდარიანი, 1 აპრილი, 1989 წ.

სხედან: ქეთევან შუბითიძე, სოფიო იოსელიანი, ქეთევან მიქელაძე, ლალი ანდრონიკაშვილი, გიორგი ჭილაშვილი, ნათია რამიშვილი, დავით ცხადაძე, მარიამ დიდებულაძე, ბესიკ მაცაბერიძე, ვახტანგ ბერიძე; დგანან: (?), ბაია ამაშუკელი, ნინო მეტრეველი, ნინო ყიფშიძე, ლანა ყურაშვილი, მაია კუპრაზე, ხატუნა ჩხეიძე, მაია კვიჭიძე, ქეთევან ბუაჩიძე, ნინო ჭიჭინაძე, თამარ ამირეჯიბი, 1 აპრილი, 1989 წ.

ლალი ანდრონიკაშვილი და დაეთ ცხადაძე, 1987 წ.

გიორგი მალაკელიძე, მარიამ დიდებულისძე, ტეთევან მიქელაძე, მარინე ხატიაშვილი,
ნანა კუპრაშვილი, გიორგი კაკაბაძე, მზია ჯანჯალია; უკანა რიგში:
ექსპედიციის მეგზური ეროვნული გეარდის მებრძოლები, საჩხერე, 1991 წ.

გიორგი გაგოშიძე, ქეთევან შუბითიძე და დავით ცხადაძე, ეარძია, 1987 წ.

მზია ჯანჯალა და ქეთევან აბაშიძე, 1991 წ.

თამარ ხუნდაძე, ნიკოლ ტიერი და ქეთევან აბაშიძე, 1990 წ.

ნინა რიგში: ზაზა ტურაბელიძე, ნიკოლოზ ვაჩეიშვილი, თეა ხარჩილავა, მძღოლი, თეა ტაბატაძე; დგანან: ხათუნა ჩხეიძე, მარინე ხატიაშვილი, ქეთევან აბაშიძე, მარინე ბულია, დარეჯან ძონენიძე, თეა არჯევანიძე, ქეთევან მიქელაძე, ქეთევან შუბითიძე, მზია ჯანჯალია, მარინე მიზანდარი, ამბროლაური, 1990 წ.

ნინა რიგში: გიორგი გაგოშიძე, გიორგი კაკაბაძე, ბესიკ მაცაბერიძე; უკანა რიგში: ქეთევან შიქელაძე, მამუკა კოპალეიშვილი, მარიამ დიდებულოძე, გიორგი შალლაკელიძე, მარინე ყენია, ნანა კუპრაშვილი, თეა არქევეანიძე, დავით კასრაძე, გიორგი ცხადია, ქეთევან აბაშიძე, შუია ჯანჯალია, მარინე ბულია, მინისძერის შედეგების შემსწავლელი ექსპედიცია, ნიკორწმინდა, 1991 წ.

ნიკოლოზ უაჩიშვილი, დავით კასრაძე, შუია ჯანჯალია, მარინე ყენია, მარინე ბულია, ნანა კუპრაშვილი, გიორგი ბაგრატიონი, გიორგი ცხადია; წინა რიგში: კახა ხიმშიაშვილი, მამუკა კოპალეიშვილი, თეა არქევეანიძე, მინისძერის შედეგების შემსწავლელი ექსპედიცია, რაჭა, 1991 წ.

მარინე ეაჩნაძე, ლალი ანდრონიკაშვილი და გიორგი ლევება, 1990 წ.

სხედან: მარიამ დიდებულოძე, ქეთევან მიქელაძე, ნანა კულპრაშვილი, მზია ჯანჯალია, მარინე ხატიაშვილი; დგანან: გიორგი კაკაბაძე, მძლოლუბი, გიორგი მაღლაკელიძე, მინისძერის შედეგების შემსწავლელი ექსპედიცია, იმერეთი, 1991 წ.

დავით კასრაძე, ხათუნა ჩხეიძე, ადგილობრივი კოლეგა, თამარ ხუნდაძე, გიორგი გაგოშიძე, ქეთევან აბაშიძე, თეა ტაბატაძე, მზია ჯანჯალია, ნიკოლოზ ვაჩიშვილი, 1991 წ.

ბესიკ მაცაბერიძე, დავით ხოშტარია, კახა ხიმშიაშვილი, მარინე ხატიშვილი, კარლო კაჭარავა, გიორგი ლევება, ნიკოლოზ ვაჩიშვილი, 1991 წ.

ქეთევან აბაშიძე, ვახტანგ ბერიძე, ლეილა ხუსკივაძე და ჟან-მიშელ ტიერი, 1991 წ.

დავით ხოშტარია, სიმონ კინწურაშვილი, ვახტანგ ბერიძე, გიორგი მარსაგიშვილი, 1991 წ.

ლალი ანდრონიკაშვილი, ნინო საყვარელიძე, ირინე მამაიაშვილი, ინგა
ლორთქიფანიძე, 1991 წ.

ეკატერინე პრივალოვა, ნათელა ალადაშვილი და რუსუდან ყენია, 1995 წ.

ვახტანგ ბერიძე და ალექსანდრე (ლალი) ჯავახიშვილი, ინსტიტუტის ხანძრით
განადგურებული შენობის წინ, 6 იანვარი, 1992 წ.

გიორგი ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის
დამწვარი შენობა (ლესია უკრაინკას ქ. №3), ამ შენობაში ინსტიტუტმა 1990-91
წლები დაჰყო. 1992 წ.

გიორგი ჩუბინაშვილის სახ. ქართული
ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის დამწვარი
შენობა (ლესია უკრაინკას ქ. №3), 1992 წ.

დავით ხომტარიას და კახა ხიმშიაშვილს
დამწვარი შენობიდან გამოაქვთ ის, რაც დარჩა,
1992 წ-ის იანვარი.

ინსტიტუტის ბიბლიოთეკის გადარჩენილი ნაწილის მდგომარეობა 20 წლის მანძილზე.
1992-2012 წწ.

საქართველოს მეცნიერების ეროვნული აკადემია (რუსთაველის გამზირი №52). აქ, V სართულზე, 5 ოთახში 1992-2007 წწ-ში განთავსებული იყო ქართული ზელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი

აკადემიკოსი ვახტანგ ბერიძე 1996 წელს მეორედ იქნა არჩეული
ინსტიტუტის დირექტორად.

ნატალია გოგიშვილი, ნიკოლ ტიერი და ქეთევან აბაშიძე უნმინდესსა და უნეტარესს
კათოლიკოს პატრიარქთან ილია II-სთან, 1993 წ.

ნათელა ალადაშვილი და ირინე მაშაიაშვილი, 1996 წ.

ნათელა ალადაშვილი და რუსუდან ყენია, 2005 წ.

ფლერ დედუარიანი, ინგა ლორთქიფანიძე, ირინე მაძიაშვილი, მარინე ვაჩნაძე, გაიანე ალიბეგაშვილი, ლეილა ხუსკივაძე, ნათელა ალადაშვილი, ანელი ვოლსკაია, 1996 წ.

აღდონა და ლეონიდე შერვაშიძეები, 1997 წ.

ანელი ვოლსკაია, გაიანე ალიბეგაშვილი, ეკატერინე პრივალოვა,
ლეილა ხუსკივაძე, ნათელა ალადაშვილი, 1996 წ.

თეიმურაზ საყვარელიძე, ინსტიტუტის დირექტორი 2000-2006 წწ-ში. 2011 წ.

გიორგი გაბაშვილი, გიგა გიგაური, დავით ცხადაძე, რენეაზ გაჩეჩილაძე,
თამილა მაგალობლიშვილი, ექსპედიცია წმინდა მინაზე, 2002 წ.

ლევან ზედგენიძე, ბაადურ კუპრეიშვილი, თამაზ დვალი, თეიმურაზ ლევაეა, 2007 წ.

თეიმურაზ ლევავა (გ. ჩუბინაშვილის სახ. ეროვნული ცენტრის დირექტორის მოვალეობის შემსრულებელი 2006-2008 წლებში) და გიორგი მარსაგიშვილი, 2006 წ.

თამარ ხუნდაძე, ეკატერინე გედევანიშვილი, დავით ზოშტარია, ნიკოლოზ ვაჩეიშვილი, ბიზანტოლოგთა საერთაშორისო კონგრესი, ლონდონი, 2006 წ.

თაბუკაშვილის ქ. №5. აქ, III სართულზე, 5 ოთახში 2007-20013 წწ-ში განთავსებული იყო
ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი (ცენტრი)

გიორგი ხომტარია და აუზა ხუსკივაძე, 2007 წ.

მარიამ გაჩეჩილაძე, მარინე მექშარიაშვილი, ნინო გომელაური, ირინე ელიზბარაშვილი, ნანა მირცხულავა, მარიამ დიდებულიძე, ქეთევან აბაშიძე, სამსონ ლეჟავა, ფლერ დევდარიანი, ლეილა ხუსკივაძე, გიორგი ხომტარია, დავით ხომტარია, თამაზ სანიკიძე, თეიმურაზ საყვარელიძე და ნუგზარ ანდლულაძე, გიორგი ჩუბინაშვილის საფლავთან, 21 ნოემბერი, 2007 წ.

ლეილა ზუსკიეძე და ანელი ვოლსკაია, 2008 წ.

რუსუდან ყენია და ანელი ვოლსკაია, 2008 წ.

ლეილა ხუსკივაძე,
თეიმურაზ საყვარელიძე,
ქეთევან მიქელაძე და
ოთარ ჯაფარიძე, 2011 წ.

ასმათ ოქროპირიძე, ნიკოლოზ ვაჩიშვილი, დავით ხოშტარია, მარინე ბულია, ანელი ეოლსკაიას
იუბილე, 2008 წ.

გიორგი ჭანიშვილი და ირინე ელიზბარაშვილი, 2009 წ.

ინსტიტუტის (ცენტრის) თანამშრომლები ს. ქობულაძის სახ.
ძეგლთა ფოტოფიქსაციის ლაბორატორიაში, 2009 წ.

თეიმურაზ საყვარელიძე და რუსუდან ყენია, რუსუდან ყენიას იუბილე, 2009 წ.

რუსუდან ყენია და ქრისტინე საბაშვილი, 2009 წ.

თინათინ ხოშტარია, ეკატერინე კეჭატაძე, თამაზ სანიკიძე, ანელი ვოლსკაია, თამაზ დვალი, ნუგ ზარ ანდლულაძე, მარინე მექმარიაშვილი, თეიმურაზ საყვარელიძე, ლეილა ხუსკივაძე, ლალი ანდრონიკაშვილი, მარიამ გაჩეჩილაძე, ირინე მამაიაშვილი, თამარ ხუნდაძე, აუზა ხუსკივაძე; ნინა რიგში: მარიამ დიდებულაძე, 2008 წ.

ნანა მირცხულავა, მარიანა ოკლეი, ღალი ლეზანიძე, მარინე ბულია, მარინე მექმარიაშვილი, ლალი ანდრონიკაშვილი, მზია ჩიხრაძე, თამარ ბელაშვილი, 2009 წ.

მარინე მეძმარიაშვილი, ნანა მირცხულავა, რუსუდან ჯანაშია, ნოდარ ლომოური, 2009 წ.

უჩა ბლუაშვილი და ბაადურ კუპრეიშვილი, 2009 წ.

დimitრი თუმანიშვილი, 2011 წ.

მარინე თაბუკაშვილი; უკანა პლანზე: (?), ბადურ კუპრეიშვილი, (?), თამაზ დვალი,
უჩა ბლუაშვილი, ლევან ზედგენიძე, 2009 წ.

ნოდარ ლომოური და
ნუგზარ აღმაშაყელი, 2009 წ.

მარინე ვაჩნაძე, ნინო ასათიანი და კიტი მაჩაბელი, 2009 წ.

ვალადა სიმსიე და იზა ბუკია, 2009 წ.

ცენტრის თანამშრომლები საეკლესიო საბჭოს შემაღგენლობაში მიტროპოლიტ დავით აშბა
ალავერდელთან ერთად, გერგეტის სამება, 2010 წ.

მარინე ბულია და
ლალი ანდრონიკაშვილი, 2009 წ.

თამარ დადიანი, ეთერ ედიშერაშვილი, მანონ ლილუაშვილი, ნათია ნაცვლიშვილი და
გიორგი პატაშური, 2009 წ.

სხედან: ქეთევან ცეცხლაძე, გერჰარდ ვოლფი, ეფერ ედიშერაშვილი; დგანან: ნინო ჭინჭარაული, თამარ ხუნდაძე, ირინე მანია, ეკატერინე გედევანიშვილი, დავით ხოშტარია, 2009 წ.

ინსტიტუტის (ცენტრის) ახალგაზრდა მეცნიერები და სტაჟიორები მაქს პლანკის ფლორენციის ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის მეცნიერებთან ერთად, 2009 წ.

ნინ: ეკტერინე გედევანიშვილი და თეიმურაზ ლეჟავა; უკან: ქეთევან შიქელაძე და შალვა ლეჟავა, რკონი, 2009 წ.

ირინე ელიზბარაშვილი, ციცნო ჩაცხუნაშვილი, მარინე ბულია, მანანა სურამელაშვილი, მზია ჯანჯალია, ეკატერინე კეჭატაძე, სომხეთი, 2010 წ.

გიორგი პატაშური და ნათია ებანოძე იაპონელ კოლეგებთან ერთად, 2010 წ.

ნათია ნაცვლიშვილი, ეთერ ედიშერაშვილი და ნათია ებანოძე, სოფხეთი, 2010 წ.

ციცინო ჩაცხუნაშვილი, ხათუნა ჭურღულია,
ირინე ელიზბარაშვილი და მანანა სურამელაშვილი, 2010 წ.

ნინო ჭიჭინაძე, ენტონი ისტეუნდი, მარიამ დიდებულიძე, მანუელა დი გიორგი, დავით ხოშტარია,
ფლორენცია, 2010 წ.

მეუფე იოანე გამრეკელი,
ცენტრის წიგნების პრეზენტაცია, 2011 წ.

ნინო გომელაური და დალი მუხაძე, 2010 წ.

ლეილა ხუსკივაძე, თეიმურაზ საყვარელიძე და გურამ ჯღენტა, 2010 წ.

ლია წილოსანი, ჟუზა ხუსკივაძე, ლეილა ხუსკივაძე, თამაზ სანიკიძე, მარინე მეძმარიაშვილი, ლალი ანდრონიკაშვილი, ქეთევან მიქელაძე, 2010 წ.

ნინო ლალანიძე და ანა კლდიაშვილი, 2010 წ.

მარინე მექშარიასვილი, ფლერ დევდარიანი და ნინო ასათიანი, 2010 წ.

დიმიტრი თუმანიშვილი, ელენე თუმანიშვილი და ლალი რჩეულიშვილი, 2010 წ.

ვლადიმერ ოესი და ბადურ კუპრეიშვილი, 2010 წ.

ლალ ანდრონიკაშვილი და დიმიტრი თუმანიშვილი, 2010 წ.

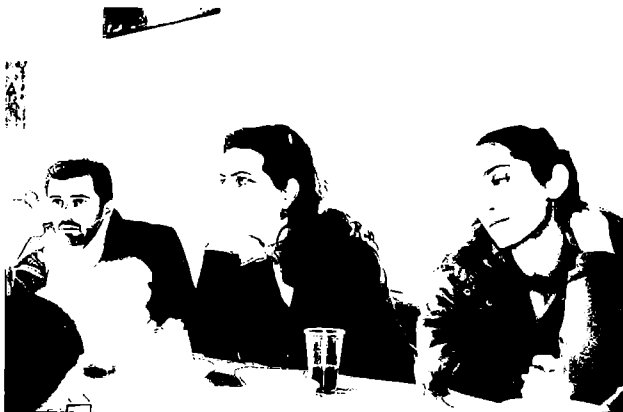
მუზა ხუსკივაძე და ვანო მიგრიაული, 2011 წ.

აზა ლობჟინიძე და ლუბა ხუსკივაძე, 2010 წ.

თამაზ სანიკიძე და მზისთვალა კეცხოველი, 2011 წ.

გიორგი პაპაშვილი, თამარ შევცულიძე და ნათია ებანოიძე, 2010 წ.

დიმიტრი თუმანიშვილი და მარინე შიზანდარი, 2011 წ.

თამილა მგალობლიშვილი
და მზია ჯანჯალია, 2010 წ.

მზია ჯანჯალია, მარინე ბულია, თამარ ხუნდაძე, დავით ხოშტარია, ნათია ებანოიძე, ეთერ ედიშერაშვილი,
მანონ ლილუაშვილი, ნინო ციციშვილი; წინა რიგში: დავით ჩიხლაძე და მაკა გაბაშვილი, 2011 წ.

მია ბერიძე და დავით ცხადაძე, 2011 წ.

თეა ტაბატაძე, შუბა ჩიხრაძე და ნანა ყიფიანი, 2011 წ.

დავით ზომტარია და
ქეთევან შიქელაძე, 2011 წ.

ლელია ფანცხაია, კიტი მანაბული, ნინო ჭიჭინაძე, ნინო ბაგრატიონი და შაკა გაბაშვილი,
2009 წ.

დალი მუხაძე, ხათუნა ჭურულელია და
ციცინო ჩაჩხუნაშვილი, 2011 წ.

მარიამ ლორთქიფანიძე, კიტი მაჩაბელი, გიორგი ხოშტარია, მანანა ხიდაშელი,
ნანა ხაზარაძე, თამაზ გამყრელიძე, 2010 წ.

კიტი მარჩბელი და თამაზ გამყრელიძე, საქართველოს მეცნიერებათა
ეროვნული აკადემიის პრემიის გადაცემა, 2011 წ.

კოტე ჩოლოყაშვილი და სოლომონ ნადიმაშვილი, 1 აპრილი, 2011 წ.

ნინო ქოლოშვილი, მაია მანია და ნატო გენგეიური, 1 აპრილი, 2011 წ.

ანა სანთელაძე, ირინე მანია და მაია ციციშვილი, 2011 წ.

ვალერიან კალანდაძე და ანა კლდიაშვილი, 2011 წ.

გიორგი პატაშვილი, ნათია ნაცვლიშვილი, თამარ ხოსროშვილი, ნატალია ჩიტიშვილი, დავით ჩიხლაძე, 2011წ.

თამარ დადიანი, ქრისტინე საბაშვილი და მარინე ყენია, 2011 წ.

ბადურ კუპრეიშვილი, ხათუნა ჭურღულია და ნელი კობახიძე, 2010 წ.

ნანა ლარიბაშვილი, აზა ლობჯანიძე და ლევან ზედგენიძე, 2011 წ.

თამარ ზუნდაძე, ბაია ამაშუკელი, მარინე მეძმარიაშვილი და ნინო სანებლიძე, 1 აპრილი, 2011 წ.

გიორგი ბაგრატიონი, აუზა ხუსკივაძე და მათა მანია, 1 აპრილი, 2011 წ.

ინსტიტუტის 70 წლისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო კონფერენციის „ფიგურა და ორნამენტი“ მონაწილეები, 2011 წ.

თამაზ გერსამია, ცისია კილაძე,
მარიანე შექმარიაშვილი, 2011 წ.

მარიანა ოკლეი და ლიანა ანთელავა, 2011 წ.

ცისია კილაძე და ეკა კვაჭატაძე, 2011 წ.

ასპათ ოქროპირიძე და სამსონ ლუგუვა, 2011 წ.

სერგო ქობულაძის სახელობის ხელოვნების ძეგლთა
ფიქსაციის ლაბორატორია

სერგო ქობულაძე, სახელგანთქმული ქართველი მხატვარი, ხელოვნების ძეგლთა ფიქსაციის
ლაბორატორიის დამფუძნებელი.

ვლადიმერ ბასმანი, ლია წიღოსანი და ოთარ ქობალიანი, 1974 წ.

ოთარ ქობალიანი, ატენი, 1975 წ.

ოთარ ქობაღიანი და
საბა დემეტრაშვილი, 1975 წ.

ოთარ ცევიტინიძე, 1975 წ.

ოთარ ქობლანი, ლევან პაატაშვილი
და საბა დემეტრაშვილი, 1982 წ.

მზია პეტაშვილი, შალვა ლეყაბაძე და მარინე ფანცხაძე, 2011 წ.

გურამ ჟღენტე, ბიბლიოთეკისა და არქივის განყოფილების გამგე;
მარინე ფანცხავა, ს. ქობულაძის სახ. ფოტოფიქსაციის ლაბორატორიის გამგე, 2013 წ.

მარიამ გაჩეჩილაძე, ახალი და თანამედროვე ხელოვნების განყოფილების გამგე;
დავით ხომტარია, ძველი ხელოვნების განყოფილების გამგე, 2011 წ.

დიმიტრი თუმანიშვილი, გ. ჩუბინაშვილის სახ. ეროვნული ცენტრის სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარე და მარიამ დიდებულიძე, დირექტორი, 2010 წ.

გ. ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიისა და ძეგლთა დაცვის კვლევის ეროვნული ცენტრის ახალი შენობა, ათონელის ქ. № 9, 2012 წ.

სარჩევი

დიმიტრი თუმანიშვილი ინსტიტუტის ისტორია	6
გიორგი ჩუბინაშვილი მასალები ბიოგრაფიისათვის	21
ვახტანგ ბერიძე ჩვენი ინსტიტუტი	57
გ. ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის (ეროვნული ცენტრის) თანამშრომლები 1941-2011 წლებში	81
გ. ჩუბინაშვილის სახ. ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის თანამშრომელთა ძირითადი სამეცნიერო შრომები	88
გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის (ცენტრის) თანამშრომელთა სადისერტაციო ნაშრომები	102
გ. ჩუბინაშვილის სახელობის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის (ცენტრის) სესიები და კონფერენციები	106
ქართული ხელოვნებისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სიმპოზიუმები და კონფერენციები	107
The G. Chubinashvili Institute of Georgian Art History The G. Chubinashvili National Research Centre for Georgian Art History and Heritage Preservation	108
ფოტოალბომი	113